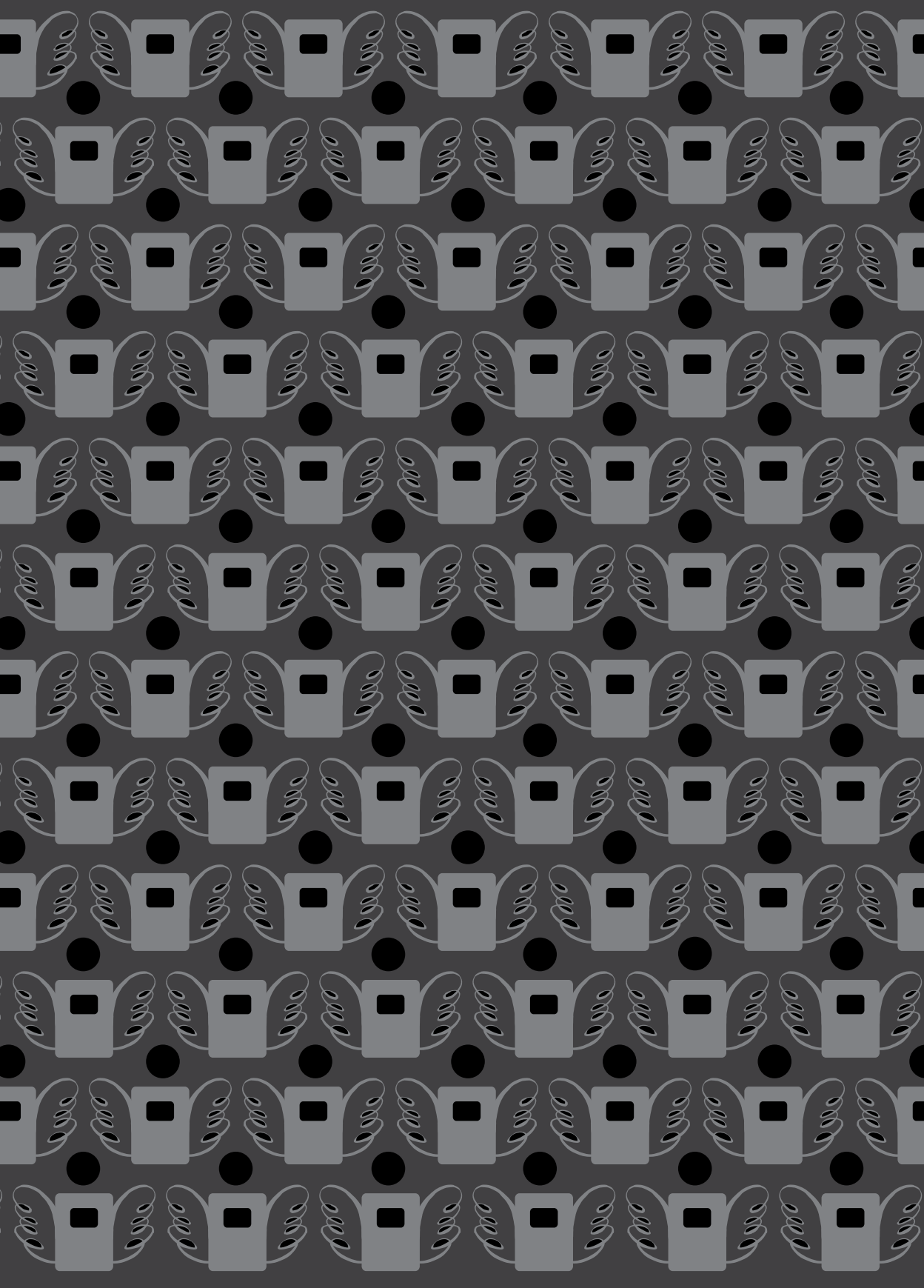

Oto Luthar, Duška Knežević Hočevar, Tanja Petrović,
Kristina Toplak, Fedja Burić, Ana Hofman,
Gordan Bosanac, Zvonimir Dobrović

Ugrabljena ljubezen
Oteta ljubav Abducted Love

---

moj zvezek
moja sveska
my workbook

Ugrabljena ljubezen
Oteta ljubav
Abducted Love

moj zvezek
moja sveska
my workbook

II. zvezek *II sveska* Book II **Ugrabljena ljubezen Oteta ljubav Abducted Love**

Uredila *Urednica* Edited by **Tanja Petrović**

Recenzenta *Recenzenti* Rewied by **Tanja Popit, dr. Vladimir Prebilič**

Slovenski prevod *Prevod na slovenski* Slovene translation **Martin Pogačar**

Angleški prevod *Prevod na angleški* English translation **Manca Gašperšič**

Prevod BHS *Prevod na BHS* BCS translation **Savo Romčević, Tanja Petrović, Ana Hofman**

Jezikovni pregled *Lektura* Proofreading **Helena Dobrovoljc, Manca Gašperšič, Savo Romčević**

Fotografija *Fotografija* Photography **Jaka Prijatelj, Tanja Petrović, Andraž Čok, Kristina Toplak, Ana Hofman,**

Fedja Burić; fotodokumentacija časopisa Vreme/Documentation of the Vreme Weekly, Dokumentacija Zagreb Pride-a/Documentation of Zagreb Pride

Oblikovanje *Dizajn* Design **Tanja Radež**

Založnik *Izdavač* Publisher **ZRC SAZU**

Za založnika *Za izdavača* For the publisher **Oto Luthar**

Priprava za tisk *Priprema za štampu* Prepress **Alten 10**

Tisk *Štampa* Printed by **Collegium Graphicum d.o.o.**

Naklada *Tiraž* Printrun **200**

Spletni naslov e-izdaje *Internet adresa e-knjige* URL of the e-book:

http://www.medkulturni-odnosi.si/images/stories/publikacije/Ugrabljena_ljubezen.pdf

ISBN e-izdaje: 978-961-254-269-6

Publikacija je nastala v okviru dejavnosti projekta »Strokovne podlage, strategije in teoretske tematizacije za izobraževanje za medkulturne odnose ter aktivno državljanstvo«, ki ga je omogočilo financiranje Evropskega socialnega sklada Evropske unije in Ministrstva za šolstvo in šport RS. *Publikacija je nastala u okviru projekta »Stručne osnove, strategije i teorijske tematizacije za obrazovanje za mednarodne odnose i aktivno državljanstvo« koji finansiraju Evropski socijalni fond Evropske unije i Ministarstvo prosvete i sporta Republike Slovenije.* The publication is prepared in the framework of the project "Professional Bases, Strategies and Theoretical Frameworks of Education for Intercultural Relations and Active Citizenship" financed by the European Social Fund of the European Union and the Ministry of Education and Sport of the Republic of Slovenia.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
172.15(082.034.2)

UGRABLJENA ljubezen [Elektronski vir] : priročnik za pouk o domoljubju = Oteta ljubav : priročnik za nastavo gradanskega vaspitanja = Abducted love : workbook for the teaching about civic education / Oto Luthar ... [et al.] ; uredila, urednica, edited by Tanja Petrović ; prevodi Martin Pogačar ... [et al.] ; fotografija Jaka Prijatelj ... [et al.] - El. knjiga. - Ljubljana : ZRC SAZU, 2011. - (Zbirka Moj zvezek = Serija Moja sveska = Series My workbook, ISSN 1581-9086 ; zv. 2)

Način dostopa (URL): http://www.medkulturni-odnosi.si/images/stories/publikacije/Ugrabljena_ljubezen.pdf

<https://doi.org/10.3986/9789612542696>

ISBN 978-961-254-269-6

1. Vzp. stv. nasl. 2. Luthar, Oto 3. Petrović, Tanja, 1974-256014848

©2011, Založba ZRC, Ljubljana

Vse pravice pridržane. Noben del te izdaje ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v kateri koli obliki oz. na kateri koli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem, snemanjem ali kako drugače, brez predhodnega pisnega dovoljenja lastnikov avtorskih pravic (copyrighta).

Oto Luthar, Duška Knežević Hočevalar, Tanja Petrović,
Kristina Toplak, Fedja Burić, Ana Hofman,
Gordan Bosanac, Zvonimir Dobrović

Ugrabljena ljubezen

Oteta ljubav

Abducted Love

Priročnik za pouk o domoljubju
Priručnik za nastavu građanskog vaspitanja
Workbook for the teaching about civic education

Uredila *Urednica* Edited by **Tanja Petrović**

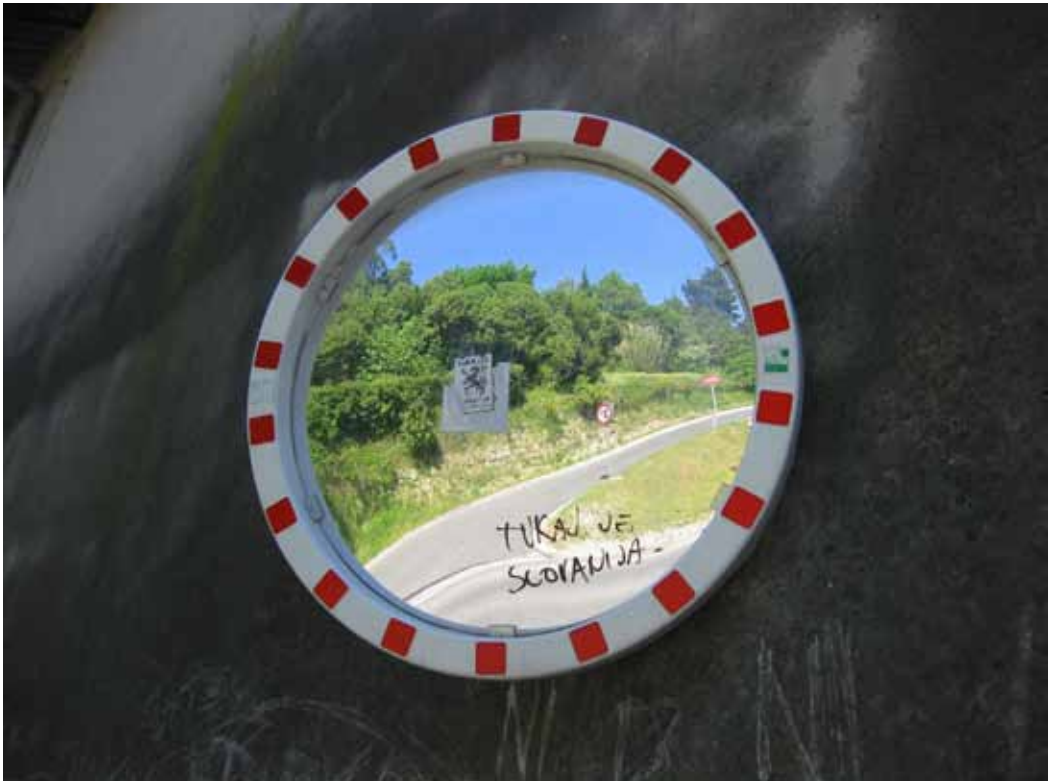
Ljubljana 2011

KAZALO

8	Oto Luthar	
	▶ Misliti domoljubje = misliti s svojo glavo.....	9
	▶ Misliti rodoljublje = misliti svojom glavom.....	18
	▶ Thinking patriotism = using one's own mind.....	28
40	Duška Knežević Hočevar	
	▶ So lahko tudi Slovenci neslovenskega porekla slovenski domoljubi?.....	41
	▶ Mogu li Slovenci neslovenskog porijekla biti slovenske patriote?.....	45
	▶ Can Slovenes of non-Slovenian origin also be Slovenian patriots?.....	50
56	Tanja Petrović	
	▶ Kdo je Goran Vojnović?.....	57
	▶ Ko je Goran Vojnović?.....	61
	▶ Who is Goran Vojnović?.....	66
72	Kristina Toplak	
	▶ Domoljubje in Slovenci po svetu.....	73
	▶ Patriotizam i Slovenci iseljenici.....	76
	▶ Patriotism and Slovenes abroad.....	79
84	Fedja Burić	
	▶ Mešana kri: Kratka zgodovina mešanih zakonov v Bosni in Hercegovini.....	85
	▶ Postati miješan: Kratka istorija miješanog braka u Bosni i Hercegovini.....	88
	▶ Becoming Mixed: A brief history of mixed marriage in Bosnia-Herzegovina.....	92
98	Ana Hofman	
	▶ Ali je domoljubno kritizirati družbo, v kateri živiš? Izkušnja nekega (anti)domoljuba.....	99
	▶ Da li je patriotizam kritikovati društvo u kome živiš? Iskustvo jednog (anti)patriote.....	103
	▶ Is criticising the society in which one lives a patriotic act? An account of an (anti)patriot.....	107
114	Gordan Bosanac, Zvonimir Dobrović	
	▶ Gejevski aktivizem kot domoljubno dejanje.....	115
	▶ Gay aktivizam kao domoljuban čin.....	118
	▶ Gay activism as an act of patriotism.....	121
126	Ana Hofman	
	▶ »Domoljubje ni ljubezen do države, domoljubje je ljubezen do izbire«: Domoljubje z vidika anarhistov.....	126
	▶ »Patriotizam nije ljubav prema državi, patriotizam je ljubav prema mogućnosti izbora«: Patriotizam iz perspektive anarhista.....	131
	▶ "Patriotism is not the love of the state but of choice": Patriotism according to anarchists.....	135

Oto Luthar se ukvarja z zgodovino zgodovinopisja, historičnim revizionizmom in topografijo spomina nasilne smrti. Kot raziskovalec in predavatelj je razpet med Znanstvenoraziskovalnim centrom SAZU v Ljubljani in Univerzo v Novi Gorici. Po končanem doktorskem študiju na Univerzi v Ljubljani je svoje znanje izpopolnjeval še na Svobodni univerzi v Berlinu in na univerzah v Münstru ter na Dunaju. Kot predavatelj je gostoval na univerzah Yale in na Dunaju. V ožji izbor svojih del najraje uvršča tri knjige: *Majstori i muze*, *The Land Between: History of Slovenia* in *Zgodovina historične misli*.

Oto Luthar se bavi istorijom istoriografije, istorijskim revizionizmom i topografijom sećanja na nasilne smrti. Kao istraživač i predavač podeljen je između Naučnoistraživačkog centra SAZU u Ljubljani i Univerziteta u Novoj Gorici. Po završetku doktorskih studija na Univerzitetu u Ljubljani naučno se usavršavao na univerzitetima u Berlinu, Minsteru i Beču. Kao predavač gostovao je na Univerzitetu Jejl i Univerzitetu u Beču. U uži izbor svojih dela uvršćuje tri knjige: *Majstori i muze*, *The Land Between: History of Slovenia* i *Zgodovina historične misli*.

Oto Luthar deals with the history of historiography, historical revisionism and topography of the memory of violent death. As a researcher and lecturer he works at the Scientific Research Centre SASA in Ljubljana and the University of Nova Gorica. After the completion of his PhD studies at the University of Ljubljana, he tried to further extend his knowledge at the Berlin Free University, University of Münster and University of Vienna. As a visiting professor he lectured at the Yale University and Universität Wien. A shortlist of his works includes: *Majstori i muze*, *The Land Between: History of Slovenia*, and *Zgodovina historične misli*.

Oto Luthar

Misliti domoljubje = misliti s svojo glavo

V enem izmed redkih intervjujev je zgodovinar Peter Vodopivec, sicer strokovnjak za evropsko zgodovino zadnjih dveh stoletij, ob odgovoru na vprašanje, kako je s slovenskim domoljubjem, znova povzel Voltaireovo misel, ki pravi, da je domovina tam, kjer je mogoče živeti varno in brez večjih težav.¹ Ob tem je, nezadovoljen nad aktualnim pozivanjem k apriornemu, nekritičnemu domoljubju, ki ni samo neproduktivno, temveč tudi zelo nevarno, svoje razmišljanje na to temo sklenil z eno najbolj izvirnih misli, ki jih je bilo mogoče slišati v zadnjem času:²

Domovina mora biti najprej takšna, da jo je mogoče imeti rad. Da pa bo takšna, potrebuje državljane, ki razmišljajo s svojo glavo, avtonomno in kritično.

Kot zgodovinar se je pri tem seveda skliceval na preteklo dogajanje in presenetil s tem, da je dosednji slovenski razvoj vrednotil bolj s stališča družbene in politične modernizacije in manj s tako imenovanega nacionalnega vidika. Od tu do ugotovitve, da so slovenske politične elite od začetka slovenskega narodnega gibanja posvečale več pozornosti in energije vprašanjem nacionalne emancipacije in enakopravnosti kot vprašanjem družbene in politične modernizacije ter demokratizacije, ni daleč. To je veljalo celo za slovenske komuniste, ki so kljub obveznemu internacionalizmu o sebi razmišljali predvsem v narodno-jezikovnih kategorijah. Tudi v njihovih predstavah so bili Slovenci Slovenci zaradi rodu in jezika, zaradi česar smo tudi v času socialistične Jugoslavije na podlagi jezika in izvora razlikovali Slovence od Neslovencev, pa čeprav so bili državljani republike Slovenije tudi »Neslovinci«. Ali, kot bi dejal pesnik, esejist in družboslovec Aleš Debeljak: »Tudi Slovenci nismo bili izvzeti iz [...] splošnega modela zmagovitega nacionalizma, čeprav danes v Evropi ni niti ene nacionalne države, v kateri bi živeli izključno pripadniki enega naroda.«³ Sicer pa: Ali je doslej kjer koli na svetu obstajala država, v kateri bi vsi ljudje govorili isti jezik, verjeli v istega boga in spoštovali iste življenjske modrosti ...?

Potemtakem gre pri zmagi nacionalizma v 19. stoletju na neki način res za »ugrabitve« določenega načina občutka oziroma razumevanja pripadanja. Gre za vzpostavitev stanja ali položaja, v katerem skupnost tako na podlagi pisanih kot tudi na podlagi nenapisanih zakonov predpisuje

1 Voltaire se je pri tem navezoval na Cicerona, ki je trdil, da domovina povsod tam, kjer je človeku dobro.

2 Peter Vodopivec, *Mladina intervju*, 1. julij 2010.

3 Ibid.

ravnanje posameznika. Pri nacionalni samoomejitvi dom in svet nista »dve polovici celote«, temveč dva različna univerzuma. Ali, kot nadaljuje Debeljak: »Nacionalna država, pa če je še tako demokratična, vedno nekoga izključuje.«⁴ Ne nazadnje tudi zato, ker temelji na tradiciji omejevanja in izključevanja, tradiciji, ki je prve resnejše kritike doživela tik pred prvo svetovno vojno, med njo in po njej, ko so nasprotniki vojne in z njo povezanega imperializma ugotavljali, »da je govorjenje o nacionalni ekonomiji ena najbolj čudnih znanosti«,⁵ saj – podobno kot diplomacija in politika – stvari razlaga v prid vsakokratnega sebičnega cilja. Večina teh kritičnih duhov namreč ni in ni mogla razumeti, »čemu služijo dejanja, za katera se govori, da so bila storjena za domovino«.⁶

Podobno velja tudi za Theodorja Lessinga, ki je dejal, da »za ljubezen do domovine ne najde nobenega izraza«, oziroma je nanjo gledal kot na herojsko slabost, ki jo je mogoče zlahka pogrešati. Podobno kot Goethe, ki je menil, da bi nam moral zadostovati že prostor pod soncem, polje, ki nas prehranjuje, in bivališče, ki nam nudi streho nad glavo:⁷

Ali to ni domovina? Ali nimajo tega tisoči in tisoči v vsaki državi? Ali niso srečni ne glede na omejitve, ki jih to dejstvo nosi s seboj? Zakaj bi se zaman pehali za občutenjem, ki ga niti ne moremo niti želimo imeti ...?

Ali tako kot Tolstoj, ki je bil prepričan, da so zaradi militantnega domoljubja vsi »narodi krščanskega sveta poživinili do te mere, da ne zmorejo misliti na nič drugega, kot na bodoče množične pomore«:⁸

Patriotizem je surov občutek ljudi najnižje nравstvene stopnje, to je škodljiv občutek, ki preprečuje mirne odnose do drugih; občutek, ki človeka spreminja v razčeperjenega petelina, bika, gladiatorja, to je nemoralni občutek, zaradi katerega se vsak človek spremeni v sina domovine (in) sužnja svoje vlade ...

Tolstoj nas poleg tega skuša prepričati, da moramo, ne glede na to, ali smo se rodili kot »Francozi, Rusi, Poljaki, Angleži, Irci, Nemci [ali] Čehi [...], spoznati, da so naši interesi pravzaprav interesi poljedelstva, industrije, trgovine, umetnosti in znanosti [...], da se naša življenja ne bodo prav nič spremenila, če bo Alzacija nemška ali francoska ...«.⁹ S tem se je po Friedlovem mnenju najbolj približal tisti (najštevilnejši) skupini, ki na vprašanje, kakšen smisel vidi preprost, pameten

4 Ibid.

5 Egon Friedell, *Kulturgeschichte der Neuzeit*, DTV, München, 1993, str. 10.

6 Ibid.

7 Citirano v: Oto Luthar, *O žalosti niti besede*, Založba ZRC, Ljubljana, 2000, str. 26.

8 Ibid.

9 Ernst Friedrich, *War Against War!*, The Realta Comet Press, Seattle, 1987, str. 11, 12.

in pošten državljan v tem, da je njegova domovina velika, vplivna in mogočna, odgovarja z eno besedico: »Nobenega(!)«. Ta optimistična napoved enega največjih avstrijskih kulturnih zgodovinarjev vseh časov je seveda zelo naivna. Mnogi (tudi zelo pomembni) ljudje so bili na začetku vojn vznemirjeni in zelo dovzetni za domoljubne izlive čustev.

Avtorjev, kot je Tolstoj, v katerih lahko vidimo tudi predhodnike modernega pacifizma, je bilo zelo malo. Ob zgoraj navedenih komaj še kdo od znanih oseb. Komaj kdo od znanih ljudi tedanjega časa bi si lahko pripisoval vpliv na generacije »oporečnikov« iz prve svetovne vojne. Malo je bilo takih, ki so se sklicevali na zdrav razum, in malo je takih, ki bi si lahko lastili botrstvo tistim redkim znanim, manj znanim in anonimnim avtorjem besedil in platen s pacifistično vsebino.

Poleg Tolstoja lahko omenimo samo še Bertranda Russlla, matematika, filozofa in pisatelja,¹⁰ ki je s svojim doslednim pacifizmom vplival na del angleške kulturniške in akademske javnosti. Njegove moralne podpore so bili deležni tudi nekateri proti vojni nastrojeni vojaki, ki so želeli po letu 1917 svoj dvom tudi javno izraziti. Najbolj znan Russllor varovanec je prav gotovo vojak pesnik Siegfried Sassoon, ki je napisal odmevni protest proti nadaljevanju vojne in v njem »razglasil«, da tisti, ki bi vojno lahko končali, le-to namenoma podaljšujejo.¹¹

Še bolj zgovoren in neposreden protest pa je izražala njegova poezija, s katero se je zapisal med najodmevnejše avtorje tega obdobja:

Če bil bi silen, plešast in ves trd, z majorji bi na varnem sredi baze pošiljal mladež v hitro, slavno smrt.

V svojem strahu, da bodo o vojni nekoč poročale kronike regimentov s svojimi visokoletečimi opisi junaštev, je, podobno kot Apollinaire, Rudyard Kipling, Marc Civrieux, Stefan Zweig, Henri Barbusse, Ernst Friedrich idr., skušal razkrinkati »križarski pohod [...] krvoželjnih politikov in časnikarjev«.¹²

Podobno kritiko nagovarjanja k ubijanju v imenu domovine je mogoče srečati v knjigi Ernsta Friedricha *Krieg gegen Krieg (Vojna proti vojni)*. Friedrich velja med drugim tudi za prvega avtorja obširnejšega programskega protivojnega besedila, pri čemer grozote iz strelskih jarkov razgalja z nadvse zgovornimi fotografijami raztelesenih trupel, ki jih sooča z visokoletečimi izjavami nacionalističnih oz. na domoljubje sklicujočih se vojskovodij in politikov.

10 Russllorva kritika temelji na predstavi o avtonomnem človeku, ki ga opredeljujeta razum in ljubezen. Po njegovem mnenju svetu lahko služijo samo ljudje, ki mislijo samostojno.

11 Sassoon, ki je bil prepričan, da govori v imenu večine vojakov na fronti, je v omenjem protestu želel poudariti, da se je začetna borba za obrambo svobode spremenila v agresivno in osvajalno vojno. Želel je, da se vojakom jasno pove, zakaj se borijo, oziroma, da se s hitrim zaključkom vojne preneha njihovo trpljenje. V svoji izjavi, ki jo je objavil v londonskem dnevniku *The Times*, je med drugim napisal, da protestira »proti političnim napakam in nepoštenosti, zaradi katere so bili vojaki žrtvovani«, da bi cilje, za katere je s »tovariši stopil v vojno, sedaj mogoče doseči s pogajanjmi«, in da želi s svojim nastopom prispevati »k uničenju [...] onih, ki si zaradi pomanjkanja domišljije niti ne znajo predstavljati agonije« in »trpljenja čet« na bojišču.

12 Siegfried Sassoon, *Memories of an Infantry Officer*, Faber & Faber, London, 1997, str. 108.

Nacionalizem, ki ga zaradi zgoraj opisane tradicije nekateri zmotno enačijo z domoljubjem oz. ločijo med dobrim in slabim nacionalizmom, je potemtakem res »skupinska utvara, v okviru katere določen narod dojema državo kot svoje lastno orodje«. ¹³ Če se z Alešem Debeljakom lahko brez pomisleka strinjamo, pa v nadaljevanju njegova misel, ki govori o tem, da »demokracija spreminja državo v orodje vseh državljanov«, sproži kar nekaj pomislekov. Ne nazadnje smo bili in smo vedno znova priča situacijam, ki govorijo nasprotno. Vsakodnevno se lahko prepričamo o tem, da si večina izvornih Slovencev, Francozov, Nemcev, Avstrijcev, Hrvatov ... državo še vedno lasti zase.

DOMOLJUBJE DOMA

Nastanek samostojne slovenske države, tako ni le dokaz za to, da ljudje lahko postanejo domoljubi, če se jim za to ponudi priložnost, temveč je predvsem potrditev prepričanja, da tudi po izpolnitvi nacionalnih teženj praviloma ostajajo zelo togi zagovorniki nacionalne ideje. Namesto solidarnosti, ki bi si jo morali privoščiti po osamosvojitvi, je prevladala arhaična samoidentifikacija, ki temelji na izključevanju drugih. K temu je pripomogla odločitev avtorjev slovenske ustave, strank in parlamentarcev, da državljanstvo določijo po t. i. narodnem načelu, to je po načelu jezika in etnične pripadnosti. To načelo priseljencem v ničemer ne odreka slovenskega državljanstva, brez dvoma pa oteži njegovo pridobitev. Glede na to mnogi še vedno obžalujemo, da tako sestavljavci ustave kakor tudi poslanci v državnem zboru, niso sledili tako imenovanemu ozemeljskemu načelu (ZDA, Francija), ki formalno ne priznava etnične skupnosti, temveč le državljane, ki državljanstvo pridobijo z rojstvom na ozemlju države oziroma s postopki za pridobitev državljanstva. Kot kaže, je tudi v Sloveniji, podobno kot v večini postsocialističnih držav, po letu 1989 nastopila inflacija v tematizaciji nacionalne identitete, zaradi katere je proces diferenciacije (odmik od vsega, kar je predstavljalo nekdanjo skupno državo) preglasil vse dotedanje integrativne prakse (mešani zakoni, prijateljstva ...).

Vsem, ki so bili v tem obdobju fetišizacije nacionalnega – v obdobju, ki še kar traja – izključeni (nekateri celo izbrisani), ni preostalo drugega, kot da na to pristanejo in svoje domoljubje izražajo na isti način ... ali pa se zatečejo k nacionalizmu skupnosti, iz katere izvirajo. Če se odločijo za drugo, se generacija otrok priseljencev iz bivše Jugoslavije znajde v izrazito shizofrenem položaju, saj z narodi, iz katerih izvirajo, nimajo skoraj nobene skupne izkušnje. Še največje probleme pri nacionalni samoidentifikaciji imajo potomci ljudi, ki pripadajo narodom, ki so se po razpadu skupne države znašli v vojni. Namesto, da bi jim zdaj odsotni emancipirani slovenski patriotizem ponudil varno zatočišče, se morajo boriti na dveh frontah: na eni se soočajo z nestrpnostjo večinskega naroda, na drugi jih čaka razdvojenost njihovih staršev. Oboje je še najlepše opisal Goran Vojnović v svojem romanu *Čefurji raus!*:¹⁴

¹³ Aleš Debeljak, *Mladina intervju*, 1. julij 2010.

¹⁴ Goran Vojnović, *Čefurji raus!*, Ljubljana, Beletrina, 2008.

Slovenci ful pizdijo, če kdo ne zna slovensko govorit, ampak ne vem, kaj bi jim pomagalo, če bi vsi Pešiči znali slovensko. A bi se radi z njimi pogovarjali? To so meni čisto brezvezne fore. Mislim to, da bi kao morali ti Pešiči govoriti slovensko iz spoštovanja do Slovenije pa to. Pešiči delajo na gradbiščih, celo Slovenijo so zgradili, spoštujejo pa v življenju samo Miroslava Iliča pa mrzlo pivo. Če bi vsi ti Pešiči govorili samo tunguzijsko, pa tega noben ne bi opazil. Boli te kurac. Samo Slovenci trpijo zaradi tega pa nekaj težijo pa ne vem kaj. To so ti njihovi kompleksi, ker nikoli niso znali fuzbala igrat.

Čefurji se na Fužinama niso preveč asimilirali. Ne jebejo oni to asimilacijo sploh. Toliko je enih čefurjev tukaj, ki sploh ne znajo slovensko. Znajo reč 'nasvidanje' pa 'živijo' pa 'malo točeno' pa 'ene cigarete' pa 'prosam' pa 'hvala' pa 'trgovina' pa še tri besede pa nič drugega. Enega slovenskega stavka ne znajo sestavit. Ni blizu. Evo, recimo Pešič iz Adijevega bloka. On je v Sloveniji že trideset let, a edini stavek, ki ga zna povedat v slovenščini, je: »Ne hodi čez progo, je smrtno nevarno.« Jebiga, on se je, ko je prišel v Slovenijo, zaposlil na gradbišču na železnici in tam dela še danes. Na gradbišču so pa vsi Bosanci, razen delovodje, ki je iz Međimurja. Kje naj se človek nauči jezika. Ni šans. Pešič je pa v službi ali pa v Kubani [gostilna v Fužinah op. p.], kjer so itak sami čefkoti. Enkrat je šel baje na sestanek hišnega sveta pa na govorilne ure v šolo, in takrat se je kao trudil da bi govoril slovensko. Tako on pravi, samo tega ni nihče razen njega opazil.

V Sloveniji (in ne samo v Sloveniji) torej ne gre samo za pomanjkanje resnične demokratične tradicije oz. demokratični deficit, temveč predvsem za nespoštovanje načel pravne države in pomanjkanje solidarnosti. Pri slednjem ne gre le za spregled načela solidarnosti kot enega temeljnih pogojev za uspešno sobivanje v večkulturni družbi, temveč za njegovo degradacijo na raven bontona. S tem ko je kar naenkrat postala razkošje, medčloveška, predvsem pa medkulturna in medetnična solidarnost ne more v polni meri prispevati k oblikovanju odprte, politično pluralne in socialno pravične družbe. In prav v tej točki se začne kazati tako imenovani demokratični deficit. Problema torej ne predstavlja samo »zelo počasno spreminjanje političnih predstav« ali zaostajanje za »standardi zrele demokracije«, ¹⁵ temveč nezmožnost, predvsem pa nepripravljenost za preseganje nacionalnega ekskluzivizma. Peter Vodopivec ima namreč še kako prav, ko ugotavlja, da bi z nastankom slovenske države moralo priti do preseganja delitve na Slovence in Neslovence, če ne zaradi drugega, pa zato, ker priznavanje osnovnih pravic neetničnim Slovencem v ničemer ne ogroža pravic »izvornih« prebivalcev Slovenije.

15 Peter Vodopivec, *Mladina intervju*, 1. julij 2010.

Razlogov za to, da se to še ni zgodilo, je veliko, vendar se bomo na tem mestu dotaknili samo tistega, na katerega posredno opozarja dr. Zdenka Čebašek Travnik, varuhinja človekovih pravic, ki ugotavlja, da Slovenke in Slovence še vedno najbolj preganja občutek, da se jim godi krivica. Občutek, ki je bil do neke mere razumljiv v času, ko so Slovenci živeli v večnacionalnih državah, se je, kot kaže, obdržal vse do danes in vse do danes odločilno uravnava ravnanje večine državljanek in državljanov RS.

Ker nas je nemogoče podvreči kolektivni terapiji, edino resno rešitev predstavljata pluralistična državljanska in domovinska vzgoja, pri čemer pa ni mogoče pristajati na obstoječo prakso, ki ta pouk uokvirja v ločen kurikulum. Podobno kot Peter Vodopivec namreč tudi avtorji pričujočega zvezka verjamemo, da je domoljubje najlažje »učiti« z zgledom in v tesni povezavi z drugimi vsebinami. Na prvem mestu mislimo na socialno in kulturno zgodovino, ki pa mora biti obvezno umeščena v širši mednarodni (evropski in svetovni) civilizacijski okvir. Ali, kot bi dejal Vodopivec, v ospredju takšnega pouka ne smejo biti samo tako imenovani »vrelci slovenstva«, temveč vsi ostanki pretekle naravne in kulturne dediščine, ki je čisto slovenska postala šele po letu 1991. Še najbolj pa se strinjamo z Vodopivcem, ko pravi, da v primeru prevlade prizadevanj za socialno pravično, solidarno in v svet odprto kulturno ustvarjalnost z domoljubjem ne bi smelo biti večjih težav. Težave lahko nastopajo samo s pozivanjem k apriornemu, nekritičnemu domoljubju, ki pa smo mu priča vsak dan in ob vsaki priložnosti.

IN KAKO JE DRUGJE PO EVROPI?

Hiter pregled stanja kaže na nespodbudno stanje, in to tako na vzhodu kot na zahodu.

V Franciji je nov val šovinizma in rasizma, ki je v glavnem uperjen proti priseljencem iz Alžirije, Maroka, Malija, razdelil celo francosko nogometno reprezentanco na svetovnem prvenstvu v Južni Afriki ... Če temu dodamo nedavno sprejeti zakon o burki in izgon romunskih in bolgarskih Romov, zgledov iz države, ki je z geslom »Svoboda, Enakost, Bratstvo« nakazala smer razvoja moderne demokratične skupnosti, nikakor ne kaže posnemati.

Na Madžarskem je mogoče v zadnjih letih slediti neverjetnemu porastu antisemitizma, o čemer najbolj zgovorno pričajo suličarske uniforme na budimpeških ulicah.¹⁶

Še najboljši primer slepega nacionalizma pa ta trenutek lahko spremljamo na severu Grčije, točneje v grškem delu Makedonije, kjer velika večina sicer izrazito multikulturne skupnosti Grkov in Turkov svojega največjega skupnega sovražnika vidi v Republiki Makedoniji, sedaj demokratični

16 Njilasi oz. Nyilaskeresztes Part (stranka suličastega oz. puščičastega križa) je bila skrajno nacionalistična stranka, ki je s pomočjo Nemcev leta 1944 prevzela popolno oblast na Madžarskem. S fanatičnim preganjanjem Judov so njeni pripadniki (nyilasok ali suličarji) dokončno uničili judovsko skupnost, ki je na začetku vojne štela okoli 640.000 ljudi. V tem pogromu je bila uničena tudi prekmurska judovska skupnost. Poznavalci ocenjujejo, da je bilo v času po aprilu istega leta v Auschwitz deportiranih in tam pobitih najmanj 350 prekmurskih Judov.

in samostojni državi Makedoniji. Njeni uveljavitvi nasprotujejo do skrajnosti, o čemer še najbolje priča njeno grško poimenovanje. Ob uradnem imenu, Bivša jugoslovanska republika Makedonija, ki so ga uspešno uveljavili v mednarodni skupnosti, zanjo najpogosteje uporabljajo ime Skopje ali Paionia. Pri uporabi slednjega jim v zadnjem času vse pogosteje pritrjujejo tudi grški simpatizerji iz drugih delov sveta, ki se pri tem sklicujejo celo na Strabona, Demostena in Livija. Eno takih razprav je bilo pred dobrim letom (2009) mogoče spremljati celo v *Archaeology Magazine*, na uredništvo katere se je obrnil eden upokojenih profesorjev kalifornijske univerze (Berkeley), ki je na koncu celo predlagal grško aneksijo »Paionije«: »Grčija bi morala anektirati Paionijo – tako kot jo je Filip II. leta 359 pr. n. št.«. Še več, po mnenju Stephena G. Millerja bi se ljudje »te nove grške province« morali naučiti grško ...

Z malo domišljije in veliko dobre volje bi tak predlog in v njem predstavljene argumente odpravili kot neposrečeno šalo, če se avtor navedenega pisanja ne bi (med drugim) obrnil tudi na Hillary Rodham Clinton, sekretarko za zunanje zadeve ZDA, Doro Bakoyiannis, bivšo grško ministrico za zunanje zadeve, bivšega grškega ministra za kulturo Antonisa Samarasa in nekdanjega evropskega komisarja za širitev Ollija Rehna ...

Drugi pereči problem sodobne Grčije je porast rasizma in ksenofobije, ki je v veliki meri posledica masovnega priseljevanja iz Albanije, Bolgarije, Romunije, afriških držav, Indije, Pakistana ... V državi, ki je nekoč veljala za eno največjih izvoznic delovne sile, danes živi skoraj 15 odstotkov priseljencev. Če bi se kaj podobnega zgodilo v državi, ki stavi na teritorialno načelo pri pridobivanju državljskih pravic, zadeva še ne bi bila tako problematična, v državi, ki je nastala na konceptu nacionalne homogenosti in v kateri je zaradi tega do leta 1950 živelo 98 odstotkov Grkov, pa prehod iz »nacionalne monokulture« v multikulturno družbo predstavlja velik problem. Dodatno težavo predstavlja tudi hitrost tega procesa. Ne nazadnje gre za državo, ki se je v današnjih mejah formirala šele pred slabimi devetdesetimi leti, pa še takrat je to v veliki meri potekalo na podlagi izmenjave prebivalstva s sosednjo Turčijo. Na predlog mednarodne politične skupnosti so namreč v letih 1923/24 Grke iz sredozemskih mest v Turčiji zamenjali za Turke iz Makedonije, Trakije in Epira, tj. današnje severovzhodne Grčije. S celine na celino se je v dobrem letu dni preselilo nekaj več kot dva milijona ljudi, katerih potomci so še danes prepričani, da so Grki samo tisti, ki se kot taki rodijo. Nazadnje (25. 3. 2010) so to na dan spomina na upor proti Turkom leta 1821 v slavnostnem mimohodu skandirali pripadniki posebnih pristaniških enot. Da bi bil škandal še večji, so zgodovinskemu geslu dodali še smrtno grožnjo albanskim priseljencem in na ta način jasno povedali, kaj si mislijo o novem grškem zakonu, ki zagotavlja državljanstvo vsem v Grčiji rojenim otrokom priseljencev oz. volilno pravico na lokalnih volitvah vsem, ki že nekaj let legalno živijo in delajo v državi.

IN V NEKDANJI SKUPNI DRŽAVI?

Do podobnih razlikovanj in izrazov nestrpnosti prihaja tudi na ozemlju bivše Jugoslavije. Makedonija, na primer, se po eni strani sooča z grško blokado pri vstopu v NATO in EU, po drugi strani pa v tej državi od leta 1991 sledimo izrazitemu razlikovanju in ločevanju med Makedonci in Albanci. Med najbolj očitnimi pokazatelji stanja je spreminjanje spominske pokrajine FYRM oziroma »Bivše jugoslovanske republike Makedonije«, ki jo zaznamuje množica novodobnih pravoslavnih križev ter spomeniki Cirilu in Metodu na eni in kip legendarnega albanskega vodje Skenderbega na drugi strani.

V sosednji Črni gori smo priča nenavadno zavzetemu uveljavljanju črnogorščine, ki osnovno- in srednješolske učitelje in profesorje napeljuje k temu, da se odrečejo srbsčini. V državi, kjer po podatkih zadnjega štetja prebivalstva poleg 44 odstotkov Črnogorcev živi 33 odstotkov Srbov, postopoma izginjajo sledi, ki spominjajo na skupno državo (Republika Jugoslavija, Državna skupnost Srbija in Črna gora) in na skupne boje proti Turkom, Avstrijcem, Italijanom in Nemcem. Velik delež prebivalstva tako postaja »problematičen« zaradi svoje dvojne lojalnosti.

V sosednji Srbiji delitve ne potekajo (le) po etničnem, temveč političnem načelu. Samokritična refleksija je liberalne mislece pripeljala celo do sklepa, da je domoljubje v Srbiji »dokončno mrtvo«. ¹⁷ Še več, kritični avtorji se vse pogosteje naslanjajo na misli protinacionalističnih avtorjev, ki so trdili, da je PATRIOTIZEM ZADNJE ZATOČIŠČE PODLEŽEV oz. opozarjajo na stališča srbskih liberalcev, ki so, podobno kot nedavno ubiti predsednik vlade Zoran Đinđić, opozarjali na nevarnost enačenja etnične pripadnosti in nacionalnega interesa. Na drugi strani je še vedno prisotna govorica skrajnega nacionalizma, ki neredko izbruhne v odkrito nasilje do vseh, ki so skeptični do takega domoljubja, ki ga zato vidijo kot lažnega. Nanj so se sklicevali tudi organizatorji atentata na Đinđića. Vendar pa je ta hip mogoče srečati še največ takih ljudi, ki ne verjamejo niti enim niti drugim, ljudi, katerih resigniranost še najbolje ponazarja njihova ugotovitev, da z domoljubjem ni mogoče napolniti rezervoarja traktorja (»patriotizam je nemuguće sipati u traktor«). ¹⁸

Hrvaška se deset let po smrti svojega prvega predsednika Franja Tuđmana še vedno bori s tistim delom njegove politične dediščine, ki je Srbom v tako imenovani Božični ustavi, tj. prvi postsocialistični hrvaški ustavi, odrekel status enakopravnega in konstitutivnega naroda na Hrvaškem. Posledice tega in podobnih političnih potez pri osamosvajanju Hrvaške so kasneje pripeljale do vojne, po kateri je od 12,5 odstotka Srbov na Hrvaškem tam ostala samo ena tretjina.

¹⁷ Svetlana Vasović-Mekina, »Čas patriotizma«, *Politika*, 4. maj 2008.

¹⁸ Ibid.

Eden od razlogov za to je gotovo novodobno domoljubje, katerega korenine je mogoče pripisati politični zapuščini, ki je – kmalu po samostojnosti Hrvaške – omogočila tudi nekritično rehabilitacijo ustaškega režima.

Ne glede na nezavidljiv položaj se v večini opisanih primerov noben ne more primerjati s situacijo v Bosni in Hercegovini, kjer se imajo že dobro desetletje najmanj tri podobe domoljubja. V sklicevanju na lastno kulturno identiteto so otroci različnih narodov BiH domovinske vzgoje deležni skozi prizmo njihove etnične pripadnosti. Vsak poskus parlamentarne skupščine v Sarajevu, da bi združila po etničnem ključu razdeljene šole, je do sedaj naletel na gluha ušesa. Ne glede na zakon, ki ga je ta skupščina sprejela že leta 2003, se vsi združitevni kurikuli tolmačijo kot prikrita zahteva, »da se Srbi in Hrvati odrečejo svoji nacionalnosti« in da »se identificirajo z geografskim pojmom«. ¹⁹

Če opisane zgodbe pomešamo s tistimi s skrajnega severa Evrope, sestavimo barvit mozaik. V Skandinaviji, točneje na Švedskem, so se namreč odločili, da nekaterim temeljnim pojmom dodelijo izrazito pluralistični pomen. Od nedavnega nacionalna kulturna dediščina ni več švedska kulturna dediščina, temveč se, na predlog švedskega zavoda za kulturno dediščino, govori o »kulturnih dediščinah na Švedskem«. Gledano skozi to matrico, je v Bosni rojen švedski državljani Zlatan Ibrahimović, ki se je kot nogometaš proslavil v Juventus, Interju, Barceloni in Milanu, v prvi vrsti nogometaš svetovnega formata, ki igra za švedsko reprezentanco. V Bosni in Hercegovini pa tudi zaradi etničnega ključa ni mogel priti niti v mladinsko državno reprezentanco.

Podobno kot drugi primeri tudi slednji govori o tem, da gre pri uradnem prakticiranju domoljubja vedno za »ugrabljeno ljubezen«. Posameznik se mora vedno prilagoditi določenemu, najpogosteje zelo natančno opredeljenemu protokolu, ki ne upošteva razlik in posebnosti. Podobna ekskluzivnost in togost je značilna za vsako drugo kolektivno čustvovanje do česar koli, ne nazadnje tudi do domovine, ki je zato vedno čustvovanje drugih. Razlika med tem in emancipiranim domoljubjem je potemtakem predvsem v možnosti različnega oz. drugačnega izražanja tovrstne naklonjenosti ali – kot smo ugotovili že na začetku – pravega domoljubja so sposobni samo tisti, ki razmišljajo s svojo glavo.

19 Boro Marić, »Bosna i Hercegovina: Rodoljubje na tri dela«, *Politika*, 4. maj 2008.

Oto Luthar

Misliti rodoljublje = misliti svojom glavom

U jednom od rijetkih intervjuja, historičar Peter Vodopivec, inače stručnjak za evropsku istoriju posljednjih dvaju vijekova, na pitanje kako stvar stoji sa slovenskim rodoljubljem ponovno je preuzeo Volterovu misao koja kaže da je domovina tamo gdje je moguće živjeti sigurno i bez većih poteškoća.¹

Pritom je, nezadovoljan aktuelnim pozivanjem na apriorno, nekritičko rodoljublje, koje nije samo neproduktivno nego također i vrlo opasno, svoje razmišljanje na tu temu zaključio jednom od najizvornijih misli koje je bilo moguće čuti u posljednje vrijeme:²

Domovina prvo mora biti takva da ju je moguće voljeti. A da bi takva bila, potrebni su državljani koji razmišljaju svojom glavom, autonomno i kritički.

Kao historičar pri tom se, naravno, pozivao na prošle događaje ali je isto tako i iznenadio time što je dosadašnji slovenski razvoj ocijenio više sa stanovišta društvene i političke modernizacije, a manje sa takozvanoga nacionalnog stajališta. Odatle, pa do tvrdnje da su političke elite još od samog početka slovenskog narodnog pokreta više pažnje i energije posvećivale pitanjima nacionalne emancipacije i jednakosti negoli pitanjima društvene i političke modernizacije i demokratizacije, nije daleko. Ovo je važno čak i za slovenske komuniste koji su, i pored obaveznog internacionalizma, o sebi razmišljali prvenstveno u narodno-jezičkim kategorijama. Čak i u njihovim predstavama Slovenci su bili Slovenci upravo zarad roda i jezika, zbog čega smo i u vrijeme socijalističke Jugoslavije, na temelju jezika i porijekla, razlikovali Slovence od Neslovenaca, čak i ako su »Neslovinci« bili državljani republike Slovenije. Ili, kao što bi to rekao pjesnik, esejista i sociolog Aleš Debeljak: »ni mi Slovenci nismo bili izuzeti iz (...) sveopćeg modela pobjedonosnog nacionalizma, iako danas u Evropi nema niti jedne nacionalne države u kojoj žive isključivo pripadnici jednog naroda.«³ Uostalom, da li je do sada igdje na svijetu i postojala država u kojoj bi svi ljudi govorili isti jezik, vjerovali u istoga boga i poštovali iste životne mudrosti ...?

To znači da se kod pobjede nacionalizma u 19. vijeku na neki način radi o »otimanju« određenog načina osjećanja, odnosno razumijevanja pripadnosti. Radi se o uspostavljanju stanja ili situacije

1 Volter se, pri tom, nadovezao na Cicerona koji je tvrdio da je domovina svuda gdje je čovjeku dobro.

2 Peter Vodopivec, *Mladina intervju*, 1. jul 2010.

3 Ibid.

u kojem zajednica, kako na osnovu pisanih, tako i na osnovu nepisanih zakona, propisuje pojedinačne postupke. Kod nacionalnog samoograničavanja dom i svijet nisu »dvije polovice jedne cjeline«, nego su dva različita univerzuma. Ili, kako dalje kaže Debeljak: »Nacionalna država, koliko god da je demokratska, uvijek nekoga isključuje«. ⁴ Naposljetku i zbog toga jer se temelji na tradiciji ograničavanja i isključivanja, tradiciji koja je prve ozbiljnije kritike doživjela tik prije, u vrijeme i poslije prvog svjetskog rata, kada su protivnici rata i sa njim povezanog imperijalizma tvrdili »da je govor o nacionalnoj ekonomiji jedna od najčudnijih nauka«, ⁵ jer – poput diplomatije i politike – stvari tumači u korist trenutnih, sebičnih ciljeva. Većina tih kritičnih duhova, naime, nikako nije mogla razumjeti »čemu uopće služe djela za koja se govorilo da su bila počinjena u ime domovine«. ⁶

Slično važi također i za Teodora Lesinga [Theodor Lessing] koji je rekao da »za ljubav prema domovini ne nalazi nikakav izraz«, odnosno na nju je gledao kao na herojsku slabost bez koje bismo lako mogli. Slično kao i Gete [Goethe] koji je držao da bi nam morali biti dovoljni već i samo mjesto pod suncem, polje koje nas hrani, i boravište koje nam daje krov nad glavom: ⁷

Zar to nije domovina? Nemaju li to hiljade i hiljade u svakoj državi? Nisu li sretni bez obzira na ograničenja koje ta činjenica nosi sa sobom? Zašto bi uzalud čeznuli za osjećajem kojega niti možemo niti želimo imati ...?

Ili poput Tolstoja koji je bio ubijeđen da su se zbog militantnog rodoljublja svi »narodi hrišćanskog svijeta do te mjere pretvorili u životinje da nisu u stanju misliti ni na šta drugo doli na buduća masovna ubijanja«: ⁸

Patriotizam je sirovi osjećaj ljudi najnižeg prirodnog stupnja; to je štetan osjećaj koji sprječava mirne odnose prema drugima; osjećaj koji čovjeka pretvara u kočopernog pijetla, bika, gladijatora, to je nemoralan osjećaj zbog kojega se svaki čovjek pretvara u sina domovine (i) roba svoje vlade ...

Tolstoj nas pored toga pokušava ubijediti da moramo, bez obzira na to da li smo se rodili kao »Francuzi, Rusi, Poljaci, Englezi, Irci, Nijemci [ili] Česi [...], shvatiti da su naši interesi zapravo interesi poljoprivrede, industrije, trgovine, umjetnosti i nauke [...], da se naši životi neće niti malo promijeniti ako Alzas bude njemački ili francuski ...«. ⁹ Time se, po Fridelovom [Friedell] mišljenju

4 Ibid.

5 Egon Friedell, *Kulturgeschichte der Neuzeit*, DTV, München, 1993, str. 10.

6 Ibid.

7 Citirano u: Oto Luthar, *O žalosti niti besede ...*, Založba ZRC, Ljubljana, 2000, str. 26.

8 Ibid.

9 Ernst Friedrich, *War Against War!*, The Reala Comet Press, Seattle, 1987, str. 11, 12.

najviše približio onoj (najbrojnijoj) grupi koja, na pitanje kakav smisao vidi jednostavan, pametan i pošten državljanin u tome što je njegova domovina velika, uticajna i silna, odgovara jednom jedinom riječju: »Nikakav(!)«. Ta optimistička prognoza jednog od najvećih austrijskih historičara kulture svih vremena je, naravno, vrlo naivna. Mnogi (isto tako vrlo važni) ljudi bili su na počecima ratova ushićeni i vrlo prijemčivi za rodoljubive izlive osjećanja.

Autora, kao što je Tolstoj, u kojima možemo vidjeti prethodnike modernog pacifizma, bilo je vrlo malo. Pored gorenavedenih jedva još ponetko od poznatih ličnosti. Jedva kome od u to vrijeme poznatih mogao bi se pripisati uticaj na generacije »osporavatelja« iz prvog svjetskog rata. Bilo je malo takvih koji su se pozivali na zdrav razum, i malo takvih kojima bi se moglo pripisati kumstvo sa tim rijetkim poznatim, manje poznatim i anonimnim autorima tekstova i platana ispisanih pacifističkom sadržinom.

Pored Tolstoja, možemo pomenuti samo još Bertranda Rasela [Bertrand Russell], matematičara, filozofa i pisca,¹⁰ koji je svojim dosljednim pacifizmom uticao na dio engleske kulturne i akademske javnosti. Njegovu moralnu potporu uživali su i neki vojnici koji su bili opredijeljeni protiv rata i koji su poslije 1917. godine svoje sumnje željeli izraziti javno. Najpoznatiji Raselov štićenik te vrste bio je zasigurno vojnik-pjesnik Zigfrid Sasun [Siegfried Sassoon] koji je napisao zvučan protest protiv nastavljanja rata i u njemu »obznanio« da oni koji bi rat mogli okončati, isti samo namjerno produžavaju.¹¹

Još rječitiji i neposredniji protest izražavala je njegova poezija kojom se upisao među najčuvenije autore toga doba:

Kada bih bio moćan, ćelav i posve krut, s majorima bih na sigurnom, usred baze, slao omladinu u brzu, slavnu smrt.

U svom strahu da će o ratu u svom visokoparnom stilu jednom izvještavati hronike regimena, slično kao i Apoliner [Apollinaire], Radjard Kipling [Rudyard Kipling], Mark Civrije [Marc Civrieux], Štefan Cvajg [Stefan Zweig], Henri Barbuse [Henri Barbusse], Ernst Fridrih [Ernst Friedrich] i drugi, pokušao je raskrinkati »krstaški pohod [...] krvožednih političara i novinara«.¹²

10 Raselova kritika utemeljena je na predstavi o autonomnom čovjeku koga karakteriziraju razum i ljubav. Po njegovom mišljenju, svijetu mogu služiti samo ljudi koji misle samostalno.

11 Sasun, koji je bio ubijeden da govori u ime većine vojnika sa fronta, u pomenutom protestu želio je naglasiti da se prvobitna borba za odbranu slobode pretvorila u agresivnan i osvajački rat. Želio je da se vojnicima jasno kaže za šta se bore, odnosno da se brzim okončanjem rata zaustavi njihova patnja. U svojoj izjavi koju je objavio u londonskom dnevniku *Tajms* [The Times], između ostaloga, napisao je i da protestira »protiv političkih grešaka i nepoštenja zbog kojih su vojnici bili žrtvovani« i da su se ciljevi zbog kojih je sa »drugovima ušao u rat, mogli postići pregovorima« i da svojim nastupom želi pridonijeti »uništenju [...] onih koji si, zbog toga što nemaju mašte, nisu ni u stanju predstaviti agoniju« i »patnje četa« na ratištu.

12 Siegfried Sassoon, *Memories of an Infantry Officer*, Faber & Faber, London, 1997, str. 108.

Sličnu kritiku poziva na ubijanje u ime domovine moguće je pronaći u knjizi Ernsta Fridriha *Krieg gegen Krieg* (Rat protiv rata). Fridrih, između ostalog, važi za prvog autora opširnijeg programskog antiratnog teksta u kojem strahote iz streljačkih rovova razgolićuje nadasve rječitim fotografijama iskasapljenih tijela sa obdukcije koje je stavljao pored visokoparnih izjava nacionalističkih vojskovođa i političara, odnosno onih koji se pozivaju na rodoljubna osjećanja.

Nacionalizam, kojeg zbog gore opisane tradicije neki pogrešno izjednačavaju sa rodoljubljem, odnosno prave razliku između dobrog i lošeg nacionalizma, tako doista jeste »kolektivna varka u kojoj određeni narod doživljava državu kao svoje vlastito oruđe«. ¹³ Iako se sa Alešom Debeljakom bez ikakvog dvoumljenja slažemo, njegova misao u nastavku koja govori o tome da »demokratija pretvara državu u oruđe svih državljana«, navodi na razmišljanje. Naposljetku, bili smo i uvijek iznova postajemo svjedocima situacija koje nam govore suprotno. Svakodnevno se možemo uvjeriti u to da većina izvornih Slovenaca, Francuza, Nijemaca, Austrijanaca, Hrvata ... državu još uvijek prisvaja samo za sebe.

RODOLJUBLJE DOMA

Nastanak samostalne slovenske države tako nije samo dokaz toga kako ljudi mogu postati rodoljubima ukoliko im se za tako što pruži prilika, nego je to prije svega potvrda uvjerenja da čak i poslije ispunjenja nacionalnih težnji po pravilu ostaju vrlo kruti zagovornici nacionalne ideje. Umjesto solidarnosti koju bi si poslije osamostaljenja morali moći priuštiti, prevladala je arhaična samoidentifikacija koja temelji na isključivanju drugih. Tome je doprinijela odluka autora slovenskog ustava, stranaka i parlamentaraca da državljanstvo određuju prema tzv. narodnom načelu, to jest prema načelu jezika i etničke pripadnosti. To načelo doseljenicima nikako ne uskraćuje slovensko državljanstvo, ali nesumnjivo otežava njegovo dobijanje. U vezi sa tim, mnogi od nas još uvijek žale to što sastavljači ustava, jednako kao i poslanici Narodne skupštine nisu slijedili takozvano teritorijalno načelo (SAD, Francuska) koje formalno ne priznaje etničke grupe nego samo državljanu koji državljanstvo dobijaju rođenjem na teritoriji države, odnosno postupcima za dobijanje državljanstva. Kao što je primjetno, i u Sloveniji je, kao i u većini post-socijalističkih država, poslije 1989. godine došlo do inflacije u tematizaciji nacionalnog identiteta zbog čega je proces diferencijacije (otklon od svega što je predstavljalo nekadašnju zajedničku državu) nadglasao sve dotadašnje integrativne prakse (miješani brakovi, prijateljstva ...).

Svima onima koji su u tom periodu fetišizacije nacionalnog – periodu koji još uvijek traje – isključeni (a neki i potpuno izbrisani) nije preostalo ništa drugo nego da na to pristanu i da svoje rodoljublje izražavaju na isti način ... ili da se zaletu u nacionalizam zajednice iz koje potiču. U slučaju da se odluče za drugo, generacija dece doseljenika iz bivše Jugoslavije nalazi se u vrlo ši-

13 Aleš Debeljak, *Mladina intervju*, 1. jul 2010.

zofrenom položaju, jer sa narodima od kojih potiču nemaju gotovo nikakvih zajedničkih iskustava. Tu još i najveće probleme sa nacionalnom samoidentifikacijom imaju potomci ljudi koji pripadaju narodima koji su se po raspadu zajedničke države obreli u ratu. Umjesto da im zasada nepostojeće emancipirano slovensko rodoljublje ponudi sigurno utočište, oni se moraju boriti na dva fronta: na jednom se suočavaju sa netrepeljivošću većinskog naroda, a na drugom ih čeka podijeljenost njihovih roditelja. I jedno i drugo najljepše je opisao Goran Vojnović u svom romanu *Čefuri napolje* (*Čefurji raus*):¹⁴

Slovinci strašno pizde ako neko ne zna govorit slovenački, ali ne znam šta bi im pomoglo kad bi svi Pešiči znali slovenački. Bi li voljeli s njima razgovarati? To su mi skroz bezveze fore. Mislim da bi kao morali ti Pešiči govoriti slovenački iz poštovanja prema Sloveniji, i to. Pešiči rade na gradilištima, čitavu Sloveniju su izgradili, a u životu poštuju samo Miroslava Ilića i hladnu pivu. Kad bi svi ti Pešiči govorili samo tunguzijski, niko to ne bi primijetio. Boli te kurac. Samo Slovenci pate zbog toga, i nešto gnjave i ne znam šta. To su ti njihovi kompleksi, jer nikad fudbala nisu znali igrati.

Čefuri se na Fužinama nisu previše asimilirali. Ne jebu oni uopšte tu asimilaciju. Toliko je tu čefura koji uopšte ne znaju slovenački. Znaju reć 'nasvidanje' i 'živijo' i 'malo točeno' i 'ene cigarete' i 'prosam' i 'hvala' i 'trgovina' i još dvije-tri neke druge riječi. Jedne rečenice na slovenačkom ne znaju sastaviti. Ni blizu. Evo, recimo Pešić iz Adijeveg bloka. On je u Sloveniji već trideset godina, a jedina rečenica koju zna reći na slovenačkom je: »Ne hodi čez progo, je smrtno nevarno.« Jebiga, on se zaposlio na gradilištu na željeznici kad je došao u Sloveniju i tamo radi još i danas. Na gradilištu su svi Bosanci osim poslovođe koji je iz Međimurja. Gdje onda da čovjek nauči jezik? Nema šanse. Pešić je ili na poslu ili u Kubani [gostionica na Fužinama op. a.] gdje su ionako sami čefkići. Kažu da je jednom išao na sastanak kućnog savjeta i na roditeljski sastanak u školu i tada se kao trudio da će govoriti slovenački. Tako on kaže, samo to osim njega niko nije primijetio.

14 Goran Vojnović, *Čefurji raus!* Ljubljana, Beletrina, 2008. Prijevod: Goran Vojnović, *Čefuri napolje!* [sa slovenskog preveo: Ahmed Burić], Sarajevo, VBZ, 2009, str. 139-140.

Dakle, u Sloveniji (i ne samo Sloveniji) ne radi se samo o pomanjkanju istinske demokratske tradicije, odnosno o demokratskom deficitu, nego prije svega o nepoštovanju načela pravne države i pomanjkanju solidarnosti. U slučaju ovog drugog ne radi se samo o previđanju načela solidarnosti kao jednog od osnovnih uslova za uspješan suživot u multikulturnom društvu, nego o njegovoj degradaciji na razinu bontona. Time što su, odjednom, postale luksuzom, međuljudska a prvenstveno međukulturna i međuetnička solidarnost, ne mogu u punoj mjeri doprinosti formiranju otvorenog, politički pluralnog i socijalno pravednog društva. I upravo u toj tački počinje se pokazivati takozvani demokratski deficit. Problem, dakle, ne predstavlja samo »vrlo sporo mijenjanje političkih predstava« ili »zaostajanje za standardima zrele demokratije«,¹⁵ nego nemogućnost, a prije svega nespremnost, za prevazilaženje nacionalnog ekskluzivizma. Peter Vodopivec itekako ima pravo kada zaključuje da bi nastankom slovenske države moralo doći do prevazilaženja podjele na Slovence i Neslovence, ako ni zbog čega drugog, a ono bar zato što priznavanje osnovnih prava neetničkim Slovincima ni u čemu ne ugrožava prava »izvornih« stanovnika Slovenije.

Razloga što se to još uvijek nije desilo je mnogo, ali ćemo se ovdje ipak dotaći samo onog na koji posredno upozorava dr. Zdenka Čebašek Travnik, starateljka za ljudska prava, koja konstatira da Slovenke i Slovence još uvijek najviše proganja osjećaj da im se dešava nepravda. Osjećaj koji je do neke mjere bio razumljiv u vrijeme kada su Slovenci živjeli u višenacionalnim državama, kako se pokazuje, održao se sve do danas i sve do danas presudno usmjerava postupke većine državljanke i državljana RS.

Pošto nas je nemoguće podvrgnuti kolektivnoj terapiji, jedino istinsko rješenje predstavljaju pluralističko državlansko i domovinsko vaspitanje pri čemu nije moguće pristati na postojeću praksu koja tu vrstu obrazovanja uokviruje odvojenim školskim programom. Slično kao i Peter Vodopivec tako i mi, autori ove knjižice, vjerujemo da je rodoljublje najlakše »poučavati« na primjerima i u tijesnoj povezanosti sa drugim sadržajima. Na prvom mjestu mislimo na socijalnu i kulturnu istoriju koja obavezno mora biti postavljena u širi međunarodni (evropski i svjetski) civilizacijski okvir. Ali, kao što bi rekao Vodopivec, na pročelju takvoga poučavanja ne smiju biti samo takozvana »vrela slovenstva«, nego i svi ostaci prošloga prirodnoga i kulturnoga naslijeđa koji su čisto slovenskim postali tek poslije 1991. godine. U najvećoj mjeri se sa Vodopivcem slažemo na onom mjestu kada kaže da, u slučaju prevage težnje ka socijalno pravednom, solidarnom i svijetu otvorenom kulturnom stvaralaštvu, s rodoljubljem ne bi smjelo biti nekih većih poteškoća. Teškoće mogu nastupiti samo pozivanjem na aprirone, nekritičko rodoljublje kojemu smo svjedoci svaki dan i u svakoj prilici.

15 Peter Vodopivec, *Mladina intervju*, 1. jul 2010.

A KAKO JE DRUGDJE PO EVROPI?

Brzi pregled stanja ukazuje na to da izgledi nisu ohrabrujući ni na istoku ni na zapadu.

U Francuskoj je novi talas šovinizma i rasizma, koji je uglavnom uperen protiv doseljenika iz Alžira, Maroka, Malija, podijelio čak i francusku nogometnu reprezentaciju na svjetskom prvenstvu u Južnoj Africi ... Ako tome dodamo još i nedavno usvojeni zakon o burki i progon rumunskih i bugarskih Roma, primjer države koja je geslom *Sloboda, Jednakost, Bratstvo* ucertala smjer razvoja moderne demokratske zajednice, nikako ne djeluje kao nešto na što bi se trebalo ugledati.

U Mađarskoj je u posljednjih nekoliko godina moguće primijetiti nevjerovatan porast anti-semitizma, o čemu najrječitije svjedoče suličarske¹⁶ uniforme na budimpeštanskim ulicama.¹⁷

Još i najbolji primjer slijepoga nacionalizma u ovom trenutku možemo pratiti na sjeveru Grčke, tačnije u grčkom dijelu Makedonije gdje veći deo inače izrazito multikulturene zajednice Grka i Turaka svog najvećeg zajedničkog neprijatelja vidi u republici Makedoniji, sada demokratskoj i samostalnoj Makedoniji. Njenom priznanju protive se do krajnje mjere, o čemu svjedoči i njen grčki naziv. Uz zvanično ime, Bivša jugoslovenska republika Makedonija, koje su uspješno uveli u međunarodnoj zajednici, upotrebljavaju još i ime Skopje ili Paionija. Prilikom upotrebe ovog drugog im se u posljednje vrijeme sve češće priključuju i simpatizeri iz drugih dijelova svijeta koji se pri tom čak pozivaju na Strabona, Demostena i Livija. Jednu od takvih rasprava bilo je moguće prije nešto više od jedne godine (2009) pratiti i u *Archaeology Magazine* čijem se uredništvu obratio jedan penzionisani profesor kalifornijskog univerziteta (Berkli [Berkeley]) koji je na kraju čak predložio i grčku aneksiju »Paionije«: »Grčka bi morala anektirati Paioniju – kao što je to učinio Filip II 359. godine prije naše ere«. Štaviše, po mišljenju Stivena Dž. Milera [Stephen G. Miller] svi bi stanovnici »te nove grčke provincije« morali naučiti grčki ...

Uz malo mašte i mnogo dobre volje, takav bismo prijedlog i u njemu iznesene argumente mogli odbaciti kao nesretnu šalu, da se autor citiranog pisanija nije (između ostalih) obratio i Hilari Rodem Klinton [Hillary Rodham Clinton], sekretarki vanjskih poslova SAD, Dori Bakojianis [Dora Bakoyiannis], bivšoj grčkoj ministrici vanjskih poslova, bivšem grčkom ministru za kulturu Antonisu Samarasu i nekadašnjem evropskom komesaru za proširenje Oliju Renu [Olli Rehn] ...

16 Sulica je naziv za koplje, džilit dužine 1,5 do 2 metra.[op. prev.]

17 Njilazi, odnosno Nyilaskeresztes Párt (stranka kopljastog odnosno strelastog krsta) bila je krajnje nacionalistička stranka koja je uz pomoć Nijemaca 1944. godine potpuno preuzela vlast u Mađarskoj. Fanatičnim progonom Jevreja njeni su pripadnici (njilasok ili kopljanici/suličari) potpuno uništili jevrejsku zajednicu koja je na početku rata brojala oko 640 000 ljudi. U tom pogromu bila je uništena također i prekmurska jevrejska zajednica. Poznavaoici ocjenjuju da je u vrijeme poslije aprila iste godine u Aušvic bilo deportirano i tamo poubijano najmanje 350 prekomurskih Jevreja.

Drugi gorući problem savremene Grčke je porast rasizma i ksenofobije što je u velikoj mjeri posljedica masovnog doseljavanja iz Albanije, Bugarske, Rumunije, afričkih država, Indije, Pakistana ... U državi koja je nekada važila za jednu od najvećih izvoznica radne snage danas živi skoro 15 odsto doseljenika. Ako bi se nešto slično desilo u državi koja je utemeljena na teritorijalnom principu prilikom dobijanja prava na državljanstvo stvar i ne bi bila toliko problematična, ali u državi koja je nastala na konceptu nacionalne homogenosti i u kojoj je zbog toga do 1950. godine živjelo 98 odsto Grka, prijelaz iz »nacionalne monokulture« u multikulturalno društvo predstavlja veliki problem. Dodatnu poteškoću predstavlja brzina tog procesa. Naposljetku, radi se o državi koja se u današnjim granicama formirala tek prije nešto manje od devedeset godina a i tada je to u velikoj mjeri sprovedeno na temelju razmjene stanovništva sa susjednom Turskom. Na prijedlog međunarodne političke zajednice, naime, godine 1923/24. Grke iz sredozemne Turske zamijenili su Turcima iz Makedonije, Trakije i Epira tj. današnje sjeveroistočne Grčke. Sa kontinenta na kontinent se u jednoj godini preselilo nešto više od dva miliona ljudi čiji potomci su i dan danas ubijedeni da su Grci samo oni koji se kao takvi rode. Nedavno (25. 3. 2010.), to su na dan sjećanja na ustanak protiv Turaka iz godine 1821, u svečanoj povorci uzvikivali pripadnici posebnih lučkih jedinica. Da bi skandal bio još veći, istorijskom su pokliču dodali još i smrtne prijetnje albanskim doseljenicima, na taj način jasno iskazavši šta misle o novom grčkom zakonu koji garantira grčko državljanstvo svoj djeci doseljenika koja su rođena u Grčkoj, odnosno biračko pravo na lokalnim izborima svima koji već nekoliko godina legalno žive i rade u državi.

A KAKO JE U NEKADAŠNJOJ ZAJEDNIČKOJ DRŽAVI?

Do sličnih razlika i izraza netrepeljivosti dolazi također i na području bivše Jugoslavije. Makedonija se, na primjer, s jedne strane suočava sa grčkom blokadom u vezi sa ulaskom u NATO i EU, a sa druge strane u toj državi sve od 1991. godine pratimo izrazite razlike i razdvajanja između Makedonaca i Albanaca. Među najočiglednijim pokazateljima stanja je mijenjanje spomeničkog pejzaža FYRM, odnosno »Bivše jugoslovenske republike Makedonije«, koje najbolje pokazuje mnoštvo novopodignutih pravoslavnih krstova i spomenika Ćirilu i Metodiju, na jednoj strani, i kip legendarnog albanskog vođe Skenderbega, na drugoj.

U susjednoj Crnoj Gori svjedoci smo neobično euforičnog uvođenja crnogorskog jezika, čime se osnovnoškolske i srednjoškolske učitelje i profesore poziva da se odreknu srpskog jezika. U državi u kojoj, prema podacima posljednjeg popisa stanovništva, pored 44 odsto Crnogoraca živi i 33 odsto Srba, postepeno nestaju tragovi koji podsjećaju na zajedničku državu (Republiku Jugoslaviju, Državnu zajednicu Srbiju i Crnu Goru) kao i na zajedničke bitke protiv Turaka, Austrijanaca, Italijana i Nijemaca. Veliki dio stanovništva tako postaje »problematičan« zbog svoje dvostruke lojalnosti.

U susjednoj Srbiji podjele se ne izvode (samo) prema etničkom, nego i po političkom principu. Samokritička refleksija liberalne je mislioce dovela do toga da zakluče kako je rodoljublje u Srbiji »konačno mrtvo«. ¹⁸ Štaviše, kritički autori se sve češće oslanjaju na mišljenja antinacionalističkih autora koji su tvrdili da je RODOLJUBLJE POSLJEDNJE UTOČIŠTE HULJA, odnosno onih koji upozoravaju na stanovišta srpskih liberala koji su, slično kao i nedavno ubijeni predsjednik vlade Zoran Đinđić, upozoravali na opasnost izjednačavanja etničke pripadnosti i nacionalnog interesa. Na drugoj strani još uvijek je prisutan govor krajnjeg nacionalizma koji nerijetko izbije i u otvoreno nasilje prema svima onima koji su skeptični prema takvom rodoljublju i zato ga vide kao lažno, tj. onakvo na kakvo su se pozivali i organizatori atentata na Đinđića. U ovom trenutku, u najvećem broju je moguće sresti ljude koji ne vjeruju niti jednim niti drugima; ljude čiju je resigniranost najočitije dočarava njihova ubijedenost da rodoljubljem nije moguće napuniti rezervoar traktora (»rodoljublje je nemoguće sipati u traktor«). ¹⁹

Hrvatska se deset godina poslije smrti svog prvog predsjednika Franje Tuđmana još uvijek bori sa onim dijelom njegovog političkog naslijeđa koji je Srbima, takozvanim Božićnim ustavom, tj. prvim postsocijalističkim hrvatskim ustavom, uskratio status ravnopravnog i konstitutivnog naroda u Hrvatskoj. Posljedice toga, kao i sličnih političkih poteza prilikom osamostaljenja Hrvatske, kasnije su dovele do rata poslije kojega je od 12,5 odsto tog udijela Srba u Hrvatskoj tamo ostala samo jedna trećina. Jedan od razloga za to je sigurno i savremeni patriotizam čije je korijene moguće pripisati političkom naslijeđu koje je odmah po osamostaljenju Hrvatske omogućilo i nekritičku rehabilitaciju ustaškog režima.

Bez obzira na nezavidnu situaciju u većini opisanih slučajeva, niti jedan od njih ne može se usporediti sa situacijom u Bosni i Hercegovini, gdje se već dobrih deset godina rodoljublje dijeli na tri dijela. U pozivanju na sopstveni kulturni identitet, djeca različitih naroda BiH domovinsko vaspitanje dobijaju samo kroz prizmu njihove etničke pripadnosti. Svaki pokušaj parlamentarne skupštine u Sarajevu da ujedini škole razjedinjene po etničkom ključu do sada je naišao samo na tvrde uši. Bez obzira na zakon koji je ta skupština usvojila još 2003. godine, svi sreobuhvatni školski programi tumače se kao prikriveni zahtjevi da se »Srbi i Hrvati odreknu svoje nacionalnosti« i da »se identificiraju sa geografskim pojmom«. ²⁰

Ukoliko to usporedimo sa događajima na krajnjem sjeveru Evrope, mozaik koji dobijamo ne može biti živopisniji. U Skandinaviji, tačnije u Švedskoj, odlučili su se naime da nekim temeljnim pojmovima dodijele izrazito pluralističko značenje. Odnedavno nacionalno kulturno naslijeđe nije više švedsko kulturno naslijeđe, nego se, na prijedlog švedskog zavoda za kulturno naslijeđe, sada govori o »kulturnom naslijeđu u Švedskoj«. Promatrano kroz ovu matricu, u Bosni rođen švedski državljanin, Zlatan Ibrahimović, koji se kao nogometaš proslavio u Juventusu, Interu,

18 Svetlana Vasović-Mekina, »Čas patriotizma«, *Politika*, 4. maj 2008.

19 Ibid.

20 Boro Marić, »Bosna i Hercegovina: Rodoljublje na tri dela«, *Politika*, 4. maj 2008.

Barseloni i Milanu, na prvom mjestu je nogometaš svjetskog formata koji igra za švedsku reprezentaciju. U Bosni i Hercegovini, opet zbog etničkoga ključa, nije mogao doći ni do omladinske državne reprezentacije.

Slično kao i drugi primjeri, i posljednji govori o tome da se kod zvaničnog prakticiranja rodoljublja uvijek radi o »otetoj ljubavi«. Pojedinaac se mora uvijek prilagoditi nekom, a najčešće vrlo precizno određenom protokolu koji ne poštuje razlike niti posebnosti. Slična isključivost i krutost karakteristična je za svaki drugi kolektivni osjećaj spram bilo čega, a naposljetku i prema domovini, pa je to zato uvijek osjećanje drugih. Razlika između takvog i emancipovanog rodoljublja tako je prije svega u mogućnosti različitoga odnosno drugačijega izražavanja naklonosti ove vrste, ili – kao što smo to konstatirali već na samom početku – za pravo rodoljublje sposobni su samo oni koji razmišljaju svojom glavom.

Oto Luthar

Thinking patriotism = using one's own mind

In one of his rare interviews, the historian Peter Vodopivec, an authority on European history of the last two centuries, answered the question on Slovenian patriotism by again summarising Voltaire's thought that the fatherland is where one can lead a safe and untroubled life.¹

Disquieted by the current calls for a priori, uncritical patriotism, which is not only unproductive but extremely dangerous, he concluded his reflection on the subject with one of the most original ideas to have surfaced in the recent past:²

The fatherland should, first and foremost, be worthy of love. But in order to be so, it requires citizens who use their own mind, who have the power to think autonomously and critically.

Thereby Vodopivec as a historian referred to the past developments and added to our further surprise that his evaluation of the previous Slovenian development focused more on the perspective of social and political modernisation than on the so-called national perspective. It is only a short step from here to the conclusion that Slovenian political elites have since the beginning of the Slovenian national movement concentrated more attention and energy on the questions of national emancipation and equality than on the questions of social and political modernisation and democratisation. This was even true for the Slovenian communists, who primarily thought of themselves in national-linguistic categories, thus violating the principles of internationalism. They too maintained that the Slovenes were Slovenes because of their descent and language, the same two elements that separated the Slovenes from non-Slovenes during the Socialist Yugoslavia, regardless of the fact that "non-Slovenes" were citizens of the Republic of Slovenia. Or, as the poet, essayist and social scientist, Aleš Debeljak, says: "not even the Slovenes were immune to [...] the general model of victorious nationalism, although there is not one nation state in Europe today that is composed of a single nationality."³ In any event: Has there ever been a country in the world in which all people spoke the same language, believed in the same God and respected the same worldly wisdoms?

1 Voltaire drew on Cicero, who stated that the fatherland is wherever one feels comfortable.

2 Peter Vodopivec, *Mladina intervju*, 1 July 2010.

3 Ibid.

Indeed, given the above, the triumph of nationalism in the 19th century led to the “abduction” of a feeling or understanding of belonging. It is a process of creating a situation in which a community prescribes an individual’s behaviour on the basis of both written and unwritten laws. In connection with national self-regulation, home and world are not “two halves of a whole” but rather two different universes. Or, as Debeljak continues: “In a nation state, no matter how democratic, someone will always be excluded.”⁴ Not least because the nation state builds on the tradition of restriction and exclusion, a tradition that met with first earnest criticism just before, during and after World War I, when the opponents of war and imperialism realised “that talking about national economy was the strangest of sciences,”⁵ for, just like diplomacy and politics, it interpreted things in favour of its selfish ends. Most of these critical minds could simply not understand, “for precisely whom the deeds were really done, of which it is publicly stated they were done for the Fatherland.”⁶

Similar is true for Theodor Lessing, who said that “there is no expression for the love of the Fatherland” and perceived it as a heroic weakness that could easily be done without. Or Goethe, who maintained that we ought to make do with a place under the sun, a field that will nourish us, and a roof that will give us shelter:⁷

Do we not have a fatherland there? Have not thousands and thousands of men these things in every state? Are they not happy, regardless of restrictions entailed by this fact? Why should we struggle in vain for a feeling that we neither can nor want to have ...?”

Or Tolstoy, who believed that the militant patriotism unleashed in all “nations of the Christian world such bestiality that they can think of nothing else but future mass murder”:⁸

The feeling of patriotism is a rude feeling that is natural only to people at the lowest level of morality; it is a harmful feeling, because it disturbs peaceful relationships with other peoples; it is a feeling that turns a man into a fighting cock, a bull or a gladiator; it is an immoral feeling, because it makes every man confess himself a son of his fatherland (and) a slave of his government [...].

Tolstoy also tried to make us understand that whoever one may be, a “French, Russian, Pole, English, Irish, German, [or] Bohemian [...], all our human interests are, in fact, agricultural, in-

4 Ibid.

5 Egon Friedell, *Kulturgeschichte der Neuzeit*, DTV, Munich, 1993, p. 10.

6 Ibid.

7 Oto Luthar, *O žalosti niti besede ...*, Založba ZRC, Ljubljana, 2000, p. 26.

8 Ibid.

dustrial, commercial, artistic, and scientific [...], that our lives will in no way be changed by Alsace becoming German or French [...]”.⁹ According to Friedl, this opinion placed him close to the (largest) group of people who would, when asked what purpose does a simple, intelligent and honest citizen see in having a big, influential and powerful fatherland, answer with a single word: “None(!)” This optimistic announcement made by one of the greatest Austrian cultural historians of all times is, of course, highly naive. At the outbreak of every war many (also prominent) people were overcome with emotion and highly susceptible to patriotic effusions.

Such authors as Tolstoy in whom we can trace the beginnings of modern pacifism were very rare. In fact, apart from the ones mentioned above, there was scarcely any other known author. Hardly any famous personality of that time could claim to have influenced generations of “dissidents” of the Great War. Only few referred to common sense and fewer still could claim patronage over the rare famous, less famous and anonymous pacifist writers and painters.

Apart from Tolstoy, mention can only be made of Bertrand Russell, a mathematician, philosopher and writer,¹⁰ whose consistent pacifism left a mark on part of English cultural and academic life. He extended his moral support to some anti-war soldiers who after 1917 wanted to express their doubts in public. The most famous Russell’s protégé was undoubtedly Siegfried Sassoon, a trench poet, who drew up a resounding protest against the continuation of the war in which he “declared” that the war was being deliberately prolonged by those who had the power to end it.¹¹ An even more eloquent and direct expression of protest emanates from his poetry, which made him one of the most compelling authors of the period:

*If I were fierce, and bald, and short of breath,
I'd live with scarlet Majors at the Base,
And speed glum heroes up the line to death.*

Fearing that one day chronicles of regiments might report about the war with lofty descriptions of heroism, Sassoon, as well as Apollinaire, Rudyard Kipling, Marc Civrieux, Stefan Zweig, Henri Barbusse, Ernst Friedrich and others, tried to expose the “crusade [...] of [b]ellicose politicians and journalists.”¹²

9 Ernst Friedrich, *War Against War!*, The Real Comet Press, Seattle, 1987, pp. 11, 12.

10 Russell’s criticism is based on the conception of autonomous man defined by reason and love. He believed that the world could only be a better place with people of free intelligence.

11 Sassoon, convinced to be acting on behalf of most fellow soldiers, wanted to emphasise in the aforementioned protest that a war which he entered as a war of defence and liberation had become a war of aggression and conquest. He wanted the soldiers to be clearly told the purpose for which they were fighting for and that their suffering would end with an early conclusion of the war. In his declaration published in the London daily, *The Times*, he among others stated to be protesting “against the political errors and insincerities for which the fighting men are being sacrificed”, that the objects “which actuated us would now be attainable by negotiation”, and that his protest “may help to destroy the callous complacency with which [...] those at home regard the contrivance of agonies which they do not, and which they have not sufficient imagination to realize.”

12 Siegfried Sassoon, *Memories of an Infantry Officer*, Faber & Faber, London, 1997, p. 108.

Similar criticism of incitement to kill in the name of the fatherland can be found in Ernst Friedrich's book, *Krieg gegen Krieg* (*War against War*). Friedrich was among others the first author of a comprehensive anti-war propaganda work in which he exposed the horrors from the trenches with ghastly photographs of mutilated bodies captioned with lofty statements of nationalist commanders-in-chief and politicians playing on patriotic sentiments.

Viewed from such a perspective, nationalism, which people wrongly equate with patriotism due to the tradition described above or divide it into good and bad nationalism, is indeed a "collective illusion in which a nation regards the state as its tool."¹³ While we can easily agree with Aleš Debeljak on this one, his conclusion that "democracy changes the state into a tool of all citizens" raises quite a few considerations. Not least because we have witnessed, and will continue to witness, situations that show the opposite. As can be seen on a daily basis, the majority of original Slovenes, French, Germans, Austrians, Croats, etc. still regard their respective states as their exclusive patrimony.

PATRIOTISM AT HOME

In this respect, the creation of the independent Slovenian state not only testifies that people may become patriots when presented with an opportunity but above all attests that even after national aspirations have been met, they will remain rigid adherents of the national idea. Rather than promote solidarity, the newly gained independence vindicated the archaic self-identification based on the exclusion of others. This was partly a result of the decision made by the authors of the Slovenian constitution as well as parties and parliament members to base citizenship on the so-called principle of nationality, i.e. the principle of language and ethnicity. Whereas the latter in no way denies Slovenian citizenship to anyone, it clearly impedes the process of granting it. For this reason, many of us still find it regrettable that both the fathers of the constitution and parliament members failed to follow the so-called territoriality principle (US, France), which does not officially recognise ethnic community but only citizens who obtain citizenship by being born in the territory of the state or by means of the procedure granting citizenship. As is the case with most post-socialist countries, Slovenia too has apparently been witnessing an inflation of discussions on national identity, due to which the process of differentiation (breaking away from everything the former common state represented) has championed over all previous integration practices (mixed marriage, mixed friendship, etc.).

Whoever was excluded (or even erased) during the period of fetishisation of national character – and this period is still ongoing – was ultimately left with the following two alternatives: to acquiesce to same articulation of their patriotism or to resort to nationalisms fostered by communities of their origin. Immigrants from the former Yugoslavia who have opted for the latter alternative

---

13 Aleš Debeljak, *Mladina intervju*, 1 July 2010.

placed their children, sharing little or no common experience with their countrymen, in a highly schizophrenic position. A far greater difficulty in approaching the problem of national self-identification, however, has been experienced by children whose parents belong to nations that waged war after the disintegration of Yugoslavia. But instead of being offered a safe sanctuary by the now absent emancipated Slovenian patriotism, they must struggle on two fronts: firstly, they are confronted with the intolerance of the majority nation and, secondly, they must cope with their parents oscillating between two countries. Both examples are illustriously described by Goran Vojnović in his novel *Čefurji raus!*:¹⁴

Slovenes always get so pissed off when you can't speak Slovene, but I can't imagine what good it would do them if every Bosnian in the world spoke Slovene. As if they had a lot to talk to them about. I think it's a load of crap. I mean, like every Bosnian should speak Slovene out of respect for Slovenia. Bosnians are construction workers, they built the whole country, but the only thing they care about is folk music and cold beer. If every Bosnian in the world spoke Tungusic, nobody would even notice. Who gives a fuck? Only Slovenes get all intense and pissy about it and whatever. It's just their inferiority complex because they really suck at soccer.

No čefur from Fužine has completely assimilated. They really couldn't give a flying fuck about it. There's too many here who don't speak a single word of Slovene. They can say "goodbye", and "hello", and "half a pint on tap", and "cigarettes", "please", and "thank you", "grocery store", and three more words, and that's about it. They can't put a single sentence together. No way. For example, there's this Pešič guy from Adi's block. He's been living in Slovenia for thirty years, and the only sentence he can come up with in Slovene is: "Danger, it is forbidden to cross the railway tracks." Fuck it—when he came to Slovenia, he found a job in railway construction and he's still working there. Besides, there's no one else there but Bosnians, except for the boss, who's from Međimurje. So how are you supposed to learn the language? No way. And Pešič, he's either at work or at the Kubana bar [in the Fužine neighbourhood, trans. n.], a place no Slovene would ever set foot in anyway. He said he tried talking Slovene once at an owners' meeting at his building and when he went to talk to a school teacher. So he says, only no one else ever noticed it.

14 Goran Vojnović, *Čefurji raus!*, Ljubljana, Beletrina, 2008.

As is evident from above, Slovenia (and not only Slovenia) is facing the absence of a genuine democratic tradition or the democratic deficit and above all the failure to respect the principles of the rule of law and the lack of solidarity. The latter problem involves not only the neglect of the solidarity principle as a basic prerequisite for harmonious coexistence in a multicultural society but also its degradation to the level of etiquette. Having suddenly been transformed into a luxury commodity, interpersonal and especially intercultural and interethnic solidarity cannot fully contribute to the formation of an open, politically pluralist and socially just society. And this is where the so-called democratic deficit comes into the picture. The problem therefore lies not so much in the “sluggish change in political conceptions” or lagging behind the “standards of mature democracy”¹⁵ as in the incapacity and, particularly, unwillingness to overcome national exclusivism. Vodopivec is absolutely right when he concludes that the creation of the Slovenian state should have brought about the triumph over the divisions into Slovenes and non-Slovenes, if not for anything else, then at least for the fact that the recognition of basic rights of non-ethnic Slovenes in no way encroaches on the rights of “autochthonous” inhabitants of Slovenia.

There are many reasons that this has not yet been accomplished. However, here we shall only concern ourselves with the one to which the Ombudsman, Dr. Zdenka Čebašek Travnik, indirectly alerts by stating that the Slovenes are still being haunted by the feeling that they are being wronged. The feeling, which was to some degree understandable at the time when the Slovenes lived in multinational states, has apparently persisted until today and continues to crucially determine the behaviour of most citizens of the Republic of Slovenia.

With no possibility of a collective therapy for the whole nation, the only real solution appears to be pluralist civic and patriotic education, which will have to discontinue the present practice of shunting such instruction into a separate curriculum. The authors of the publication at hand share Vodopivec’s belief that the best way to “teach” patriotism is through leading by example and in close association with other school subjects. These are, first and foremost, social and cultural history, which must be placed within a broader international (European and global) civilisational context. Or, as Vodopivec maintains, such instruction should not confine itself to the so-called “springs of Slovenian identity” but explore all the remnants of the past natural and cultural heritage that took on a purely Slovenian character only after 1991. We also agree with Vodopivec’s conclusion that if we succeed in our efforts to accomplish a socially just and compassionate cultural creativity open to the world, patriotism should present no major problems. We must be only wary of the appeals for a priori, uncritical patriotism, which pervades our society.

---

15 Peter Vodopivec, *Mladina intervju*, 1 July 2010.

AND WHAT IS THE SITUATION ELSEWHERE IN EUROPE?

A quick overview reveals a discouraging picture, both in the east and the west.

In France a new wave of chauvinism and racism waged especially against the immigrants from Algeria, Morocco and Mali divided even the French national football team at the South Africa World Cup. Combined with the recently approved Burqa Ban and the expulsion of Romanian and Bulgarian Roma, the set of examples provided by the country that chartered the path towards the modern democratic community with the slogan “Freedom, Equality, Brotherhood” should by no means be followed.

Hungary has recently been experiencing a formidable resurgence in anti-Semitism made especially apparent by the presence of Arrow Cross uniforms in the streets of Budapest.¹⁶

However, by far the most illustrious example of blind nationalism is currently presenting itself in northern Greece or, more accurately, in the Greek part of Macedonia, in which a vast majority of the otherwise multicultural community of Greeks and Turks see their common enemy in the Republic of Macedonia, now a democratic and independent Macedonian state. They go to extremes to prevent its establishment as is most clearly demonstrated by the use of the Greek designation when referring to it. Apart from its official name, Former Yugoslav Republic of Macedonia (FYRM), which has won recognition by the international community, Macedonia is also commonly designated as Skopje or Paionia. The latter name, in particular, has also been receiving increasing support from Macedonia’s sympathisers from all over the world, who even go as far as to invoke Strabo, Demosthenes and Livy. About a year ago (2009) one such discussion appeared in the *Archaeology Magazine*, after the editorial board received a letter from a retired professor of the University of California (Berkeley), Stephen G. Miller, who ultimately suggested Greek annexation of “Paionia”: “Greece should annex Paionia – that is what Philip II did in 359 BC.” What is more, according to Miller, the people of “this new Greek province” should learn to speak Greek.

With the slightest bit of imagination and plenty of good will, the proposal above and the arguments cited therein would have been dismissed as a bad joke, had its author not also (among others) addressed it to Hillary Rodham Clinton, Secretary of State, Dora Bakoyiannis, former Greek Minister of Foreign Affairs, Antonis Samaras, former Greek Minister of Culture, and Olli Rehn, former EU Enlargement Commissioner, etc.

---

16 Nyilasi or Nyilaskeresztes Part (the Arrow Cross Party) was an extremist nationalist party which in 1944 seized absolute power in Hungary with the assistance of Germans. With their fanatic persecution of Jews, its adherents (nyilasok or men of the Arrow Cross) completely destroyed the Jewish community, which at the beginning of the war counted about 640.000 people. This onslaught also destroyed the Jewish community in Prekmurje. Authorities estimate that at least 350 Prekmurje Jews were deported to Auschwitz and killed there some time after April that year.

Another burning problem that has been facing modern Greece is the resurgence of racism and xenophobia, which is largely the result of mass immigration from Albania, Bulgaria, Rumania, African countries, India, Pakistan, etc. The state, which used to be one of the world's biggest exporters of workforce, now has nearly fifteen percent of immigrant population. Such a percentage would probably not raise any major alarm in a state that abides by the territoriality principle. For Greece, however, which has been founded on the concept of national homogeneity and whose population remained, for this very reason, ninety-eight percent Greek until 1950, the transition from a "national monoculture" to a multicultural society poses a major problem. The challenge is further aggravated by the rapid pace at which the process is moving. After all, the Greek state obtained its present borders a little less than ninety years ago and even then through a process of population exchange with the neighbouring Turkey. Namely, in 1923/24 Greece and Turkey agreed to the proposal of the international political community for a mutual exchange of populations, on the basis of which Greeks were expelled from Mediterranean towns in Turkey and Turks were removed from Macedonia, Thrace and Epirus, i.e. the present-day north-eastern Greece. A little more than two million people were moved from one continent to another, whose children still believe that true Greeks are born Greeks. The slogan was used for the last time (25 March 2010) by the members of special port units in a solemn procession that took place on the commemoration of the Greek rebellion against the Turks in 1821. To make matters worse, they expanded the historical slogan with a death threat to Albanian immigrants, thus clearly saying what they thought of a new Greek law granting citizenship to all immigrant children born in Greece and the right to vote at local elections to all persons who have a several years' legal residence and work in the country.

AND IN THE FORMER COMMON STATE?

Similar discrimination and intolerance issues are present in the territory of the former Yugoslavia. Macedonia, for instance, has been struggling to remove the Greek veto on its accession to NATO and EU membership, while at the same time fostering direct discrimination and differentiation between the Macedonians and Albanians ever since 1991. The current situation is best illustrated by the changes made to the memorial landscape of the FYRM, which now features an abundance of modern Orthodox Christian crosses and monuments of Saints Cyril and Methodius on the one hand and a single statue of the legendary Albanian leader Skanderbeg on the other.

In the meantime, the neighbouring Montenegro has been witnessing unprecedented efforts to introduce Montenegrin, thus inciting primary and secondary school teachers to abandon the use of Serbian. The state, which has forty-four percent of Montenegrins and thirty-three percent Serbs according to the last population census, has been witnessing the gradual disappearance of

the last traces of the former common state (Republic of Yugoslavia, Serbia and Montenegro) as well as wars against the Turks, Austrians, Italians and Germans. As a result, most of the population is becoming “problematic” due to their dual loyalty.

On the other hand, the divisions in the neighbouring Serbia do not (only) run along the ethnic but political lines. In self-critical reflection, liberal scholars have gone as far as to conclude that patriotism in Serbia is “dead and buried”.¹⁷ Critical authors have been more and more frequently drawing on the ideas of anti-nationalist authors who maintain that PATRIOTISM IS THE LAST REFUGE OF A SCOUNDREL or promulgate the views of Serbian liberals who have, just as the recently assassinated Prime Minister Zoran Đinđić, been alerting to the dangers of equating ethnicity with national interest. Nonetheless, the language of extreme nationalism remains strong as ever, often spilling into overt violence against everyone who has adopted a sceptical attitude towards such patriotism and considers it fake. The assassination of Đinđić was, for instance, regarded as an act of patriotism by its perpetrators. But despite all of the above, there are presently a much larger number of people who believe neither side, people whose resignation is best illustrated by their conclusion that you can’t run a tractor on patriotism (“patriotizam je nemoguć s ipati u traktor”).¹⁸

Ten years after the death of its first president, Franjo Tuđman, Croatia continues to be struggling with a part of his political heritage that denied Serbs the status of a constitutionally equal nation in Croatia on the basis of the first post-socialist Croatian institution, i.e. the so-called Christmas Constitution. This and similar political moves that followed in the aftermath of Croatia’s independence consequently led to the war, after which only one third of formerly 12.5 percent Croatian Serbian population remained in the country. One reason for this most certainly lies in modern patriotism as a product of the political heritage, which – soon after Croatia gained independence – also vastly contributed to the uncritical rehabilitation of the Ustaše regime.

However, the situation in the aforementioned states, no matter how unenviable, cannot compare with that in Bosnia and Herzegovina, which has for over a decade fostered at least three different articulations of patriotism. In reference to their own cultural identity, children of various nations in BiH receive homeland education through the prism of their ethnicity. Every attempt made by the parliament in Sarajevo to connect ethnically divided schools has been to no avail. Despite the fact that the relevant law was already passed by the same parliament in 2003, all uniform curricula are being interpreted as a covert requirement “that Serbs and Croats should relinquish their nationality” and “identify with the geographic location.”¹⁹

By blending the above stories together with those from the northernmost part of Europe, we create a colourful mosaic. Scandinavians or, more precisely, the Swedes have, namely, resolved

17 Svetlana Vasović-Mekina, “Čas patriotizma”, *Politika*, 4 May 2008.

18 Ibid.

19 Boro Marić, “Bosna i Hercegovina: Rodoljubje na tri dela”, *Politika*, 4 May 2008.

to assign several basic notions an explicitly pluralist value. According to the recent proposal of the Swedish Institute for Cultural Heritage, the Swedish national cultural heritage is no longer referred to Swedish cultural heritage but the “cultural heritages in Sweden”. Looking through this matrix, the Bosnia-born citizen of Sweden, Zlatan Ibrahimović, who has played for such elite football clubs as Juventus, Inter, Barcelona and Milan, is first and foremost a world class football player on the Swedish national team. In Bosnia and Herzegovina, however, he could not even enter into the national junior league among others because of his ethnic identity.

This example, as well as the previous ones, illustrates that the official practice of patriotism always converts into “abducted love”, perpetually forcing the individual to adapt to a certain, most often specifically defined protocol that pays no regard for differences and particularities. A similar exclusivist and rigid position is also typically maintained with regard to any other collective sentiment towards anything, including the homeland, hence inevitably making it a sentiment of others. Therefore, the difference between this kind of patriotism and the emancipated patriotism is above all in the possibility to use various or different expressions of such affection or – as we have established at the very beginning – true patriotism can only be nurtured by those who use their own mind.

Duška Knežević Hočevar je antropologinja, ki se raziskovalno ukvarja s procesi etničnosti, rodnostnim vedenjem, političnimi reprezentacijami »narodovega telesa« in vedno bolj tudi z vsebinam, ki se dotikajo področja dolgotrajne oskrbe ljudi. Bogato terensko gradivo večinoma sproti objavlja v znanstvenih člankih, oblikovala pa je tudi dve monografiji – o procesih mejnosti ob slovensko-hrvaški meji ter o odnosih med generacijami in spoloma na kmetijah – ter uredila posebno tematsko publikacijo o rodnosti na Slovenskem. Raziskovalne izkušnje prenaša tudi v pedagoško prakso (Univerza v Novi Gorici), ki predstavlja dragocen povratni odziv na raziskave.

Duška Knežević Hočevar antropološkinja zaposlena na Naučnoistraživačkom centru u Ljubljani koja se u svojim istraživanjima ne ograničava na samo jednu oblast. Zanimaju je procesi etničnosti, demografske tendencije, reprezentacije »tela naroda« a sve više i sadržaji iz oblasti dugoročne brige za ljude. Svoja bogata terenska iskustva iznosi u naučnim člancima, a uspela je da uobliči i dve naučne monografije – o procesima povezanim sa slovenačko-hrvatskom granicom i o odnosima između generacija i rodova na farmama, kao i da uredi posebnu tematsku publikaciju o rodnosti u Sloveniji. Svoja istraživačka iskustva prenosi i u pedagošku praksu (na Univerzitetu u Novoj Gorici), koju vidi kao dragocenu povratnu reakciju.

Duška Knežević Hočevar is an anthropologist. Rather than confining herself to one research topic, she is concerned with ethnic processes, reproductive behaviour, political representations of “the body of the nation”, and has a growing interest in topics relating to long-term care. She regularly publishes her prolific field studies in scientific articles. She has compiled two monographs – i.e. on border processes along the Slovenian-Croatian border as well as on generation and gender relations on Slovenian farms – and edited a special thematic publication on birth rate in Slovenia. She also translates her research experience into practice (University of Nova Gorica), which she considers a valuable feedback.

Duška Knežević Hočevar

So lahko Slovenci neslovenskega porekla tudi slovenski domoljubi?

Kateri Slovenec ne ve, da je plebiscit o samostojnosti Slovenije potekal 23. decembra 1990 in da se je na plebiscitu 88,5 odstotkov vseh volivcev in 95 odstotkov udeleženih odločilo ZA samostojno in neodvisno Slovenijo? Čeprav so že ob uradni razglasitvi rezultatov 26. decembra tiskane medije preplavili članki z domoljubno vsebino o »uresničitvi večstoletnih sanj slovenskega naroda«, so čustveno še bolj obarvane vsebine polnile strani časopisov po 25. juniju 1991. Ta dan je slovenski parlament sprejel ustavni zakon za uresničitev Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, Deklaracijo o neodvisnosti in več zakonov, s katerimi je Slovenija prevzela nekdanje pristojnosti federacije na svojem ozemlju. »Nocoj so dovoljene sanje. Jutri je nov dan ...« so najbolj odmevne in največkrat citirane besede iz govora, ki jih je ob razglasitvi slovenske samostojnosti na Trgu republike 26. junija 1991 izrekel tedanji predsednik Predsedstva Republike Slovenije, gospod Milan Kučan. Manj znano, a nič manj veličastno pa zvenijo naslednji odlomki iz tega govora:

... Od včeraj imamo Slovenci svojo državo. Od včeraj živi večinski del slovenskega naroda v lastni, samostojni in neodvisni državi. Zamejci od Trsta, Gorice in Benečije, preko Koroške do Porabja, kamor jih je zamejila z nami trda zgodovina, in rojaki, raztreseni po vsem svetu, imajo zdaj v Republiki Sloveniji svojo matično domovino in oporo.

Današnja slavnostna razglasitev svobodne in samostojne države Slovenije je neizbežno in globoko smiselno soglasno dejanje tega naroda, njegove vključenosti v moderno svobodnjaško Evropo od 18. stoletja naprej, zvestobe temeljnemu političnemu programu zedinjene Slovenije, odločitev ob razpadu avstro-ogrske monarhije in predvsem protifašističnega boja za nacionalno preživetje ter njene-ga častnega prispevka k svobodi demokratične Evrope med zadnjo vojno ...

... Doslej nam ni zgodovina poklanjala ničesar. Vse smo si morali trdo prigarati. Zato smo tudi obstali. Svoji na svojem! To dejanje nam je narekovala zavest odgovornosti za sam obstoj slovenskega naroda in demokratičnost slovenske prihodnosti ...

Z marsikom smo živeli v skupnosti. V naši zavesti meje niso okop. Bili smo odprt prostor za duhovne in druge tokove. Meje so nam postavljali drugi, nas silili tja, kamor nismo hoteli. Zdaj nastaja Evropa, ki z mejami ne more več živeti. Ne more ločevati med velikimi in majhnimi, temveč le med dobrimi in slabimi, ustvarjalnimi in nesposobnimi, tistimi, ki vlečejo, in tistimi, ki ovirajo razvoj. Neobremenjeni in pod nikogaršnjim patronstvom, s polno odgovornostjo in enaki med enakimi se želimo in hočemo vključevati vanjo ...

Današnji čas terja drugačna razmerja med narodi, ki živijo na jugovzhodu Evrope. Dogovor med suverenimi državami je trdnejše poročstvo za mir, stabilnost in napredek ljudi. Nismo se odcepili. Nikamor nismo odšli, nismo podrli mostov za seboj. Nismo porušili tistega, kar je bilo v tej naši skupnosti dobrega in prijaznega za vse nas. Uresničili smo način življenja, ki ima prihodnost v nastajajoči združeni stari celini. Dinamična razdalja naj nas povezuje. Omogočila nam bo, da drug drugega upoštevamo in spoštujemo, da sodelujemo in da kdaj tudi kaj skupnega ukrenemo ...

Kot tisočletni ustvarjalci evropskega izročila potrjujemo svojo pripadnost vsemu najboljšemu v tem izročilu. Vnaprej moralno podpisujemo vse konvencije, ki zagotavljajo človeško svobodo, socialno pravičnost in dostojno življenje, kulturni napredek, varovanje življenjskega prostora, vsakršno odprtost in miselni pluralizem ...

... Demokracija, svoboda, spoštovanje človekovega dostojanstva in njegove pravice, spoštovanje manjšin in doseljencev, odprtost in sodelovanje z drugimi, tem vrednotam ostajamo zavezani za vselej. Njim so bili zavezani rodovi Slovencev pred nami, ker so enake stremeljenjem vseh svobodnih demokratičnih ljudi in narodov tega sveta ...

... Smo zrel narod, ki ve, kaj hoče, ki ve tudi, da je to, ne glede na vse, naša temeljna pravica, človeška in nacionalna. V našem življenju in v zgodovini slovenstva se resnično pričinja novo poglavje. Danes imamo pravico, da mu zapišemo na vrh neizpisane strani – samostojna, demokratična slovenska republika.

Naj nam živi, naj nas razveseljuje, naj nas krepi skladno z najboljšim izročilom za srečo vseh nas Slovencev, vseh državljanov in državljanek Slovenije, Slovencev v zamejstvu in v svetu, ter srečo in uspeh vseh, s katerimi se bomo na dolgem potovanju v prihodnost prijazno srečevali, si pomagali in sodelovali.

Kateri Slovenec pa ve, da so ZA samostojno Slovenijo glasovali tudi slovenski državljani neslovenskega porekla, na primer potomci Uskokov obmejnih vasic: Bojanci, Miliči, Paunoviči, Marindol, ob reki Kolpi? Kdo so ti prebivalci, kdaj in od kod so se v te kraje naselili njihovi predniki?

V večjem številu so se Uskoki začeli naseljevati na ozemlje sedanje slovensko-hrvaške meje v Žumberak in Belo krajino v tridesetih letih 16. stoletja. Prvi begunci so bili večinoma iz Bosne, iz župnij Srb, Unac in Glamoč. V naslednjih migracijskih valovih v 16. in 17. stoletju pa so prihajali iz porečja Cetine, celinske Dalmacije, zahodne Hercegovine, Like in Senja. Leta 1535 je skupina več kot 3.000 Uskokov nadvojvodjo Ferdinanda zaprosila za dovoljenje, da poselijo višavje nad opustošenim Žumberkom; leta 1547 pa so Uskoki poselili tudi Marindol in Bojance. V zameno za stalno vojaško službo jim je bila podeljena zemlja v dedno posest.

Ukinitev Vojne krajine leta 1881 in s tem ukinitev privilegijev in vojaških plač ter neugodno geografsko okolje, ki Žumberčanom in Belokranjcem ni omogočalo preživetja, sta pogojevala njihovo množično izseljevanje. En del prebivalstva se je zaposlil v večjih urbanih mestih, v Zagrebu in Metliki, drugi pa je emigriral v ZDA in Kanado, Francijo in Nemčijo. Po drugi svetovni vojni se je proces izseljevanja nadaljeval.

Zaradi »praktičnih razlogov« so prebivalci treh obkolpskih vasic, Marindol, Paunoviči in Miliči, leta 1952 na referendumu glasovali za »ponovno« priključitev k Sloveniji. Do leta 1952 so za razliko od Bojancev namreč upravno sodili pod Hrvaško. Kratko obdobje med drugo svetovno vojno, tj. po italijanski okupaciji leta 1942 pa do konca druge svetovne vojne, so vse tri vasice spadale pod Slovenijo, ker je italijanski režim določil reko Kolpo za mejno reko med Italijansko fašistično državo in Neodvisno državo Hrvaško. Po vojni pa so bili ponovno priključeni hrvaški republikli – spadali so v občino Netretić.

Vendar so bili ti prebivalci prav zaradi svojega »neslovenskega« porekla in tudi zaradi rastoče napetosti in konfliktov na politični sceni nekdanje Jugoslavije v začetku 90. let posebno »zanimivi« za tedanje slovensko policijo. Kot je zapisal načelnik slovenske Ljudske milice Pavle Čelik v svojih spominih na osamosvojitvene dni:¹

Takoj smo pomislili na Belo krajino. Tam v delu občine Črnomelj živijo potomci nekdanjih Uskokov, ki so pred več stoletji pribežali pred Turki z Balkana. To je veljalo zlasti za vasi Bojanci, Marindol, Miliči, Žuniči, Paunoviči in podobno. Seveda so se skoraj v celoti zlili z večinskim prebivalstvom, vendar kri ni voda. Kako bo dogajanje na bližnjem Hrvaškem vplivalo nanje? Ali se bodo kaj odzvali? Po veroizpovedi se štejejo za pravoslavce [...] Strokovnjaki so ocenjevali, da je srbska pravoslavna cerkev znana po tesni povezanosti z državo in

1 Pavle Čelik, *Na južni straži: kronika nastajanja državne meje med Slovenijo in Hrvaško*, Enotnost, Ljubljana, 2004.

po svoji zaprtosti. To bi utegnilo pripeljati do varnostno zanimivih pojavov. Pravoslavni paroh Peran Bošković se je v Ljubljani v zadnjih letih pokazal za pristaša srbstva. Tamkajšnjim postajam milice smo dali nekaj nalog, ki so zajele predvsem spremljanje dogajanja na terenu, kot smo navadno rekli ali zapisali.

Hkrati so te prebivalce obmejnih vasic »odkrili« tudi srbski novinarji in različni agitatorji, ki so v srbskih medijih želeli ustvariti vtis, da biti avtohton Srb v Sloveniji pomeni nerazvitost, življenje brez tekoče vode in brez izobrazbe v maternem jeziku. Da je skrb slovenskih policistov in srbskih novinarjev za prebivalce teh obmejnih vasi odvečna, je kmalu pokazal volilni rezultat plebiscita leta 1990, ki je bil v 90,78 odstotkov ZA neodvisno Slovenijo. Predstavniki vaščanov ga je za slovenski dnevnik *Delo* takole komentiral:

Sedanji rezultat glasovanja najboljše pove, koliko smo ogroženi. Dokazuje, da se dobro počutimo v našem okolju, kjer živimo in so živel naša predniki več stoletij. Opredelitev za samostojno in neodvisno Slovenijo nima nikakršne veze z nacionalnostjo, temveč z realnimi razmerami, v katerih vidimo, kakšen je položaj Slovenije v sedanji in takšni Jugoslaviji. Opredelitev je zato povsem logična, saj smo del okolja in bomo tudi v prihodnje. Zato čutimo in mislimo enako kot vsi drugi Belokranjci in Slovenci.

Na videz tako različni besedili, kot sta govor Milana Kučana in izjava prebivalca belokranjske vasi, povezuje kar nekaj skupnih potez. Ena se prav gotovo nanaša na čas njunega nastanka, tj. začetek 90-ih let prejšnjega stoletja. Vendar sama časovnica kaj malo pove, če je ne umestimo v tedanje družbenopolitično dogajanje, ki ga nekateri označujejo kot osamosvojitve Slovenije, spet drugi kot razpad socialistične Jugoslavije. Vsako po svoje pa vendar obe besedili govorita o neodvisni Sloveniji, o preteklosti, pa tudi o prihodnosti naroda, o domoljubju, vdanosti do lastne domovine ter o odgovornosti do sodržavljanov.

Duška Knežević Hočevar

Mogu li Slovenci neslovenskog porijekla biti slovenske patriote?

Koji to Slovenac ne zna da je plebiscit o samostalnosti Slovenije održan 23. decembra 1990. godine i da se na plebiscitu 88,5 odsto birača i 95 odsto onih koji su na njemu učestvovali odlučilo ZA samostalnu i nezavisnu Sloveniju? Iako su već po samoj zvaničnoj objavi rezultata 26. decembra štampane medije preplavili članci patriotske sadržine o »ostvarenju viševjekovnog sna slovenskog naroda«, osjećajima još nabijeniji sadržaji punili su strane časopisa poslije 25. juna 1991. Tog je dana slovenski parlament usvojio ustavni zakon za ostvarenje Temeljne ustavne povelje o samostalnosti i nezavisnosti Republike Slovenije, Deklaraciju o nezavisnosti i više zakona kojima je Slovenija preuzela nadležnosti nekadašnje federacije na svojoj teritoriji. *Večeras su snovi dozvoljeni*. Sutra je novi dan, najzvučnije su i najcitiranije riječi koje je, u govoru održanom poslije proglašenja slovenske samostalnosti na Trgu republike 26. juna 1991. godine, izgovorio tadašnji predsjednik Predsjedništva Republike Slovenije, gospodin Milan Kučan. Manje poznato, ali ništa manje uzvišeno zvuče i sljedeći odlomci iz tog govora:

Od jučer mi Slovenci imamo svoju državu. Od jučer većinski dio slovenskog naroda živi u sopstvenoj, samostalnoj i nezavisnoj državi. Naši zemljaci koji su ostali van naših granica, od Trsta, Gorice i Venecije, preko Koruške do Porablja – gdje su ostali kada je granice stvarala istorija koja je bila škrtu prema nama – i naši zemljaci raspršeni po čitavom svijetu, imaju sada u Republici Sloveniji svoju matičnu domovinu i oslonac.

Današnje svečano proglašenje slobodne i samostalne države Slovenije je neizbježan i duboko smisaono usklađeni čin ovoga naroda, njegove uključenosti u modernu slobodarsku Evropu sve od 18. vijeka nadalje, njegove vjernosti temeljnom političkom programu ujedinjene Slovenije, odluke poslije raspada Austro-ugarske monarhije i, prije svega, antifašističke borbe za nacionalni opstanak i njegovog časnog priloga oslobođenju demokratske Evrope u vrijeme posljednjeg rata ...

... Do sada nam istorija ništa nije poklanjala. Sve smo si morali teško i mukotrpno zaraditi. Zbog toga smo i opstali. Svoji na svom! Taj čin nam

je nalagala svijest o odgovornosti za sam opstanak slovenskog naroda i demokratičnosti slovenske budućnosti ...

Sa mnogo kime smo živjeli u zajednici. U našoj svijesti granice nisu bedemi. Bili smo otvoren prostor za duhovne i druge tokove. Granice su nam postavljali drugi i prisiljavali nas da idemo kamo nismo htjeli. Sada nastaje Evropa koja ne može više živjeti sa granicama. Ne može više praviti razliku između velikih i malih, nego samo između dobrih i loših, stvaralačkih i nesposobnih, onih koji vuku napred i onih koji sprečavaju razvoj. Neopterećeni i ni pod čijim starateljstvom, s punom odgovornošću i jednaki među jednakima, mi želimo i hoćemo da se uključimo u nju ...

Današnje vrijeme traži drugačije odnose među narodima koji žive na jugoistoku Evrope. Dogovor između suverenih država je snažnija garancija za mir, stabilnost i napredak ljudi. Nismo se otcijepili. Nikuda nismo otišli, niti smo porušili mostove za sobom. Nismo porušili ono što je u toj našoj zajednici bilo dobro i drago svima nama. Ostvarili smo način života koji ima budućnost u ujedinjenom starom kontinentu koji je u nastanku. Neka nas povezuje dinamična razdaljina. Ona će nam omogućiti da jedni druge uvažavamo i poštujemo, da sarađujemo i da ponekad nešto zajedno i učinimo ...

Kao hiljadugodišnji stvaraoci evropske tradicije, potvrđujemo svoju pripadnost svemu najboljem te tradicije. Unaprijed moralno potpisujemo sve konvencije koje obezbjeđuju ljudsku slobodu, socijalnu pravdu i dostojastven život, kulturni napredak, očuvanje životnog prostora, i sve oblike otvorenosti i pluralizma mišljenja ...

Demokratija, sloboda, poštovanje ljudskoga dostojanstva i ljudskih prava, poštovanje manjina i doseljenika, otvorenost i saradnja sa drugima – na te vrijednosti se obavezujemo zauvijek. Na njih su se obavezivala pokoljenja Slovenaca prije nas, jer su bile iste kao i stremljenja svih slobodnih demokratičnih ljudi i naroda ovoga svijeta ...

... Mi smo zreo narod koji zna šta hoće, i koji isto tako zna da je to, bez obzira na sve, naše temeljno pravo, ljudsko i nacionalno. U našem životu i u istoriji slovenstva zaista se otvara novo poglavlje. Danas imamo pravo da

na početak njegove neispisane strane zapišemo – samostalna, demokratska slovenska republika.

Neka nam živi, neka nas razveseljava, i nek nas snaži u skladu sa najboljom tradicijom, na sreću svih nas Slovenaca, svih državljana i državljanke Slovenije, Slovenaca izvan naših granica i onih u svijetu, te sreću i uspjeh svih sa kojima ćemo se na dugom putovanju u budućnost sa naklonošću susretati, međusobno se pomagati i sarađivati.

A koji to Slovenac zna da su ZA samostalnu Sloveniju glasali i slovenski državljani neslovenskog porijekla, na primjer potomci Uskoka u pograničnim selima pored reke Kupe: Bojanci, Milići, Paunovići, Marindol? Tko su ti stanovnici, kada i otkuda su se u te krajeve naselili njihovi preci?

U većem broju Uskoci su se počeli naseljavati na teritoriju sadašnje hrvatsko-slovenske granice u Žumberak i Belu Krajinu u tridesetim godinama 16. vijeka. Prve izbjeglice bile su uglavnom iz Bosne, iz općina Srb, Unac i Glamoč. U sljedećim migracijskim valovima u 16. i 17. vijeku dolazili su iz porječja Cetine, kontinentalne Dalmacije, zapadne Hercegovine, Like i Senja. Godine 1535. grupa od više od 3000 Uskoka zamolila je nadvojvodu Ferdinanda za dozvolu da nasele uzvisinu iznad opustošenog Žumberka; godine 1547. Uskoci su se također naselili i u Marindol i Bojance. U zamjenu za stalnu vojničku službu bila im je dodijeljena zemlja u nasljedstvo.

Ukidanje Vojne krajine godine 1881., a time i ukidanje privilegija i vojničkih plaća, te nepovoljan geografski položaj Žumberčanima i Belokranjcima nisu omogućavali da prežive, te su usloveli su njihovo masovno iseljavanje. Jedan dio stanovništva zaposlio se u većim urbanim mjestima, u Zagrebu i Metlici, dok su drugi emigrirali u SAD i Kanadu, Francusku i Njemačku. Poslije drugog svjetskog rata proces iseljavanja se nastavio.

Zbog »praktičnih razloga« stanovništvo triju zaselaka duž Kupe: Marindola, Paunovića i Milića godine 1952. je na referendumu glasalo za »ponovno« priključenje Sloveniji. Do 1952. godine, naime, pripadali su Hrvatskoj, za razliku od Bojanaca, koji nikada nisu potpadali pod Hrvatsku. U kratkom periodu za vrijeme Drugog svjetskog rata, tj. poslije italijanske okupacije godine 1942., pa do kraja Drugog svjetskog rata sva tri zaseoka pripadala su Sloveniji, jer je italijanski režim odredio rijeku Kupu za graničnu rijeku između Fašističke države Italije i Nezavisne države Hrvatske. Poslije rata ponovo si bili priključeni republici Hrvatskoj – potpali su pod općinu Netretić.

Zbog svojeg »neslovenskog« porijekla, kao i zbog rastuće napetosti i sukoba na političkoj sceni bivše Jugoslavije na početku devedesetih godina, ti su stanovnici bili posebno »zanimljivi« za tadašnju slovensku policiju. Kao što je to zapisao načelnik slovenske Narodne milicije Pavle Čelik u svojim sjećanjima na dane sticanja slovenske nezavisnosti:¹

1 Pavle Čelik, *Na južni straži: kronika nastajanja državne meje med Slovenijo in Hrvaško*, Enotnost, Ljubljana, 2004.

Odmah smo pomislili na Belu Krajinu. Tamo, u dijelu općine Črnomelj, žive potomci nekadašnjih Uskoka, koji su prije više vijekova sa Balkana pobjegli od Turaka. To je posebno važno za sela Bojanci, Marindol, Milići, Žunići, Paunovići i slična. Naravno, oni su se već skoro u potpunosti stopili sa većinskim stanovništvom, ali, opet, krv nije voda. Kako će događaji u obližnjoj Hrvatskoj uticati na njih? Da li će nekako odgovoriti? Po vjeroispovjesti se još uvijek ubrajaju u pravoslavce [...] Stručnjaci su ocijenjivali da je Srpska pravoslavna crkva poznata po svojoj tijesnoj povezanosti sa državom, kao i po svojoj zatvorenosti. To bi moglo dovesti do vrlo zanimljivih pojava po pitanju sigurnosti. Pravoslavni paroh Peran Bošković se u Ljubljani posljednjih godina pokazao kao pristaša srpstva. Tamošnjim milicijskim stanicama podijelili smo nekoliko zadataka koji su obuhvatali uglavnom praćenje stanja na terenu, kao što smo to obično govorili ili zapisivali.

Istovremeno, te stanovnike pograničnih zaselaka »otkrili« su i srpski novinari i razni agitatori, koji su u srpskim štampanim medijima željeli stvoriti utisak da biti autohtonim Srbinom u Sloveniji znači nerazvijenost, život bez tekuće vode i bez obrazovanja na maternjem jeziku. Da je briga slovenskih policajaca i srpskih novinara o stanovnicima tih pograničnih sela suvišna, uskoro je pokazao izborni rezultat plebiscita godine 1990, na kojem je 90,8 odsto njih glasalo ZA nezavisnu Sloveniju. Predstavnik seljana ga je za slovenski dnevnik *Delo* ovako komentirao rezultat referenduma:

*Sadašnji rezultat glasanja najbolje govori o tome koliko smo ugroženi. Doka-
zuje da se osjećamo dobro u našoj sredini u kojoj živimo i u kojoj su živjeli i
naši preci više vijekova. Opredjeljenje za samostalnu i nezavisnu Sloveniju nema
nikakve veze sa nacionalnošću, nego sa realnim odnosima u kojima vidimo
kakav je položaj Slovenije u sadašnjoj i ovakvoj Jugoslaviji. Opredjeljenje je
zato potpuno logično, jer mi smo dio ove sredine i to ćemo biti i u budućnosti.
Zato osjećamo i mislimo jednako kao svi drugi Bjelokranjci i Slovenci.*

Naizgled potpuno različite tekstove kao što je govor Milana Kučana i izjava stanovnika pravoslavnih sela u Beloj Krajini povezuje bar nekoliko zajedničkih crta. Jedna se tiče upravo vremena njihova nastanka, tj. početka devedesetih godina prošlog vijeka. Ipak, sama vremenska uslovljenost govori nam malo toga ukoliko ju ne smjestimo u tadašnje društvenopolitičke događaje koje neki označavaju kao osamostaljenje Slovenije, a drugi, opet, kao raspad socijalističke Jugoslavije. Svaki na svoj način, oba teksta govore o nezavisnoj Sloveniji. Oba teksta govore o prošlosti naroda pa time i njegovoj budućnosti. Oba teksta govore o patriotizmu. Oba teksta govore o odanosti sopstvenoj domovini. Oba teksta govore o odgovornosti prema sugrađanima.

Pravoslavna cerkev v Bojancih v Beli krajini/Pravoslavna crkava v Bojancima u Beloj Krajini/Orthodox church in Bojanci, Bela Krajina. Foto/Photo: Tanja Petrović

Duška Knežević Hočevar

Can Slovenes of non-Slovenian origin also be Slovenian patriots?

How many Slovenes know that the plebiscite on the independence of the Republic of Slovenia took place on 23 December 1990 or that 88.5 percent of the electorate and 95 percent of those who took part in the plebiscite voted FOR a sovereign and independent Slovenia? Although after the official announcement of the plebiscite results on 26 December newspapers were overflowing with patriotic articles about the “realisation of centuries-old dream of the Slovenian nation”, the articles that filled newspapers after 25 June 1991 were even more emotionally charged. On that day the Slovenian Parliament passed the Constitutional Act for the Implementation of the Basic Constitutional Charter on the Sovereignty and Independence of the Republic of Slovenia, the Declaration of Independence and several other laws that enabled Slovenia to take over the authority previously held by the federal government in its own territory. *Today dreams are allowed. Tomorrow is a new day*, were the most memorable and most frequently quoted words from a speech delivered by the then President of the Presidency of the Republic of Slovenia, Milan Kučan, on the declaration of Slovenian independence, which took place at Trg Republike on 26 June 1991. Less well known but no less magnificent, however, were the following excerpts from the aforementioned speech:

Yesterday we, the Slovenes, obtained our own state. As of today the vast majority of the Slovenian nation lives in its own independent and sovereign state. Those Slovenes, however, whom harsh history has placed outside the Slovenian borders in Trieste, Gorizia, Venetian Slovenia, Austrian Carinthia and the Rába region, as well as fellow countrymen scattered throughout the world now have in the Republic of Slovenia their mother country and sanctuary.

Today's solemn declaration of the free and independent state of Slovenia is an inescapable, profoundly conscious and unanimous act of our nation, of its integration in the modern, liberally minded Europe from the eighteenth century onwards, its loyal adherence to the political programme of United Slovenia, its decisions on the collapse of the Austro-Hungarian Monarchy, and above all its anti-Fascist struggle for the national survival and its honourable contribution to a free, democratic Europe during the last war [...].

So far history has not treated us kindly. We had overcome adversity through hard work – and persevered. As our own masters! This act was dictated to us by the awareness of responsibility for the very existence of the Slovenian nation and the democratic nature of the Slovenian future [...].

We lived in community with many. Borders were never entrenched in our consciousness. We provided a space open to spiritual and other flows. Boundaries were set by others who pushed us where we did not belong. Now a Europe is emerging that can no longer live with boundaries. A Europe that can no longer distinguish between big and small but only between good and bad, creative and incapable, between those who propel progress and those who block it. Unburdened and free of any patronage, carrying full responsibility and equal among equals, we wish and want to become part of it [...].

Today's world calls for a different kind of relationship between the nations in South Eastern Europe. Consensus between sovereign states provides a firm guarantee for peace, stability and progress. We have not seceded. We have not gone anywhere, nor have we burnt all bridges behind us. We have not destroyed what was good and pleasant for all the members in our community. But we have realised the way of life that has a future in the nascent unity of the Old Continent. May the dynamic distance bring us together. May it enable us to honour and respect each other, to cooperate and take joint action from time to time [...].

As makers of the European tradition for a thousand years, we reaffirm our commitment to honour the best legacy of this tradition. We give in advance our moral signature to all conventions ensuring human freedom, social justice and dignified existence, cultural progress, protection of living environment, every kind of openness and pluralism of thought [...].

[...] Democracy, freedom, respect for human dignity and human rights, respect for minorities and immigrants, openness and cooperation with others, these are the values to which we remain forever committed, just as generations of the Slovenes before us, for they are the aspirations of all free, democratic people and nations of this world [...].

[...] We are a mature nation which knows what it wants, and which is also aware that this is, after all, our fundamental right, both human and national.

Indeed, this is the beginning a new chapter in our life and the history of the Slovenian people. Today we reserve the right to inscribe at the top of an unwritten page – independent and democratic Republic of Slovenia.

May it live, may it bring us joy, may it give us strength in accord with the best tradition, for the well-being of all Slovenes, all citizens of the Republic of Slovenia, of Slovenes living across the border and around the world, and for the well-being and prosperity of everyone whom we shall meet in kindness on the long journey into the future, as well as in the spirit of mutual assistance and cooperation.

On the other hand, how many Slovenes know that the vote FOR an independent Slovenia was also cast by Slovenian citizens of non-Slovenian origin, e.g. descendants of the Uskoks from border villages of Bojanci, Miliči, Paunoviči, Marindol, etc. along the Kolpa river? Who are they? When did their ancestors settle these areas and where did they come from?

A significant number of Uskoks began to settle the territory of the present-day Slovenian-Croatian border in Žumberak and White Carniola during the 1530s. The first refugees mostly came from Bosnian parishes of Srb, Unac and Glamoč. Migration waves that followed in the 16th and 17th centuries were composed of settlers from the Cetina river basin, continental Dalmatia, western Herzegovina, Lika and Senj. In 1535 a group of more than 3000 Uskoks requested permission from Archduke Ferdinand to settle the elevated areas above the ravaged Žumberak, and in 1547 they also settled Marindol and Bojanci. They were given land in hereditary possession in return for regular military service.

The abolition of the Military Frontier in 1881 and hence the abolition of privileges and military income, combined with the unfavourable geographical position, which provided insufficient conditions for the sustenance of the inhabitants of Žumberak and White Carniola, led to mass emigration. One part of the population found employment in larger urban cities, Zagreb and Metlika, while the other part migrated to the US and Canada, France and Germany. The emigration process continued after World War II.

At the 1952 referendum the inhabitants of three villages on the Kolpa river, Marindol, Paunoviči and Miliči, voted in favour of a “renewed” incorporation into Slovenia for practical reasons. Until that year the aforementioned villages were administratively part of Croatia, with the exception of Bojanci, which was never under Croatian jurisdiction. For a short period during World War II, after Italy’s occupation in 1942 until the end of the war, all three villages were part of Slovenia, since the Italian regime determined the Kolpa river as the border between the Italian Fascist state and the Independent State of Croatia. After the war the villages were reincorporated into the Croatian republic as part of the municipality of Netretić.

However, it was precisely their “non-Slovenian” origin as well as the growing tension and conflict in the political arena of the former Yugoslavia in the early 1990s that made the inhabitants of the aforementioned villages so “interesting” for the then Slovenian police. The Chief of Slovenian People’s Militia wrote:¹

We immediately thought of Bela krajina. Part of the Municipality of Črnomelj is inhabited by the descendants of former Uskoks who arrived there several centuries ago fleeing from the Ottomans in the Balkans. This was especially true for the villages of Bojanci, Marindol, Miliči, Žuniči, Paunoviči, etc. The settlers have almost completely assimilated into the majority population, but blood is not water. How will the developments in the nearby Croatia affect them? Will they react? They consider themselves as Orthodox Christians [...] According to expert opinion, Serbian Orthodox Church is known for its close relationship with the state and its reticence. This could lead to incidents of security concern. In the recent years Head of the Orthodox Church in Ljubljana, Peran Bošković, has clearly positioned himself as a pro-Serbian sympathiser. We assigned a few tasks to the local police stations that mostly covered monitoring of the situation in the field, as it were.

At the same time, the inhabitants of border villages were also “discovered” by Serbian journalists and various agitators who wanted to create an impression in Serbian print media that being an autochthonous Serb in Slovenia signified underdevelopment, as well as life without running water and without education in one’s mother tongue. However, the concern of the Slovenian police and Serbian journalists for the inhabitants of these villages was quite needless, as was soon demonstrated by the result of the 1990 plebiscite, which showed the 90.78 percent support FOR an independent Slovenia. The representative of the village communities stated the following for the Slovenian daily Delo:

The result of the voting speaks volumes as to how threatened we feel. It proves that we feel well in the environment in which we live and in which our ancestors lived for centuries. Casting one’s vote in favour of a sovereign and independent Slovenia has nothing to do with one’s nationality but with the real conditions in which we understand Slovenia’s position in the present Yugoslavia. Our vote was therefore a completely logical decision, since we are, and will continue to be, part of this environment. It is for this reason that we feel and think in the same way as other White Carniolans and Slovenes.

1 Pavle Čelik, *Na južni straži: kronika nastajanja državne meje med Slovenijo in Hrvaško*, Enotnost, Ljubljana, 2004.

The seemingly contradictory texts (Milan Kučan's and statement of a villager from Bela Krajina) speechshare quite a few features in common. One most certainly relates to the time of their origins, i.e. the early 1990s. However, the timeline alone is of little significance if not placed within the context of the then socio-political developments described by some as Slovenia's struggle for independence and by others as the disintegration of the Socialist Yugoslavia. Both texts talk about Slovenia's independence, albeit in their own ways. Both describe the nation's past and future. Both talk about patriotism and loyalty to one's home country. Both also talk about the responsibility to fellow citizens.

Tanja Petrović je jezikoslovka in antropologinja, zaposlena na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU, kjer se v Sekciji za interdisciplinarno raziskovanje ukvarja z raziskovanjem pojavov, nastalih s stikanjem jezikovnih, družbenih in kulturnih pojavov ter spominskimi praksami na območju nekdanje Jugoslavije. Predava tudi na Univerzi v Novi Gorici. Objavila je tri knjige – o zdravljicah pri balkanskih Slovanih, o jezikovnih praksah Srbov v Beli krajini in o reprezentacijah zahodnega Balkana v političnem in medijskem diskurzu.

Tanja Petrović je zaposlena na Naučnoistraživačkom centru SAZU u Ljubljani, gde se okviru Sekcije za interdisciplinarna istraživanja svoje lingvističko obrazovanje kombinuje sa antropološkim pristupima. Zanimaju je dodirne tačke između jezičkih, društvenih i kulturnih fenomena i prakse sećanja na prostoru bivše Jugoslavije i njihove funkcije i značenja. Predaje i na Univrzitetu u Novoj Gorici. Objavila je tri knjige – o zdravicama kod balkanskih Slovena, o jezičkim praksama Srba u Beloj Krajini i o reprezentacijama zapadnog Balkana u političkom i medijskom diskursu.

Tanja Petrović regards herself as a linguist and anthropologist. She works at the Department for Interdisciplinary Research of ZRC SAZU, where she deals with relations between linguistic, social and cultural phenomena, as well as memory practices in the territory of the former Yugoslavia. She gives lectures at the University of Nova Gorica. She has published three books – i.e. on ritual toasts of Balkan Slavs, language practices of Serbs in Bela krajina, and on representations of the Western Balkans in the political and media discourse.

Tanja Petrović

Kdo je Goran Vojnović?

Na različnih ravneh slovenske družbe se srečamo s prepričanjem, da k slovenski kulturi lahko prispevajo samo »pravi« Slovinci, medtem ko preostali, zlasti priseljenci iz nekdanjih jugoslovan-skih republik in njihovi potomci, to kulturo samo »kvarijo«, »hromijo«. To prepričanje je posebej močno, ko gre za slovenski jezik ter kulturne in umetniške oblike, ki se prek jezika udejanjajo.

Takšna predstava je pogosto prisotna celo med intelektualci in osebami, ki delujejo v javnem prostoru, in postaja eno izmed orodij izključevanja in upravičevanja diskriminatornega odnosa do priseljencev, manjšin in drugih in drugačnih na sploh. Na drugi strani pa je dejstvo, da številni priseljeni pisatelji, znanstveniki, umetniki in športniki ali njihovi potomci s svojim poklicnim delovanjem pomembno prispevajo k razvoju kulture, umetnosti, znanosti in športa na Slovenskem ter k prepoznavnosti Slovenije v svetu. Eden izmed najuspešnejših je mladi pisatelj, režiser in kolumnist Goran Vojnović, Ljubljčan, katerega starša sta v Ljubljano prišla študirat, oče iz Visokega v Bosni in Hercegovini, mama pa iz Pulja na Hrvaškem. Piše odlično literaturo in pronicljive kolumne ter režira odlične filme.

JE SLOVENEČ?

Goran Vojnović je slovenski pisatelj. Leta 2008 je objavil svoj prvi roman *Čefurji raus!*, v katerem duhovito in hkrati zelo resno, skozi vizuro glavnega junaka, najstnika iz Fužin, spregovori o brezizhodnosti položaja in pomanjkanju perspektive, s čimer se soočajo številni pripadniki druge generacije priseljencev, in tudi o bremenu predsodkov, ki ga morajo nositi. Roman je napisan v mešanici slovenščine in jezikov s prostora nekdanje Jugoslavije. Leta 2009 je Goran Vojnović prejel najvišjo nagrado na kulturnem področju v Sloveniji – nagrado Prešernovega sklada, in tudi prestižno nagrado kresnik za najboljši slovenski roman preteklega leta.¹

Prešernova nagrada je bila zame dokaz, da v Sloveniji obstaja del družbe, ki je odprta. Da obstaja širok krog ljudi, ki so knjigo sprejeli, se zavedli njene vrednosti, in si tudi upali priznati, da je to nekaj, kar se jim zdi vredno. In ta krog sploh ni tako majhen. Tega sem na daljši rok še bolj vesel kot same nagrade – da lahko rečem, da živim med normalnimi ljudmi.

¹ Če ni navedeno drugače, so izjave Gorana Vojnovića iz pogovora, ki sva ga imela v maju 2010.

Goran je rojen v Sloveniji, kjer je tudi odrasčal. Kot pravi sam, je Ljubljana oziroma Slovenija edini prostor, kjer se počuti doma. Ne glede na to pa mora pogosto odgovarjati na vprašanje, ali je slovenski pisatelj oz. »čigav« pisatelj je, ter se soočati z ljudmi, ki etnično identifikacijo pojmujejo kot naravno in nujno.

Če mi napišejo, da sem Slovenec ali Srb, me to zmoti. Pa ne zato, ker bi imel kar koli proti čemur koli, ampak zato, ker te dajo nekam, kamor dejansko ne čutiš, da bi sodil. Ljudem poskušam razložiti, da imaš lahko svojo domovino, da jo imaš rad, da ji prispevaš po svoji moči, ne da bi se moral počutiti Slovenca. Ne da bi se moral počutiti kar koli.

Ljudem, ki vztrajajo pri tem, da se moraš (etnično) definirati, pove, da je »čefur, ki navija za Slovenijo«. Da je »verjetno slovenski pisatelj, ker drugo ne more biti«.

Če me vprašajo, ali se počutim Slovenca, lahko rečem: danes se počutim v redu – ali je to zdaj to? Ker nimam privzgojenih teh nacionalnih občutkov, ne vem, s čim to povezovati ... kaj zares pomeni počutiti se Slovenca. Tudi ne vem, kaj pomeni počutiti se Srba. Če igra Srbija proti Grčiji in navijaš za Srbijo – ali je to dovolj? Ker tudi za Slovenijo vedno navijam in se mi zdi, da bi moralo to biti dovolj.

Tako v svoji literaturi kot v časopisnih kolumnah Goran odpira številna in ne vedno prijetna vprašanja in je pronicljiv kritik različnih pojavov v slovenski družbi. Pri tem pogosto naleti na odzive, v katerih skušajo njegove besede neutemeljeno razvrednotiti z dejstvom, da »ni Slovenec«.

Ko pišem o pojavih v družbi in ne omenjam Slovencev, je vse v redu. Takoj ko omenim Slovence, to že čutijo kot napad od zunaj in se avtomatsko odzovejo. Celo ko sem, za svoje pojme domoljubno, pisal o tem, zakaj bi mi zdaj imeli brunch, če že imamo toplo malico. Zakaj bi zatajili svoje navade? In tudi tu so se počutili, da se morajo odzvati: »Kaj ima on pisat o naših toplih malicah?« »Spet Bosanec Slovincem kulturo deli« in podobno. Takim ljudem ne moreš razložiti, da tudi ti SI del slovenske kulture. Slovensko kulturo moramo gledati širše. Fužine so tudi del slovenske kulture, ki je oni ne razumejo. In če ne razumejo Fužin, ne razumejo slovenske kulture v celoti. Seveda, osnova slovenske kulture je slovenska katoliška tradicija. Vendar je slovenska kultura veliko več od teh temeljev.

Za takšne ljudi Goran niti ne piše – ali, kot so poudarili v obrazložitvi Prešernove nagrade za *Čefurje raus*: »tistim, ki ne razumejo, zakaj gre, knjiga sploh ni namenjena, čeprav je nastala prav zaradi njih«.

Jaz ne pišem za ljudi, ki razmišljajo na ta način. Z njimi se ne obremenjujem, jih ne prepričujem in ne nastopam agresivno proti njim, ker mislim, da nima smisla. Pišem za ljudi, ki mogoče so v nekaj prepričani, lahko pa jim malo te temelje spodneseš. Meni se pri mojem romanu zdi najboljšo to, da mi je marsikdo povedal, da zdaj na te stvari malo drugače gleda. Ker so ljudje, ki dejansko niso nikoli razmišljali. Ki so v redu, so odprti, ampak so sprejeli neke družbene vzorce kot samoumevne in vanje nikoli niso podvomili. Te ljudi se mi zdi smiselno spreminjati. Jim odpirati glave.

JE ČEFUR?

Goran je večji del svojih otroških in najstniških dni preživel v ljubljanskem naselju Fužine. Njegova starša sta v Slovenijo prišla iz drugačnih razlogov kot večina priseljencev »z juga«: v Ljubljano sta prišla študirat in tu ostala, ker jima je bilo všeč. Tudi Goran Slovenijo dojema kot prostor, kjer živi po lastni izbiri, tj. zato, ker mu je tu lepo. Čeprav s svojimi fužinskimi vrstniki ni delil občutka izključenosti, ujetosti in brezperspektivnosti, je te občutke prepričljivo opisal v svojem romanu *Čefurji raus*! Pravi, da se je nujno upreti predstavi, ki prevladuje v slovenski družbi, to je vzorcu, ki priseljence in njihove potomce, torej čefurje, povezuje izključno s kriminalom, nizko izobrazbo in življenjem na račun družbe, »parazitiranjem na račun Slovencev«.²

Branko Đurić ali Dušan Jovanović ali pa Saša Lošić, ki so prav tako od nekod prišli, nimajo čefurskih problemov. Dva najboljša slovenska kiparja sta Bosanca in od teh ljudi ne moremo zahtevati, da se počutijo kot čefurji. Moramo pa se zavedati, da gre – ko govorimo o čefurjih –, za ljudi, ki tudi nekaj dajo in ne samo kradejo. Če jih tako gledamo, čefurji niso več tiste grozne karikature z zlatimi verižicami.

In zato zagovarjam stališče, da smo tako Zoran Janković kot Magnifico, Branko Đurić in jaz vsi čefurji, ker je potem slika boljša. Če se namreč vsi distanciramo, če mi s temi čefurji nočemo imeti nobenega opravka, potem ostanejo le še tisti, ki ropajo menjalnice ... Če pa smo to mi vsi, cela nogometna reprezentanca in pol košarkaške in pošten del kulturne scene, potem dobimo lepo sliko lepega dela Slovenije, ki prispeva veliko pozitivnega.

2 Iz intervjuja v oddaji »Utasak nedelje« televizije B92, 1. november 2009.

Goran meni, da čefurstva ne moremo zreducirati na poslušanje turbo folka. Čefurstvo je tudi branje knjig Miljenka Jergovića in Vladimirja Arsenijevića, poslušanje Eda Maajke in skupine Dubioza Kolektiv.³

JE BALKANEC?

Kot ustvarjalec se Goran zaveda potrebe po vzpostavljanju konteksta, ki presega slovenske nacionalne meje. Sebe vidi veliko prej v balkanskem kot v srednjeevropskem kontekstu.

Slovenski avtorji ne moremo delovati samo v Sloveniji, gledati moramo širše. Včasih si moral iz Olimpije prestopiti v Crveno zvezdo, da bi potem lahko šel v kakšen veliki evropski klub. Iz Olimpije se ni dalo direktno prestopiti v Bayern. In tudi zdaj je tako – kot slovenski avtor se ne moreš »prodati« v Nemčijo. Najprej se moraš regionalno uveljaviti in potem greš lahko naprej. S srednjo Evropo Slovenija težko vzpostavi tak skupen kontekst. V Avstriji o Sloveniji vedo malo, v Italiji pa nič. Če se pa povežeš z Balkanom, se vzpostavi kar zanimiv kontekst. To, kar ti tu pišeš, ljudje dol razumejo; kar oni pišejo, tu razumemo. To je kontekst, ki je prepoznaven in se tudi prodaja.

JE SPLOH POMEMBNO?

Je res tako nujno opredeliti, kdo je Goran Vojnović? Je mlad, uspešen slovenski umetnik, ki veliko prispeva k prepoznavnosti slovenske kulture zunaj njenih meja. Je luciden analitik slovenske družbene realnosti in njegova besedila »zadenejo«. Pogosto govori o bolečih temah, hkrati pa življenje v Sloveniji in Ljubljani oriše na tako ljubeč in zanimiv način, da tudi tiste, ki v tem prostoru niso odraščali, prepriča, da je tu vredno živeti. Je nekdo, ki se je sam odločil, da bo živel in deloval tu in ne nekje drugje. Je nekdo, ki mu je uspelo premakniti meje v slovenski literaturi in v osrednje pozornosti postaviti številna vprašanja, o katerih se je raje molčalo. S svojimi besedami je marsikoga spodbudil, da o teh vprašanjih sploh začne razmišljati oziroma da začne razmišljati drugače, *s svojo glavo*. **ALI NI TO TISTO, KAR RESNIČN O ŠTEJE ?**

3 Goran Vojnović, *Mladina intervju*, 1. julij 2010.

Tanja Petrović

Ko je Goran Vojnović?

U slovenačkom društvu na različitim nivoima nailazimo na ubeđenje da slovenačkoj kulturi mogu doprinosti samo »pravi« Slovinci, dok svi drugi, naročito doseljenici iz bivših jugoslovenskih republika, tu kulturu »kvare« i »uništavaju«. Takvo ubeđenje je naročito čvrsto kada se radi o slovenačkom jeziku i kulturnim i umetničkim formama koje se realizuju kroz jezik.

Ta predstava, koju nalazimo čak i kod intelektualaca i osoba koje aktivno učestvuju u oblikovanju javnog mnjenja, predstavlja jedno od sredstava za isključivanje i opravdavanje diskriminatornog odnosa prema doseljenicima, manjinama i drugim i drugačijim uopšte. Nasuprot tome stoji činjenica da su među onima koji su se doselili u Sloveniju ili njihovim potomcima brojni pisci, naučnici, umetnici i sportisti koji svojim profesionalnim delovanjem značajno doprinose razvoju kulture, umetnosti, nauke i sporta u Sloveniji i prepoznatljivosti Slovenije u svetu. Jedan od najuspešnijih je mladi pisac, reditelj i kolumnista Goran Vojnović, Ljubljčanin čiji su roditelji u Ljubljani došli na studije, otac iz Visokog u Bosni i Hercegovini, a mama iz Pule u Hrvatskoj. Piše odlične književne tekstove i lucidne i zanimljive kolumne i režira odlične filmove.

DA LI JE SLOVENAC?

Goran Vojnović je slovenački pisac. Svoj prvi roman *Čefurji raus!* (*Čefuri napolje!*) objavio je 2008. godine. U njemu na duhovit i istovremeno vrlo ozbiljan način, kroz vizuru glavnog junaka, mladića iz Fužina, govori o bezizlaznoj situaciji i nedostatku perspektive sa kojima se suočavaju brojni pripadnici druge generacije doseljenika, i o teretu predrasuda koji su ti mladi ljudi prinuđeni da nose. Jezik romana je mešavina slovenačkog i jezika sa prostora bivše Jugoslavije, karakteristična za drugu generaciju doseljenika. Goran Vojnović je za njega 2009. godine dobio Prešernovu nagradu, najprestižniju kulturnu nagradu u Sloveniji, kao i nagradu Kersnik za najbolji slovenački roman objavljen u prethodnoj godini.²

Prešernova nagrada je za mene predstavljala dokaz da u Sloveniji postoji jedan deo društva koji je otvoren. Da postoji široki krug ljudi koji su knjigu prihvatili, koji su svesni njene vrednosti i dovoljno hrabri da priznaju da je u

1 Prevodi romana objavljeni su u Beogradu (*Južnjaci marš!*, *Rende*, 2009.), Sarajevu (*Čefuri napolje!*, VBZ, 2009.) i Zagrebu (*Čefuri raus!*, Europapress holding, Novi Liber, 2009.).

2 Ukoliko nije drugačije navedeno, izjave Gorana Vojnovića su iz razgovora koji smo vodili u maju 2010. godine.

pitanju nešto vredno. I taj krug uopšte nije tako mali. Na duge staze se tome više radujem nego samoj nagradi – tome što mogu da kažem da živim među normalnim ljudima.

Goran je rođen i odrastao je u Sloveniji. Kaže da su Ljubljana i Slovenija jedina mesta gde se oseća kao kod kuće. Uprkos tome često mora odgovarati na pitanja da li je slovenački pisac, čiji je pisac, i suočavati se sa ljudima koji etničku identifikaciju doživljavaju kao jedinu prirodnu i moguću.

Smeta mi ako negde napišu da sam Slovenac ili Srbin. Ne zato što imam nešto protiv bilo koga, nego zato jer me postavljaju negde gde ne osećam da pripadam. Pokušavam da objasnim ljudima da možeš imati domovinu, da je možeš voleti, doprinositi joj onoliko koliko si sposoban, a da pritom ne moraš da se osećaš kao Slovenac. Ili kao bilo šta drugo.

Ljudima koji insistiraju na tome da se mora (etnički) definisati kaže da je *čefur koji navija za Sloveniju*. I da je *verovatno slovenački pisac, jer ništa drugo ne može biti*.

Ako me pitaju da li se osećam kao Slovenac, mogu da kažem: danas se osećam dobro – je li to sad to? Pošto nemam usađene te nacionalne osećaje, ne znam sa čim to da povežem... šta zaista znači osećati se kao Slovenac. Ne znam ni šta znači osećati se kao Srbin. Ako Srbija igra protiv Grčke i navijam za Srbiju – da li je to dovoljno? Jer i za Sloveniju uvek navijam i čini mi se da bi to moralo biti dovoljno.

Goran u svojim književnim delima i u kolumnama koje objavljuje u časopisima otvara brojna i ne uvek prijatna pitanja. Pronicljivi je kritičar različitih pojava u slovenačkom društvu. Pritom često nailazi na reakcije ljudi koji ono o čemu piše pokušavaju pobiti ne pomoću argumenata, nego činjenicom da *nije Slovenac*.

Kada pišem o različitim pojavama u društvu i ne pominjem Slovence, sve je u redu. Čim pomenem Slovence, to se doživljava kao napad od spolja i automatski nailazi na odzive. Čak i kada sam, po mom mišljenju patriotski, pisao o tome da nama ne treba »brunch« kada imamo toplu užinu (slov. malica). Zašto da odbacujemo svoje navike? I tu su morali da reaguju: »Šta ima on da piše o našim toplim užinama?«; »Opet Bosanac Slovincima deli kulturu« i slično. Takvim ljudima ne možeš objasniti da ti JESI deo slovenačke kulture. Na slovenačku kulturu moramo gledati šire. Fužine su takođe deo slovenačke kulture kojeg oni

ne razumeju. I ako ne razumeju Fužine, ne razumeju slovenačku kulturu u celini. Naravno, osnova slovenačke kulture jeste slovenačka katolička tradicija. Ali ona je nešto što daleko prevalizazi tu osnovu.

Za takve ljude Goran ne piše – ili, kao što su istakli u obrazloženju Prešernove nagrade za *Južnjake, marš!* – »onima koji ne razumeju o čemu se radi knjiga uopšte nije namenjena, mada je nastala upravo zbog njih«.

Ja ne pišem za ljude koji razmišljaju na taj način. Ne opterećujem se njima, ne pokušavam da ih ubedim i ne postavljam se agresivno prema njima, jer mislim da to nema smisla. Pišem za ljude koji su možda ubeđeni u nešto, ali je moguće poljuljati temelje tih ubeđenja. Kod mog romana mi se čini najbolje to što mi je puno ljudi reklo da sada na te stvari gledaju malo drugačije. Jer postoje ljudi koji o tome zapravo nikada nisu razmišljali, nego su prihvatili neke društvene obrasce i nisu nikada u njih posumnjali. Mislim da je u tome smisao – menjati takve ljude, »otvarati im glave«.

DA LI JE ČEFUR?

Goran je veći deo svog detinjstva i tinejdžerskih dana proveo u ljubljanskom naselju Fužine, gde živi najveći broj »južnjaka«. Njegovi roditelji su imali drugačije razloge za dolazak u Sloveniju od većine drugih doseljenika »s juga« – došli su na studije i ostali zato što im se tu dopadalo. I Goran Sloveniju doživljava kao prostor u kome živi po sopstvenom izboru, zato što mu je tu lepo. Iako sa svojim fužinskim vršnjacima nije delio osećaje isključenosti, bezizlaza i nedostatka perspektive, te osećaje je ubedljivo opisao u svom romanu *Južnjaci, marš!* Kaže da se moramo suprotstaviti predstavi koja preovlađuje u slovenačkom društvu i u kojoj se doseljenici i njihovi potomci, dakle čefuri, povezuju isključivo sa kriminalom, neobrazovanošću i životom na račun društva, *parazitiranjem na račun Slovenaca*.³

Branko Đurić ili Dušan Jovanović ili Saša Lošić, koji su isto tako odnekud došli, nemaju čefurskih problema. Dvojica najboljih slovenačkih vajara su Bosanci i od tih ljudi ne možemo zahtevati da se osećaju kao čefuri. Kada govorimo o čefurima, moramo biti svesni toga da to nisu samo ljudi koji krađu, nego i ljudi koji puno daju ovom društvu. Ako gledamo na taj način, čefuri prestaju da budu grozne karikature sa zlatnim lancima.

3 Iz intervju a u emisiji »Utasak nedelje« televizije B92, 1. novembar 2009.

Ja sam za to da smo i Zoran Janković i Magnifico i Branko Đurić i ja svi čefuri, jer je onda slika puno bolja. Ukoliko se svi distanciramo i nećemo sa njima imati posla, onda će ostati samo oni koji pljačkaju menjačnice. Ali ako smo čefuri svi mi, cela fudbalska reprezentacija i polovina košarkaške reprezentacije i jedan dobar deo slovenačke kulturne scene, onda dobijamo jednu lepu sliku dela slovenačkog društva koji daje mnogo toga pozitivnog.

Goran misli da čefurstvo ne možemo svesti na slušanje turbo folka. Čefurstvo je i kad čitaš knjige Miljenka Jergovića i Vladimira Arsenijevića, kada slušaš Eda Maačku i Dubiozu Kolektiv.⁴

DA LI JE BALKANAC?

Kao umetnik, Goran je svestan neophodnosti uspostavljanja konteksta koji nadilazi slovenačke nacionalne granice. Sebe pre vidi u balkanskom nego u srednjoevropskom kontekstu.

Kao slovenački autori ne možemo delovati samo u Sloveniji, moramo gledati šire. Nekada si morao iz Olimpije prvo da pređeš u Crvenu zvezdu da bi mogao da odeš u neki veliki evropski klub. Iz Olimpije nisi mogao da pređeš direktno u Bayern. I sada je tako – kao slovenački autor se ne možeš »prodati« u Nemačku. Najpre se moraš regionalno dokazati i tek onda možeš dalje. Slovenija teško može uspostaviti zajednički kontekst sa srednjom Evropom. U Austriji malo znaju o Sloveniji, a u Italiji ništa. A ako se povežeš sa Balkanom, uspostavlja se jedan zanimljiv kontekst. Ono što ovde pišeš ljudi na Balkanu razumeju; ono što tamo pišu razumemo mi ovde. To je kontekst koji je prepoznatljiv i koji se dobro prodaje.

4 Goran Vojnović, *Mladina intervju*, 1. juli 2010.

DA LI JE UOPŠTE VAŽNO?

Da li je zaista neophodno odrediti ko je Goran Vojnović? On je mlad, uspešan slovenački umetnik koji puno doprinosi prepoznatljivosti slovenačke kulture izvan njenih granica. Takođe, on je lucidni analitičar slovenačke društvene realnosti i njegovi tekstovi *pogađaju*. Često govori o bolnim temama, ali isto tako život u Ljubljani i Sloveniji opisuje sa puno ljubavi i na način koji i one koji nisu tu odrastali ubedi da se ovde isplati živeti. Goran se sam odlučio da će živeti i delovati baš ovde i ne negde drugde. On je neko kome je uspelo da pomeri granice u slovenačkoj književnosti i da u centar društvene pažnje postavi pitanja o kojima se do tada ćutalo. Svojim rečima je podstakao mnoge da počnu razmišljati drugačije, *svojom glavom*. **ZAR NIJE TO ONO ŠTO JE ZAISTA VAŽNO?**

Goran Vojnović. Foto/Photo: Andraž Čok

Tanja Petrović

Who is Goran Vojnović?

There is a general belief at various levels of Slovenian society that only “true” Slovenes can contribute to Slovenian culture, while others, especially immigrants from the former Yugoslav republics and their children, can only “corrupt” or “paralyse” it. This belief is particularly salient with the Slovenian language, as well as culture and artistic forms that are enacted through it.

Such conceptions are often prominent even among intellectuals and individuals working in the public sector. Moreover, they are becoming a tool of exclusion and a means of justification for discrimination against immigrants, minorities and other members of society that do not fit the norm. Conversely, there are also many writers, scientists, artists and athletes, or their children, who migrated to Slovenia and whose professional careers have importantly contributed to the advancement of Slovenian culture, arts, science and sports and Slovenia’s recognisability in the world. One of the most successful representatives of this group is a young writer, director and columnist, Goran Vojnović, a resident of Ljubljana, whose parents came to the city to study, his father from Visoko, Bosnia-Herzegovina, and his mother from Pula, Croatia. Goran is an outstanding literary author, a thought-provoking columnist and an accomplished film director.

IS HE A SLOVENE?

Goran Vojnović is a Slovenian writer. In 2008 he published his first novel, *Čefurji raus!*, in which he displayed a great balance of humour and earnestness while portraying, through the eyes of a teenage protagonist from Fužine, the hopelessness and desperation facing many members of the second generation of immigrants, as well as the burden of prejudice imposed on them. The novel is written in a mixture of Slovene and the languages spoken in the territory of the former Yugoslavia. In 2009 Vojnović received the highest cultural prize in Slovenia, the Prešeren Foundation Award, as well as the prestigious Kersnik Award for the best Slovenian novel of the previous year.¹

I saw the Prešeren Award as proof that part of Slovenian society was open-minded. That there was a large circle of people who embraced the book, appreciated its value and even dared to admit to themselves that it actually mattered. And it is quite a large circle. In the long run, that pleases me even more than the award itself – to know that I’m surrounded by normal people.

1 Unless otherwise indicated, all statements of Goran Vojnović are quoted from our conversation that took place in May 2010.

Foto/Photo: Tanja Petrović

Goran was born and raised in Slovenia. Ljubljana and Slovenia are, as he puts it, the only two places where he feels at home. And yet, he is constantly asked questions, such as “Is he a Slovenian writer, and if not, of what nationality is he”, and confronted by people who take ethnic identification as a natural and necessary practice.

I have a problem if someone pegs me as a Slovene or a Serb. Not because I'd have anything against anything but because I'm automatically placed somewhere I don't really belong. What I'm trying to explain is that you can have your own home country, that you can love it, and contribute to it in whatever way you can without having to feeling like a Slovene. Without having to feel like anything.

To those who insist on (ethnic) definition he says that he is a *čefur* cheering for Slovenia. And that he is *most likely a Slovenian author, because he has no other option.*

If someone asks me whether I feel like a Slovene I can only say: I feel fine today – is that what it takes? I was never brought up with a sense of nationality, so I don't know what to connect it with ... or what it really means to feel like a Slovene. Just as I don't know what it means to feel like a Serb. If you watch a match between Serbia and Greece and cheer for Serbia – is that it? Because I always cheer for Slovenia and I think that should be enough.

Both as a literary author and columnist, Goran opens many, often unpleasant questions, and is an insightful critic of contemporary phenomena in Slovenian society. Therefore, he often provokes reactions that tend to devalue his opinion, not by some well-grounded argument but by the mere fact that he is *not a Slovene*.

When I write about social phenomena without referring to the Slovenes, everything is fine. But as soon as I mention the Slovenes, they will immediately see it as an attack from outside and automatically react. Even when I wrote – like a true patriot, I'd believe – about why there was a sudden need to introduce brunch if we already had warm meals.² Why should we give up our habits? And here too they felt they had to react: "How is it his business to write about our warm meals?" "That Bosnian is preaching culture to the Slovenes again" and so on. It's impossible to explain to these people that you too ARE part of Slovenian culture. Slovenian culture should be viewed from a broader perspective. Fužine are part of it too. It's just they don't get it. And if they don't understand Fužine, they can't understand Slovenian culture as a whole. Slovenian culture is, of course, based on Slovenian, Catholic tradition. But there is so much more to it than that.

As a matter of fact, Goran does not write for such people – or, as was stressed in the grounds for the Prešeren Award for *Čefurji raus!* – “the book is not intended for those who do not understand what it is all about, even though it was written precisely because of them.”

I don't write for people with such a mindset. I'm not bothered by them, I'm not trying to convince them, and I'm not aggressive towards them. I don't see any point in it. I write for people who may have their own beliefs, and maybe I can shake their foundations a little. The best thing about my novel is that many people tell me it made them start looking at these things a bit

2 Vojnović uses the English term 'brunch' to call attention to the growing tendency to introduce foreign terms at the expense of the Slovene language (transl. note).

differently. Because they've never given anything much thought, actually. These are nice, open people, but they've accepted certain social patterns as self-evident, without ever questioning them. I think it makes sense to change them. To open their minds.

IS HE A ČEFUR?

Goran Vojnović spent most of his childhood and teenage years in Ljubljana's neighbourhood of Fužine. His parents came to Slovenia for different reasons than most immigrants "from the south": they came to Ljubljana to study and remained here because they liked it. Goran too perceives Slovenia as a space in which he lives based on his own choice, because he likes it here. Although he may not have shared with his peers from Fužine the feelings of exclusion, entrapment and hopelessness, he described them persuasively in *Čefurji raus!* He says that it is imperative to challenge the predominant conception in Slovenian society, according to which immigrants and their children, i.e. *čefurs* are exclusively associated with crime, poor education and living at the expense of society, *sponging off the Slovenes*.³

Branko Đurić, Dušan Jovanović, or Saša Lošić, they also came from somewhere, and are not treated like čefurs. The two best Slovenian sculptors are Bosnians, and we can't expect from them to feel like čefurs. What we must do, when we talk about čefurs, is realise they don't only steal but also give. If we look at them from that perspective, čefurs are no longer those horrible caricatures with golden chains.

This is why I agree that Zoran Janković, Magnifico, Branko Đurić and I are all čefurs. This makes a much better picture. Because if we all decide to have no dog in this fight, if we refuse to have anything to do with these čefurs, then we're only left with those robbing exchange offices ... But if we all work together, as an whole football team, half of basketball team and a good part of cultural scene, then we get a fair picture about a fair part of Slovenia and its important positive contribution.

Goran thinks that being a *čefur* cannot be reduced to listening to turbo folk music. Being a *čefur* also entails reading Miljenko Jergović and Vladimir Arsentijević, listening to Edo Maačka and Dubioza Kolektiv.⁴

³ From an interview in the B92 TV show "Utisak nedelje", 1 November 2009.

⁴ Goran Vojnović, *Mladina intervju*, 1 July 2010.

IS HE A BALKANITE?

As a creator, Goran is mindful of the need to establish a context that will extend beyond the Slovenian national borders, whereby he sees himself more in the Balkan than Central European context.

Slovenian authors cannot only work in Slovenia. We need to have a broader perspective. In former times you had to switch from Olimpija to Red Star Belgrade in order to make your way to a major European club. You could not switch directly from Olimpija to Bayern. The same is true now – a Slovenian author cannot “sell” in Germany. First you have to earn regional recognition, only then can you move forward. Slovenia has a hard time establishing such a common context with Central Europe. Austrians know little about Slovenia, Italians have no clue at all. But if you establish a connection with the Balkans, you get quite an interesting context. Everybody down there understands what you’re writing here, just as we understand what they write. This context is familiar and it sells.

DOES IT REALLY MATTER?

Is it really imperative to define who Goran Vojnovič is? He is a young, successful Slovenian artist who makes an enormous contribution to the recognisability of Slovenian culture outside the national borders. He is a lucid analytic of Slovenian social reality and his texts *hit the mark*. He often addresses painful subjects, while simultaneously describing the life in Ljubljana and Slovenia in such a heartfelt and illustrious manner that even those who have never grown up here will conclude that this is a place worth living in. He is an individual who has made his own decision to live and work here and nowhere else. He is an individual who has pushed the limits in Slovenian literature and brought into focus many questions that most of us wanted unanswered. His words have encouraged many to at least start thinking about these questions or change their way of thinking, *to use their own mind*. **IS THIS NOT WHAT REALLY MATTERS?**

Kristina Toplak je etnologinja po izobrazbi, kulturna antropologinja po duši in zadnjih nekaj let tudi raziskovalka migracij ter z njimi povezanih kulturnih fenomenov. Nekaj začetnih raziskovalnih podvigov je opravila med slovenskimi naseljenci v Avstraliji in Argentini, trenutno pa jo bolj zanimajo mladi, izobraževanje in ustvarjalnost migrantov na bližnjih lokacijah. Lastno ustvarjalnost daje v presojo v znanstvenih objavah, med njimi v monografiji *Buenas Artes. Ustvarjalnost Slovencev in njihovih potomcev v Buenos Airesu*; uredniške sposobnosti trenutno preiskuje pri znanstveni reviji *Dve domovini / Two Homelands*, potrpežljivost kolegov pa na Inštitutu za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, kjer je zaposlena. U prostem času je strastna SF knjigožerka in nedeljska kolesarka.

Kristina Toplak ima etnološko obrazovanje, kulturna antropološkinja je u duši, a poslednjih nekoliko godina bavi se i migracijama i s njima povezanim kulturnim fenomenima. Svoje prve istraživačke podvige izvela je među slovenačkim iseljenicima u Australiji i Argentini, a trenutno je više zanimaju mladi, obrazovanje i kreativnost migranata na bližim lokacijama. Proveru sopstvene kreativnost traži u naučnim publikacijama, između ostalih u monografiji *Buenas Artes. Kreativnost Slovenaca i njihovih potomaka u Buenos Airesu*; uredničke sposobnosti trenutno testira na naučnom časopisu *Dve domovini/Two Homelands*, a strpljenje svojih kolega na Institutu za slovenačko iseljeničtvo i migracije ZRC SAZU gde je zaposlena. U slobodno vreme guta naučnofantastičnu literaturu a nedeljom vozi bicikl.

Kristina Toplak is an ethnologist by education, a cultural ethnologist at heart and recently she has also been engaged in the research of migrations and related cultural phenomena. Whereas some of her initial research achievements were made among Slovenian emigrants in Australia and Argentina, she has now turned her focus to the youth, as well as the education and creative practices of emigrants in countries closer to Slovenia. She lends her creativity to evaluation by presenting it in scientific publications, e.g. her monograph *Buenas Artes. Ustvarjalnost Slovencev in njihovih potomcev v Buenos Airesu*. Currently, she is testing her editorial competences by working with the scientific journal *Dve domovini / Two Homelands* and the patience of her colleagues at the Migration Institute of ZRC SAZU, where she works. In her pastime she devours sci-fi literature and enjoys spending Sundays cycling.

Kristina Toplak

Domoljubje in Slovenci po svetu

Slovenska izseljenka v Avstraliji, ki je prišla v deželo »tam spodaj« v petdesetih letih 20. stoletja, v pogovoru o svojem življenju vsaj petkrat omeni, da gre rada »nazaj domov«, ameriški Slovenec oziroma, pravilneje, potomec Slovencev v ZDA pa v podobnem kontekstu govori o »starem domu, stari domovini«. Slovenski emigranti v Argentini se s ponosom spominjajo gradnje številnih, še danes delujočih »slovenskih domov«, če pa v Nemčiji ali Švici srečate slovenskega »zdomca«, vam bo gotovo opisal dogodivščine, ki jih je skoraj vsak mesec na »poti domov« doživeljal na cesti ali na takratni jugoslovanski meji.

Na tak ali drugačen način so v zgodbe Slovencev po svetu vpletene besede, ki označujejo njihov odnos do doma, domovine, izvornega ali novega okolja, to je okolja naselitve. Ne glede na to, kam in zakaj so se izselili, pa je po splošnem prepričanju obveljalo, da so »slepo zaljubljeni« v svojo izvorno domovino. Nedvomno ljudje, ki so se izselili iz »domačega kraja«, kjer so preživelji vsaj otroštvo ali celo večji del življenja, vzpostavijo specifičen odnos do tega kraja ali do domovine v širšem smislu, vendar je ta odnos večplasten, subjektiviziran in nemalokrat prav radikalno drugačen od običajnega pojmovanja domoljubja.

Veliko Slovencev po svetu je sčasoma razvilo dvojno lojalnost in dvojno domoljubje: do Slovenije in do države, v kateri danes živijo. Dvojnost je vidna v zasebnih in javnih prostorih, v njihovih bivališčih in društvih, na prireditvah, v različnih aktivnostih, kulturni produkciji, v izobraževanju, ohranjanju dvojezičnosti in tudi v objavah na svetovnem spletu. In seveda v identiteti. Njihovo domoljubje odseva v ideji, da v novem okolju predvsem skozi svoje kulturne dejavnosti in podporo gospodarskemu sodelovanju promovirajo Slovenijo, hkrati pa pripevajo k blagostanju nove domovine. Zanimiv je primer Hermana Zupana, ki je v Argentini ustanovil podjetje za predelavo kartona Interpack, ki je s časoma preraslo v največje tovrstno podjetje v Južni Ameriki. Zupan s svojim delom še danes prispeva k razvoju argentinskega gospodarstva, hkrati pa kot domoljub podpira številne dejavnosti Slovencev v Argentini. Mnogi slovenski delavci, arhitekti, umetniki, poslovneži, znanstveniki, zdravniki in ljudje številnih drugih poklicev so tako pustili pečat v drugih državah, ne da bi pretrgali stike z izvornim okoljem. S svojo prisotnostjo in delom so prispevali h kulturni pestrosti in razvoju dežel, kjer so se naselili, v domače okolje pa so prinašali nove ideje, pobude, načine razmišljanja in življenja.

Razumevanje večplastnosti domoljubja nam je dosegljivo le skozi zgodbe posameznikov, skozi njihove izkušnje, doživljanje in čustvovanje. Če gledamo na domoljubje skozi optiko posameznika, se Slovenci po svetu ne razlikujejo bistveno od drugih migrantov drugje po svetu ali priseljencev v Sloveniji, ki razvijejo večplastne lojalnosti, spoštovanje in domoljubna čustva do »nove domovine«.

Ena takih pričevalnih zgodb je tudi zgodba Anne Praček Krasne, slovenske publicistke, kulturne delavke in aktivistke, ki je v Združenih državah Amerike preživela 52 let. Bila je ena vidnejših promotork slovenske literature, jezika in kulture. Kot Primorka, rojena leta 1900 v Dolgi Poljani pri Vipavi, se je po italijanski zasedbi te pokrajine odselila v Pennsylvanijo, ZDA, kjer je začela delati kot navadna delavka. Ob delu se je vneto izobraževala in kmalu začela pisati, najprej pesmi, kasneje kratko prozo in kratka dramska besedila, najobsežnejši pa je njen prispevek k publicistiki. Kot dopisnica in poročevalka je delovala pri slovenskih listih oziroma časnikih, ki so izhajali v ZDA (*Prosveta, Proletarec, Enakopravnost, Nova doba, Mladinski list* in *Glas naroda*); nekaj časa je bila tudi urednica in lastnica enega od njih. Iz Pennsylvanije se je preselila v New York in se aktivno vključila v dejavnosti slovenskih, predvsem primorskih izseljenskih društev. Vodila je tudi slovensko šolo v Brooklynu. Med drugo svetovno vojno in po njej je veliko naredila na humanitarnem in političnem področju. Pridružila se je Združenju slovenskih društev v New Yorku pri zbiranju finančne in materialne pomoči okupirani domovini, po koncu vojne pa si je prizadevala za priznanje Jugoslavije, v okviru katere bi bila tudi Primorska. Svojo staro domovino je večkrat obiskala, leta 1972 pa se je dokončno naselila v Ajdovščini, kjer je vse do smrti aktivno delovala v javnem življenju. Izdala je dve pesniški zbirki in več zbirk člankov ter črtic (*Med dvema domovinama, Newyorški razglednik*). Spomine, ki so izšli leta 1980, je poimenovala *Moja ameriška leta*.

Marjan Kekec Ogradni je Slovenec, katerega izseljenska zgodba se je začela leta 1960 v Berlinu in je podobna mnogim zgodbam Slovencev, ki živijo v dveh državah in občutijo, da imajo dve domovini. Marjan se še danes redno in rad vrača »domov, v Slovenijo«. Vsak dan prebira slovenske dnevne časopise na svetovnem spletu in spremlja dogajanje na domačem Ptujju. Prvo leto v Nemčiji je bilo zelo težko zanj; bil je razočaran, saj je živel in delal v slabih pogojih, vendar je vztrajal in se vključil v novo okolje.

To sem prebrodil in potem sem tu spoznal eno Nemko in se poročil. Imava dva otroka. Potem sem delal pri BMW-ju in sem začel tudi risati; najprej na platno, kasneje na steklo. Ko sem se vračal v Jugoslavijo, sem šel k priznanemu slikarju Ivanu Generaliću v Hlebine.¹ Tam sem se učil približno teden dni. Potem sem začel razstavljat in tako še danes. A zelo rad se vračam domov. Ko sem v Sloveniji, živim pri sestri. Tam imam pol hiše. Včasih si videl samo relacijo Berlin–Jugoslavija. Hodili smo samo na Jadransko morje. Najlepše je bilo iti domov.

Marjanovi stiki s Slovenijo so zaradi bližine držav zelo pogosti in dinamični. Sorodstvo, prenova hiše ali letni dopust so razlogi za pogoste obiske Slovenije. Marjan je še danes dejaven v Društvu Slovenija

¹ Ivan Generalić (1914–1992) je bil hrvaški slikar, najpomembnejši predstavnik »hlebinske šole« in naivnega slikarstva v nekdanji Jugoslaviji.

Berlin, kjer že od ustanovitve društva sodeluje pri vodenju in pri oblikovanju kulturnega programa ter na družabnih prireditvah. Pravi, da sta njegov socialni krog in delovno okolje še zmeraj v večkulturnem Berlinu, vendar občasno dela in razstavlja tudi v Sloveniji. Kot umetnik je družbeno angažiran in med drugim s svojim delom promovira Slovenijo v Nemčiji. Leta 2002 je sodeloval na razstavi United Buddy Bears, ki pod pokroviteljstvom Združenih narodov že osem let kroži po svetu. Medveda, simbol mesta Berlin, je poslikal z motivi in podobami iz slovenske pokrajine in slovenske zgodovine.

Zora, ki je iz Primorske v Avstralijo prispela leta 1952, o stari domovini veliko razmišlja in jo tudi večkrat obišče. A vrnila se ne bi, saj je zdaj doma v deželi »tam spodaj«. O njej pripoveduje takole:

Moj mož nikdar ni pogrešal Slovenije in še danes je ne. Gre rad domov, strašno rad, a da bi tam ostal, je rekel »Nem, nem«. Nam je dala Avstralija življenje, nam je dala kruh in ji moramo biti hvaležni za to. Zato ker smo imeli priliko in vsi smo imeli pravice. Videli ste danes, tle imamo mi klub, tam imajo Italijani, vse nacionalnosti. Jaz rada rečem: Sem ponosna Avstralka, v srcu pa nosim Slovenijo. Imam dve domovini. Tiste ne moreš zbrisat, v kateri si bil rojen. Tisti, ki lahko to napravi, je velik korenjak. Jaz tega ne bi mogla napraviti. Ampak, zdaj živimo tukaj in je naša druga domovina.

Učni pripomočki

Spletna razstava www.buddy-baer.com/united-buddy-bears/idea/overview.html

Knjige Anne Praček Krasne

Sedež Slovenskega društva v Sydneyu/Slovenačko društvo u Sidneju/Slovenian Society in Sydney.

Foto/Photo: Kristina Toplak

Kristina Toplak

Patriotizam i Slovenci iseljenici

Slovenska iseljenica u Australiji, koja je u zemlju »tamo dole« došla pedesetih godina 20. vijeka, u razgovoru o svom životu bar pet puta spominje da voli da ide »natrag doma«; američki Slovenac, tačnije potomak Slovenaca u koji su se iselili u SAD, u sličnom kontekstu govori o »starom domu, staroj domovini«. Slovenski emigranti u Argentini sa ponosom se sjećaju gradnje brojnih »slovenskih domova« koji su još i danas u funkciji; ako u Njemačkoj ili u Švicarskoj susretnete slovenskog »gastarbajtera« sigurno će vam opisati dogodovštine koje je skoro svakog mjeseca doživljavao na »putu doma« ili na tadašnjoj jugoslovenskoj granici.

Na takav ili sličan način su u priče Slovenaca diljem svijeta upletene riječi koje označavaju njihov odnos prema domu, domovini, sredini iz koje su potekli ili novoj sredini, to jest sredini u koju su se naselili. Bez obzira na to kamo su se i zašto iselili, svi su »slijepo zaljubljeni« u domovinu iz koje potiču. Ljudi koji su se odselili iz »rodnoga kraja« gdje su proživjeli barem djetinjstvo ili čak veći dio života svakako uspostavljaju specifičan odnos prema tom prostoru ili prema domovini u širem smislu. Taj je odnos višeslojan, subjektiviziran i ne malo puta radikalno drugačiji od uobičajenog shvatanja rodoljublja.

Mnogi slovenski iseljenici su vremenom razvili dvostruku lojalnost i dvostruko rodoljublje: prema Sloveniji i prema državi u kojoj žive danas. Ta dvostrukost vidljiva je u privatnim i javnim prostorima, u njihovim prebivalištima i društvima, na priredbama, u različitim aktivnostima, kulturnoj produkciji, obrazovanju, očuvanju dvojezičnosti, a također i u objavama na internetu. Naravno, i u identitetu. Njihovo rodoljublje odražava se u ideji da u novoj sredini, prvenstveno posredstvom svojih kulturnih aktivnosti i podrškom privrednoj saradnji, promoviraju Sloveniju doprinoseći u isto vrijeme blagostanju svoje nove domovine. Zanimljiv je primjer Hermana Zupana koji je u Argentini osnovao preduzeće za preradu kartona *Interpack*, koje je vremenom preraslo u najveće preduzeće te vrste u Južnoj Americi. Zupan svojim radom još i danas doprinosi razvoju argentinske privrede, dok istovremeno, kao slovenski rodoljub, potpomaže brojne djelatnosti Slovenaca u Argentini. Mnogi slovenski radnici, arhitekta, umjetnici, poslovni ljudi, naučnici, liječnici – kao i ljudi brojnih drugih profesija – isto su tako ostavili pečat u drugim državama, bez kidanja veza sa krajem iz kojega su potekli. Svojim prisustvom i radom doprinijeli su kulturnoj šarolikosti i razvoju država u kojima su se naselili, dok su u domaću sredinu donosili nove ideje, pobude, načine razmišljanja i života.

Razumijevanje višeslojnosti rodoljublja dostupno nam je samo kroz priče i iskustva pojedinaca, njihove doživljaje i osjećanja. Ukoliko na rodoljublje gledamo kroz vizuru pojedinca, Slovenci u svijetu suštinski se ne razlikuju od drugih migranata bilo gdje u svijetu ili pak doseljenika u

Sloveniju koji razvijaju višestruku lojalnost, poštovanje i rodoljubna osjećanja prema »novoj domovini«. To pokazuje i priča Anne Praček Krasne, slovenske publicistkinje, kulturne radnice i aktivistkinje koja je u Sjedinjenim američkim državama proživjela 52 godine. Bila je jedna od uglednijih promoterki slovenske literature, jezika i kulture. Anna Praček Krasna je Primorka, rođena 1900. godine u mestu Dolga Poljana pored Vipave. Poslije italijanske okupacije te pokrajine odselila se u Pensilvaniju, SAD, gdje je počela raditi kao obična radnica. Uz rad se gorljivo obrazovala i vrlo brzo počela pisati, prvo pjesme, a poslije i kratku prozu i kratka dramska djela, a najznačajniji je njen doprinos publicistici. Kao dopisnica i reporterka saradivala je sa slovenskim časopisima koji su izlazili u SAD (*Prosveta, Proletarec, Enakopravnost, Nova doba, Mladinski list i Glas naroda*); neko je vrijeme, također, bila urednica i vlasnica jednog od njih. Iz Pensilvanije se preselila u Njujork, gde se uključila u aktivnosti slovenskih, prvenstveno primorskih, iseljeničkih društava. Vodila je i slovensku školu u Bruklinu. Tokom Drugog svjetskog rata i poslije njega mnogo je toga učinila na humanitarnom i političkom polju. Pridružila se Udruženju slovenskih društava u Njujorku prilikom prikupljanja finansijske i materijalne pomoći okupiranoj domovini, a poslije rata se zalagala za priznavanje Jugoslavije u okviru koje bi bila i Primorska. Svoju je staru domovinu posjećivala više puta, a 1972. godine se konačno i naselila u Ajdovščini gdje je sve do smrti aktivno sudjelovala u javnom životu. Izdala je dvije pjesničke zbirke i više zbirki članaka i kratkih priča. Memoare, koji su izišli 1980. godine, nazvala je *Moje američke godine* [*Moja ameriška leta*].

Marjan Kekec Ogradni je slovenski iseljenik čija priča počinje 1960. godine u Berlinu i slična je mnogim pričama Slovenaca koji žive u dvije države i osjećaju se kao da imaju dvije domovine. Marjan se još i danas redovno i vrlo rado vraća »doma, u Sloveniju«. Svaki dan čita slovenske dnevne časopise na internetu i prati događanja u rodnom Ptuju. Prva je godina u Njemačkoj za njega bila veoma teška; bio je razočaran jer je živio i radio u vrlo lošim uslovima, ali je izdržao i uklopio se u novu sredinu.

To sam prebrodio i onda sam ovdje upoznao jednu Nijemicu i oženio se. Imamo dvoje djece. Poslije sam radio u BMW-u i počeo sam i crtati; najprije na platnu, a poslije na staklu. Kada sam se vraćao u Jugoslaviju, išao sam kod poznatoga slikara Ivana Generalića u Hlebine.¹ Tamo sam učio približno nekih tjedan dana. A onda sam počeo i izlagati i to činim i dan-danas. I vrlo rado se vraćam doma. Kada sam u Sloveniji živim kod sestre. Tamo imam pola kuće. Nekada si znao samo za relaciju Berlin-Jugoslavija. Išli smo samo na Jadransko more. Najljepše je bilo ići doma.

1 Ivan Generalić (1914-1992) bio je hrvatski slikar, najznačajniji predstavnik »hlebinske škole« i naivnog slikarstva u nekadašnjoj Jugoslaviji.

Marjanovi kontakti sa Slovenijom su, uslijed blizine država, vrlo česti i dinamični. Rodaci, obnova kuće ili ljetni odmori razlozi su za česte dolaske u Sloveniju. Marjan je još i danas aktivan u društvu *Slovenija Berlin* gdje još od osnivanja učestvuje u rukovođenju i sastavljanju kulturnoga programa, te na priredbama društva. Kaže da su njegov društveni krug i radna okolina još uvijek u multikulturnom Berlinu, iako povremeno radi i izlaže i u Sloveniji. Kao umjetnik je društveno angažiran i, pored ostalog svog posla, promovira Sloveniju u Njemačkoj. Godine 2002. sudjelovao je na izložbi *United Buddy Bears* koja pod pokroviteljstvom Ujedinjenih nacija već 8 godina kruži svijetom. Medvjeda, simbol grada Berlina, oslikao je motivima slovenskih predjela i prizorima iz slovenske istorije.

Zora, koja je iz Primorske u Australiju došla 1952. godine, o staroj domovini mnogo razmišlja i više ju puta obilazi. Ali se ne bi vratila, jer je dom sada u zemlji »tamo dole«. O njoj govori ovako:

Mojemu mužu Slovenija nikada nije nedostajala, i dan danas mu ne nedostaje. Rado odlazi doma, strahovito rado, ali na to da tamo ostane, govori samo »Ne, ne«. Nama je Australija dala život, dala nam je kruh i mi joj na tome moramo biti zahvalni. Zato što smo dobili priliku i svi smo imali sva prava. Vidjeli ste danas, ovdje imamo klub mi, a tamo Italijani, sve nacionalnosti. Ja volim da kažem: ponosna sam Australijanka, a u srcu nosim Sloveniju. Imam dvije domovine. Onu u kojoj si rođen ne možeš izbrisati. Da bi bio u stanju učiniti tako nešto, moraš biti vrlo snažan. Ja to nisam u stanju učiniti. Ali, mi sada živimo ovdje i to je naša druga domovina.

Nastavna sredstva

Virtuelna izložba www.buddy-baer.com/united-buddy-bears/idea/overview.html

Knjige Anne Praček Krasne

Kristina Toplak

Patriotism and Slovenes abroad

A Slovenian emigrant in Australia who migrated to the “land down under” in the 1950s mentions that she enjoys “coming back home” at least five times in an interview about her life there. A Slovene or, more accurately, a descendant of Slovenes in the US refers to “the old home, the old homeland” in a similar context. Slovenian emigrants in Argentina are proud to remember the construction of numerous still operating “Slovenian homes”, and if you happen upon a Slovenian emigrant in Germany or Switzerland, they will surely tell you all about the “homebound” adventures they had almost every month on the road or at the then Yugoslav border.

One way or another, the stories told by Slovenes abroad abound in words that denote their relationship to their home, home country, as well as their original or new environment, i.e. environment of settlement. However, regardless of where and why they emigrated, a general belief remained that they were “blindly in love” with their original homeland. It is without a question that those who move from their “native areas” where they spent at least their childhood if not even the greatest part of their lives establish a specific relationship to that area or to their homeland in the broader sense. This relationship is complex, subjectivised and often radically different from usual understanding of patriotism.

Many Slovenes abroad have with time developed dual loyalty and dual patriotism: towards Slovenia and the state in which they presently live. This duality is evident in both the private and public domains, in their residences and associations, public events, various activities, cultural productions, education, preservation of bilinguism, publications on the internet, and, of course, their identity. Their patriotism is reflected in the idea that they promote Slovenia in the new environment, especially through their cultural activities and support for economic cooperation, while at the same time contributing to the prosperity of their new homeland. One interesting example is Herman Zupan, who founded a cardboard processing plant, Interpack, which gradually grew into the largest company of this kind in South America. Zupan still contributes to the development of the Argentine economy with his work, while continuing to support numerous activities of Argentine Slovenes as a patriot. Many Slovenian workers, architects, artists, businessmen, scientists, doctors and representatives of other professions have thus left their mark on other countries without breaking their ties with their original environment. Through their presence and work, they have contributed to cultural diversity and development of countries they settled, while injecting their home environment with fresh ideas, initiatives as well as ways of thinking and living. One can only understand the complexity of patriotism through the stories of individuals, through their experiences, perceptions and emotions. When viewing patriotism through the

eyes of an individual, one may conclude that Slovenes abroad do not differ significantly from other migrants elsewhere in the world or immigrants in Slovenia who develop multiple loyalties, respect and patriotic sentiments towards their “new homeland”. Testifying to this is also the story of Anna Praček Krasna, Slovenian journalist, cultural worker and activist, who spent fifty-two years in the US. She was a prominent promoter of Slovenian literature, language and culture. Born in 1900 in Dolga Poljana near Vipava, she was a native of Primorska who after Italy’s occupation of the province moved to Pennsylvania, US, where she began to work as an ordinary worker. After office hours she ardently pursued her part-time studies and soon began to write, starting with poems and later on short prose and drama, but her greatest contribution was to journalism. As a correspondent and reporter, she cooperated with Slovenian gazettes and newspapers, respectively, circulating in the US (*Prosveta, Proletarec, Enakopravnost, Nova doba, Mladinski list* and *Glas naroda*). For some time, she was the editor and owner of one. Anna moved from Pennsylvania to New York and became actively involved in the activities of Slovenian emigration societies, particularly those from Primorska. She was also in charge of a Slovenian school in Brooklyn. During and after World War II she devoted herself to humanitarian and political causes. She joined the Association of Slovenian Societies in New York in collecting financial and material means to help her occupied home country, and after the war she fought for the recognition of Yugoslavia, with Primorska as its constituent part. After visiting her old country on several occasions, she finally settled in Ajdovščina, where she was actively engaged in public life. Anna published two collections of poems and several articles and novelettes (*Med dvema domovinama, Newyorški razglednik*). 1980 saw the publication of her memoirs *Moja ameriška leta*.

The emigration story of Marjan Kecek Ogradni began in 1960 in Berlin and it is much like many other stories of Slovenes who live in two countries and feel as if having two homelands. Marjan still enjoys coming “home to Slovenia” regularly. He reads Slovenian dailies on the internet every day and follows the events taking place in his native city of Ptuj. The first year in Germany was extremely difficult for him. Albeit disappointed by the poor living and working conditions, he refused to give up and assimilated with the new environment.

I got through that and then I met a German girl and got married. We have two children. Then I worked for BMW and took to painting, first on canvass, later on glass. During one of my visits to Yugoslavia I went to see the famous painter, Ivan Generalić in Hlebine.¹ There I took a course for a week or so. Then I began to exhibit my work, which I still do today. I love coming home. When I’m in Slovenia, I stay at my sister’s. Half of the house is mine. In the old days it was

¹ Ivan Generalić (1914–1992) was a Croatian painter, and the most important representative of the “Hlebine School” and naive painting in the former Yugoslavia.

only back and forth between Berlin and Yugoslavia. We would only go to the Adriatic. Nothing felt as good as going home.

Given the proximity of the two countries, Marjan's contacts with Slovenia are very frequent and dynamic, while the reasons for his visits are most often to see his relatives, work on renovating the house or take an annual leave. He continues to be actively engaged in the Slovenian Society Berlin. Ever since its foundation he has participated in the administration, development of cultural programme and organisation of public events. He says that his social circle and working environment are still based in multicultural Berlin, but that occasionally he also works and exhibits in Slovenia. As an artist he engages in social issues and uses his work to promote Slovenia in Germany. In 2002 he took part in the United Buddy Bears exhibition, which has travelled the world for eight years under the auspices of the United Nations. His painting of a bear, the symbol of the city of Berlin, blends with motifs from Slovenian landscape and images from the history of Slovenia.

Zora, a native of Primorska, migrated to Australia in 1952. Although she thinks a great deal of her old homeland and often visits it, she would never come back to stay, as "the land down under" is now her home. Her story goes as follows:

My husband has never missed Slovenia, and still doesn't. He's always glad to come visit, awfully glad, but at the thought of coming back to stay, he says, "No, no". Australia gave us life, she gave us bread, and we ought to be thankful for that. Here we were given an opportunity and rights. As you saw for yourself today, we have our club here, Italians, all nationalities. I like to say: I'm proud to be an Australian with Slovenia in my heart. I have to homelands. You can never erase the country in which you were born. It takes a lot of courage to do that. For myself I know I couldn't. But now we live here and this is our second homeland.

Teaching aids

Online exhibition www.buddy-baer.com/united-buddy-bears/idea/overview.html

Books of Anna Praček Krasna

Fedja Burić je rojen v Mostarju, zadnjih 15 let pa živi v ZDA. Trenutno je doktorski študent na Univerzi Illinois, Urbana-Champaign, ukvarja pa se, pod mentorstvom prof. Marie Todorove, s sodobno zgodovino bivše Jugoslavije. Tema njegovega doktorata je zgodovina mešanih zakonov v Bosni in Hercegovini. Njegovi raziskovalni interesi vključujejo spomin, družbeno zgodovino nacionalizma in uporabo avtobiografij v zgodovinopisju.

Fedja Burić je rođen u Mostaru, a poslednjih 15 godina živi u SAD. Trenutno je doktorski student na Univerzitetu Illinois u Urbana-Champaign, gde se bavi modernom istorijom bivše Jugoslavije pod mentorstvom prof. Marije Todorove. Piše disertaciju o društvenoj istoriji mešanih brakova u Bosni i Hercegovini. Među njegove naučne interese spadaju i sećanje, društvena istorija nacionalizma i upotreba biografije u pisanju istorije.

Fedja Burić was born in Mostar and has lived in the United States for the past fifteen years. He is currently a PhD candidate in history at the University of Illinois in Urbana-Champaign specialising in the modern history of the former Yugoslavia under the supervision of Professor Maria Todorova. He is working on his dissertation, which is a social history of mixed marriages in Bosnia-Herzegovina. His academic interests also include memory, social history of nationalism, and the use of autobiography in the writing of history.

Fedja Burić

Postati mešan:

Kratka zgodovina mešanih zakonov v Bosni in Hercegovini

KAKO SEM SPOZNAL, DA SEM »MEŠAN«

Da sta moja starša »mešana«, sem prvič spoznal poleti 1991. Takrat se je naša družina odpravila na, kot se je pozneje izkazalo, zadnje jugoslovanske počitnice na dalmatinsko obalo. Bilo je čudno poletje, ne le zato, ker sta starša prvič razmišljala o tem, da bi se odpovedali dopustu – in s tem pretrgali družinsko tradicijo –, temveč tudi zaradi shrlljive tišine v obmorskem mestecu, v katerem smo počitnikovali. Promenade so bile presenetljivo zapuščene, kruh v našem hotelu je bil postan, osornost natakarjev, na katero smo se že zdavnaj privadili, pa se je spremenila v pobitost. Na plaži sem opazil, da ima oče povezano levo nogo tik nad kolenom. Po neutrudnem prigovarjanju, naj mi pojasni, čemu preveza, me je končno odslovil, češ da gre le za »manjšo rano«. Šele po vrnitvi v Mostar sem ugotovil, da se je, v času, ko smo še zadnjič plavali v jugoslovanskem morju, vojna razširila na dalmatinsko obalo. Skoraj istočasno sem tudi spoznal, da je bila »rana«, ki jo je oče skrival pod prevezo, tetovaža, ki si jo je dal narediti pred dvajsetimi leti po odhodu iz vojske. Tetovaža tik nad njegovim levim kolenom je prikazovala krščanski križ, muslimanski polmesec in zvezdo, prepletene z veliko ključavnico (ilustracija). Seveda sem jo opazil že prej, a si nikakor nisem mogel predstavljati, da bo postala škrlatno znamenje naše družine. Z zakritjem simbola jugoslovanskega »bratstva in enotnosti« je oče razkril umazano skrivnost naše družine: sam je bil musliman, mama pa hrvaška katoličanka, in ves ta čas sta živela v mešanem zakonu! Nikakor nisem mogel doumeti, kako lahko meni tako nepomembne besede pomenijo tako grožnjo naši družini.

MEŠANI ZAKONI, NARODI IN DRŽAVE

Zakonska zveza je osrednja matrica, s katero narodi vzpostavljajo svojo identiteto, in mešana zakonska zveza je neizogibno postala bojno polje za ohranitev teh identitet. Osrednja vloga zakonske zveze pri oblikovanju narodov se je stoletja odražala v zakonodaji mnogih držav: francoski civilni zakonik iz leta 1804 je odrekal državljanstvo vsem francoskim ženskam, ki so se poročile s tujci, podelil pa ga je tujkam, ki so se poročile s Francozi; v Združenih državah, kjer je bila rasna pripadnost pogosto označevalec narodne identitete, so številne države rasno mešane zakonske zveze

preganjale kot kaznive do leta 1967; in še najbolj razvpit primer: nacistični nürnberški zakoni iz leta 1935 so prepovedovali sklepanje porok in izvenzakonsko spolnost med Ariji in Judi. V času narodnostne polarizacije postanejo mešane zakonske zveze nikogaršnja zemlja, pri čemer so prve žrtve pogosto v njih rojeni otroci.

MEŠANI ZAKONI IN NARODNOSTNE IDENTITETE V »MEŠANI« DRŽAVI

V Bosni in Hercegovini, matrici, v kateri soobstajajo tri medsebojno tekmujoče narodnostne identitete, je vzpostavljanje narodnostnih/verskih ločnic skozi spalnice veliko prepogosto.

Zgodovina mešanih zakonskih zvez v Bosni in Hercegovini razkriva obsedenost različnih družbenih akterjev – verskih in narodnostnih oblasti –, ki so mešanje urejali in prepovedovali. Že v 16. stoletju so se bosanski frančiškani pritoževali osmanskemu sultanu, da so šeriatski sodniki sklepali poroke med katoliškimi in pravoslavni pari, ki so se skušali izogniti nasprotovanju svojih skupnosti do mešanih porok tako, da so se zatekali pod okrilje razmeroma liberalnega šeriatskega (islamskega) prava. Nasprotovanje takšnim porokam je postalo tako glasno, da je moral sultan Murat III. leta 1575 izdati odlok o prepovedi porok med katoličani in pravoslavci v Klisu, Zvorniku in Sarajevu. Spor glede mešanih porok je ogrozil celo legitimnost režima Avstro-Ogrske, ki je Bosno in Hercegovino zasedla leta 1878, ko naj bi neki katoličan ugrabil kmečko dekle Fato Omanović v njeni vasi blizu Mostarja, nato pa naj bi jo skupina nun odpeljala v dalmatinsko mesto Split in jo nazadnje spreobrnila v katoliško vero. Zaradi njene domnevne ugrabitve je po vsej pokrajini vzniknilo muslimansko gibanje za versko avtonomijo, ki je svoj razmah doživelo na začetku 20. stoletja. Z vključitvijo Bosne in Hercegovine v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev leta 1918 je verski nadzor nad porokami postal del zapletene pravne strukture mlade države, poroke pa so še naprej skoraj v celoti urejale verske oblasti. Prekrivanje pristojnosti različnih verskih sodišč in naraščajoča verska polarizacija v državi sta privedla do številnih konfliktov med oblastmi v bosanskih verskih skupnostih, kar je muslimanske oblasti konec leta 1938 prisililo, da so prepovedale vsakršno obliko mešanih zakonov in tako pretrgale stoletja staro šeriatsko tradicijo, ki je muslimanskim moškim dovoljevala, da se poročijo z nemuslimankami judovsko-krščanske veroizpovedi. Komunisti so po prevzemu oblasti v Jugoslaviji leta 1945 uvedli sekularizacijo poroke in spodkopali vpliv verskih skupnosti na institucijo zakona. Medtem ko so posamezniki še vedno lahko sklepali poroke z verskim obredom, so po novem to lahko storili šele potem, ko so zakonsko zvezo sklenili na matičnem uradu in jo je pooblaščen uradnik vpisal v matični register. V letih takoj po drugi svetovni vojni so te politike v povezavi s hitro urbanizacijo socialistične Jugoslavije privedle do večjega števila mešanih zakonskih zvez po vsej državi, še zlasti v novih urbanih območjih v Bosni in Hercegovini. Med nasilnim razpadanjem Jugoslavije in

hkratnim prelivanjem krvi v zgodnjih devetdesetih letih prejšnjega stoletja so mešane zakonske zveze postale bojno polje za vnovično oživljanje etničnih identitet na podlagi verske pripadnosti. Leta 1994, na primer, je sarajevski muslimanski dnevnik *Ljiljan* vodil usklajeno kampanjo proti mešanim zakonskim zvezam, pri čemer so nekateri novinarji tega časnika trdili, da so takšne zakonske zveze »hujše od posilstva«,¹ drugi pa so jih označili za »ideološko nasilne«, saj naj bi jih muslimanom vsilil brezbožni komunistični režim.²

Kljub obsedenosti elit z urejanjem in prepovedjo mešanja pa vedenje običajnih ljudi razkriva flegmatičen odnos do etnične identitete. Tudi najslavnejša žrtev mešanega zakona, Fata Omanović, je leta 1940 v intervjuju za *Jugoslovenski list* (pod imenom Darinka Prijatelj) kakih štirideset let po svoji domnevni ugrabitvi dejala, da je svojo vas zapustila na lastno željo, se poročila s Slovencem in se prostovoljno spreobrnila h katoliški veri.³ S sprejetjem veroizpovedi svojega zakonskega partnerja so številni posamezniki obšli prepoved mešanih zakonov, ki so jo zapovedovale njihove verske skupnosti. Ne glede na poskuse preprečevanja takšnih »špekulativnih spreobrnitev«, in celo po uveljavitvi muslimanske prepovedi mešanih zakonov leta 1938, so mnogi mešani pari še vedno sklepali poroke na šeriatskih sodiščih, pri čemer so se sklicevali na klavzulo o izjemi, ki je takšne zakonske zveze dovoljevala, če so bile uradno potrjene (a ne registrirane) pred prepovedjo. V prvih letih druge svetovne vojne je celo *reis-ul-ulema* Fehim Spaho, ki je razglasil prepoved iz leta 1938, odobril peticije številnih Judov in Srbov, ki so obupano iskali možnost za sklenitev mešane poroke, da bi se zaščitili pred morilskim režimom NDH.⁴

***

Ne glede na to so se v času razpadanja Jugoslavije v devetdesetih letih prejšnjega stoletja mnogi mešani zakonski pari odzvali na nenaden vdor etničnosti v njihovo življenje zelo podobno kot moj oče na tisti plaži poleti 1991 – s skrivanjem svoje identitete. Ko je to še dodatno poudarilo nesprejemljivost njihove življenjske izbire, so mnogi sprejeli enako odločitev kot moja družina: oditi. Dejstvo, da velika večina mešanih zakonskih parov danes živi v diaspori po vsem svetu – in si izjemno prizadeva ohraniti stike z domovino na spletnem družbenem omrežju Facebook –, kaže na uspešnost narodnostnega projekta v Bosni in Hercegovini.

1 Mustafa Spahić Miljki, »Gore od silovanja«, *Ljiljan*, 10. avgust 1994.

2 Enes Karić, »Od čega nas osvoboda Oslobođenje«, *Ljiljan*, 24. junij 1994.

3 Ramo Kadić, »Razgovor R. Kadića sa Darinkom Prijatelj, Fata Omanović – devojče čiji je slučaj zatalasao Herceg Bosnu otkriva svoju dramatsku tajnu«, *Jugoslovenski list*, 21. avgust 1940, str. 6, v: Zoran Grijak, »Predstavka Episkopata Vrhbosanske Metropolije iz 1903. godine u svetlu austrougarske vjerske politike u Bosni i Hercegovini«, *Croatica christiana periodica* (CCP), 62, 2008, str. 78.

4 Ostavština Fehima Spahe, *Reis-ul-ulema*, Historijski Arhiv Sarajevo.

Fedja Burić

Postati miješan: kratka istorija miješanog braka u Bosni i Hercegovini

KAKO SAM SAZNAO DA SAM »MIJEŠAN«

U ljeto 1991. godine prvi put sam saznao da su moji roditelji »miješani«. Moja porodica i ja išli smo tada na, kako se kasnije ispostavilo, naš posljednji jugoslovenski odmor na dalmatinskoj obali. Bilo je to vrlo čudno ljeto, i to ne samo zbog toga što su moji roditelji po prvi put pričali o tome da ne idemo – što bi grubo narušilo dugo njegovanu porodičnu tradiciju – već i zbog jezive tišine malog obalskog grada u kojem smo odsjedali. Šetalište je bilo neuobičajeno pusto, kruh u našem hotelu bajat, a neučtivost konobara na koju smo već bili navikli pretvorila se u potištenost. Dok smo bili na plaži, primijetio sam da moj otac nosi flaster tik iznad lijevog koljena. Pošto je uporno pokušavao da ignoriše moja istrajna moljanja za objašnjenje, otac me je naposljetku skinuo sa grbače objasnivši mi da se radi tek o »maloj rani« koju je bio prekrrio. Tek pošto smo se vratili u Mostar shvatio sam da se, dok smo se mi posljednji put kupali u jugoslovenskom moru, rat širio dalmatinskom obalom. To se dešavalo otprilike u isto to vrijeme kada sam saznao da je »rana« koju je moj otac prekrrio flasterom zapravo tetovaža koju je uradio nekih dvadesetak godina ranije, poslije izlaska sa odsluženja vojnog roka. Tetovaža, tik iznad njegovog lijevog koljena, prikazivala je podebeo kršćanski krst i muslimanski polumjesec sa zvijezdom povezane velikim katancem (vidjeti ilustraciju). Naravno, tu sam tatovažu primjećivao i ranije ali nikada nisam mogao ni da pomislim da bi ona mogla postati žigom srama za čitavu porodicu. Pokrivajući simbol jugoslovenskog »bratstva i jedinstva«, moj otac je istodobno razotkrio malu prljavu tajnu naše porodice: on je bio musliman, a moja majka hrvatska katolkinja, i sve ovo vrijeme oni su živjeli u miješanom braku! Zbunjivalo me je to da riječi toliko beznačajne za mene mogu predstavljati takvu prijetnju za našu porodicu.

MIJEŠANI BRAKOVİ, NACIJE I DRŽAVE

Brak je temeljni obrazac prema kojem su nacije oblikovale svoj identitet, i miješani brak neizbježno je postao bojnım poljem očuvanja tog identiteta. Centralna pozicija braka u stvaranju nacija preslikana je u zakonodavstvo mnogih zemalja: francuski Građanski zakonik (poznat i kao Napoleonov kodeks ili Francuski građanski kodeks) iz 1804. godine osporavao je državljanstvo svim Francuskinjama koje bi se udale za strance, dok je u isto vrijeme odobravao tu privilegiju strankinjama koje bi se udale za Francuze; u Sjedinjenim Američkim Državama, u kojima je rasa često korištena kao oznaka nacionalnog identiteta, međurasni brakovi ostali su kriminalizirani u mnogim državama sve do 1967. godine; i najsramniji od svih, nacistički Nirnberški zakoni iz 1935. godine zabranjivali su brakove i vanbračne seksualne odnose između Arijevaca i Jevreja. U trenucima nacionalne polarizacije, miješani brakovi postaju ničija zemlja na kojoj djeca rođena u takvim brakovima često postaju prvi stradalnici.

MIJEŠANI BRAKOVİ, NACIONALNI IDENTITETI U »MIJEŠANOJ« DRŽAVI

U Bosni i Hercegovini, koja je bila teren za oblikovanje tri nacionalna identiteta koji su se takmičili među sobom, povlačenje nacionalnih/religijskih granica kroz spavaće sobe bilo je više nego često. Istorija miješanih brakova u Bosni i Hercegovini raskriva opsesiju najrazličitijih tipova društvenih aktera – religioznih i nacionalnih vlasti – da se miješanje regulira i zabrani. Još u 16. vijeku bosanski su se franjevci žalili otomanskom sultanu da su šerijatske sudije ozvaničavale brakove između katoličkih i pravoslavnih parova koji su pronalazili sve moguće načine ne bi li nadmudrili svoje sopstvene zajednice u njihovom otporu prema miješanim brakovima, i to tako što su pomoć tražili u okrilju relativno liberalnih šerijatskih (islamskih) zakona. Otpor prema takvim brakovima postao je toliko glasan da je 1575. godine sultan Murat III našao za shodno da izda proglas kojim se zabranjuju brakovi između katolika i pravoslavaca na području Klisa, Zvornika i Sarajeva. Kontroverze vezane za miješane brakove ugrozile su čak i legitimnost austro-ugarskog režima (koji je vladao Bosnom od 1878. godine), kada je mladu seljanku po imenu Fata Omanović navodno oteo iz njenog sela u blizini Mostara muškarac katolik; ona je prebačena do grada Splita u Dalmaciji uz pomoć grupe opatica, da bi na kraju bila preobraćena u katoličanstvo. Prepričavanje njene otmice bilo je okidač za sveopći muslimanski pokret za religijsku autonomiju koji je vrhunac doživio početkom 20. stoljeća. Uključivanjem Bosne i Hercegovine u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine, religijska kontrola braka brižljivo je očuvana unutar vrlo komplicirane pravne strukture mlade države i brak je i dalje ostao reguliran gotovo isključivo od strane religijskih vlasti. Preklapanje nadležnosti različitih religijskih sudova, kao i narastajuća religijska polarizacija unutar zemlje prouzrokovali su mnoge sukobe između bosanskih religijskih

zajednica i dovele do toga da muslimanske vlasti zabrane bilo kakav oblik miješanih brakova pred kraj 1938. godine, preokrećući stoljećima dugu šerijatsku tradiciju koja je muslimanskim muškarcima dozvoljavala da se žene nemuslimankama, pripadnicama judeo-hrišćanskih vjeroispovijesti. Po svojem dolasku na čelo Jugoslavije 1945. godine, komunisti su sekularizirali brak i poništili uticaj religijskih zajednica na tu instituciju. Iako su pojedinci i dalje mogli da se vjenčavaju po religijskom obredu, to su mogli da urade tek pošto je njihov brak bio ozvaničen u gradskoj vijećnici i registriran od strane državnog službenika. Ovakva politika, spojena sa ubrzanom urbanizacijom socijalističke Jugoslavije u godinama neposredno po okončanju rata dovela je do povećanja broja miješanih brakova širom zemlje, a posebno u novim urbanim područjima Bosne i Hercegovine. Tokom nasilnog raspada Jugoslavije koji je bio praćen krvoprolićem tokom ranih 90-tih godina, miješani su brakovi ponovo postali bojnim poljem za uskrснуće religijski zasnovanih etničkih identiteta. Na primjer, 1994. godine, sarajevski muslimanski dnevnik *Ljiljan* sprovodio je dirigiranu kampanju protiv miješanih brakova tako što su neki od njegovih novinara insistirali na tome da su ti brakovi bili »gori od silovanja«¹ dok su ih drugi žigosali kao »ideološki nasilne«² zbog činjenice da su muslimane na njih navodno nasilno tjerali pripadnici bezbožnog komunističkog režima.²

Usprkos opsjednutosti elita željom da reguliraju i zabrane miješanje, ponašanje običnih ljudi otkriva flegmatičan stav u vezi sa etničkim identitetom. Čak je i najslavnija žrtva miješanog braka, Fata Osmanović, u intervjuu koji je dala jednim jugoslovenskim novinama 1940. godine (ovoga puta kao Darinka Prijatelj) – nekih četrdeset godina poslije njene navodne otmice – izjavila da je selo napustila na sopstvenu odgovornost, i udala se za Slovenca, te dobrovoljno prešla u katoličanstvo.³ Mnogi pojedinci uspevaju da doskoče zabranama svojih religijskih zajednica tako što prelaze u vjeroispovijest svojih supružnika. Usprkos pokušajima da se takva »špekulativna preobraćanja«⁴ spriječe, pa čak i poslije muslimanske zabrane miješanih brakova iz 1938. godine, mnogi se miješani parovi i dalje vjenčavaju na šerijatskim sudovima, koristeći prednost klauzule o izuzimanju koja dozvoljava takve brakove ukoliko su ovi bilo ozvaničeni (ali ne i registrirani) prije zabrane. U prvim godinama Drugog svjetskog rata čak je i Reis-ul-ulema Fehim Spaho, koji je obznanio zabranu iz 1938. godine, odobravao molbe mnogih Jevreja i Srba koji su očajnički tražili način da sklope miješane brakove ne bi li se spasili od ubilačkog režima NDH.⁴

1 Mustafa Spahić Miljki, »Gore od silovanja«, *Ljiljan*, 10. august 1994.

2 Enes Karić, »Od čega nas oslobađa Oslobođenje«, *Ljiljan*, 24. Jun 1994.

3 Ramo Kadić, »Razgovor R. Kadića sa Darinkom Prijatelj. Fata Omanović—devojče čiji je slučaj zatalasao Herceg Bosnu otkriva svoju dramatsku tajnu«, *Jugoslovenski list*, 21. august 1940. str. 6, u: Zoran Grijak, »Predstavka Episkopata Vrhbosanske Metropole iz 1903. godine u svjetlu austrougarske vjerske politike u Bosni i Hercegovini«, *Croatia christiana periodica* (CCP), 62, 2008, str. 78.

4 Ostavština Fehima Spahe, Reis-ul-ulema, Historijski Arhiv Sarajevo.

***

Bilo kako bilo, tokom raspada Jugoslavije 90ih godina, mnogi miješani parovi reagirali su na iznanednu provalu etniciteta u njihove živote vrlo slično kako je to učinio i moj otac na plaži ljeta 1991. godine: prikrivajući svoj identitet. Kada je ovo dovelo do toga da se time samo još više naglašavao njihov odjednom nenormalan životni izbor, mnogi od njih odlučili su ono na što se odlučila i moja porodica: otići. Činjenica da ogromna većina miješanih brakova sada živi u dijaspori širom svijeta – nastojeći očajnički da održe svoje veze sa domovinom posredstvom stranica Fejsbuka – govori o uspješnosti nacionalističkog/ih projek(a)ta u Bosni i Hercegovini.

Fotografija je objavljena z dovoljenjem mogeja očeta, Mira Burića, še vedno ponosnega lastnika tetovaže.

Fotografija ustupljena ljubaznošću mog oca, Mire Burića, koji je još uvijek ponosni vlasnik tetovaže.

The photograph is courtesy of my father, Miro Burić, still the proud owner of the tattoo.

Foto/Photo: Fedja Burić

Fedja Buric

Becoming Mixed: A Brief History of Mixed Marriage in Bosnia-Herzegovina

HOW I LEARNED THAT I AM “MIXED”

The first time I learned my parents were “mixed” was in the summer of 1991. My family and I were taking what it would prove to be our last Yugoslav vacation to the Dalmatian coast. It was a strange summer not only because my parents had, for the first time, talked about not going—which would have violated a cherished family tradition—but also because of the eerie quietness of the small coastal town where we were staying. The promenades were unusually empty, the bread in our hotel was stale, and the rudeness of the waiters to which we had become accustomed had turned into despondency. At the beach, I noticed my father wearing a band-aid slightly above his left knee. After trying to ignore my consistent entreaties for an explanation, my father finally shrugged me off by explaining that it was just a “small wound” he was covering up. It was only after we had returned to Mostar that I realized that while we had been swimming in the Yugoslav sea for the last time, the war was spreading to the Dalmatian coast. It was around the same time that I learned that the “wound” my father was covering up with a band-aid was a tattoo he had gotten some twenty years earlier, after getting out of the military. The tattoo, slightly above his left knee, depicted a thick Christian cross and the Muslim crescent and star intertwined by a massive lock (Illustration). Of course, I had noticed the tattoo before but could never have imagined it would become our family’s scarlet letter. In covering up the symbol of Yugoslavia’s “brotherhood and unity,” he was uncovering our family’s dirty little secret: he was a Muslim, my mother was a Catholic Croat, and all this time, they had been living in a mixed marriage! I was confused as to how the words so meaningless to me could pose such a threat to our family.

MIXED MARRIAGES, NATIONS AND STATES

Marriage has been a central template onto which nations have inscribed their identities and mixed marriage has inevitably become the battleground for the preservation of these identities. The centrality of marriage in the creation of nations has been reflected in the legislation of many countries: the French Civil Code of 1804 denied citizenship to all French women marrying foreigners, but granted the same privilege to foreign women who married Frenchmen; in the United States, where race had often been used as a marker of national identity, inter-racial marriage remained criminalized in many states until 1967; and most infamously, the Nazi Nuremberg Laws of 1935 prohibited marriage and extra-marital sexual intercourse between Aryans and Jews. At moments of national polarization mixed marriage becomes a no-man's land with mixed marriage children often becoming the first casualties.

MIXED MARRIAGES, NATIONAL IDENTITIES IN A "MIXED" STATE

In Bosnia-Herzegovina, which has been a template for the inscription of three competing national identities, the drawing of national/religious boundaries through bedrooms has been all too frequent.

The history of mixed marriage in Bosnia-Herzegovina reveals the obsession of different types of social actors—religious and national authorities—to regulate and ban mixing. As early as the 16th century, the Bosnian Franciscans complained to the Ottoman Sultan that Shari'a judges were officiating marriages between Catholic and Orthodox couples who had sought to circumvent their own communities' resistance to mixed marriage by seeking the protection of the relatively liberal Shari'a (Islamic) law. The resistance to such marriages became so vocal that in 1575 Sultan Murat III found it necessary to issue a proclamation banning marriages between the Catholics and the Orthodox in the regions of Klis, Zvornik, and Sarajevo. The controversy over mixed marriage even threatened the legitimacy of the Austro-Hungarian regime, which took over Bosnia-Herzegovina in 1878, when a young peasant woman by the name of Fata Omanović was supposedly kidnapped from her village near Mostar by a Catholic man, transported to the Dalmatian town of Split by a group of nuns, and eventually converted to Catholicism. Her reported kidnapping triggered a province-wide Muslim movement for religious autonomy that gained traction in the early 20th century. With the incorporation of Bosnia-Herzegovina into the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in 1918, religious control over marriage became enshrined into the complicated legal structure of the young state and marriage continued to be almost exclusively regulated by religious authorities. The overlapping jurisdictions of different religious courts

and the increasing religious polarization in the country caused many conflicts between the authorities of Bosnia's religious communities and led the Muslim authorities to ban every type of mixed marriage in late 1938, reversing a centuries' old Shari'a tradition that allowed Muslim men to marry non-Muslim women who belonged to a Judeo-Christian religion. After their arrival at the helm of Yugoslavia in 1945, the Communists secularized marriage and extinguished the influence of religious communities on the institution. While individuals could still marry in a religious ceremony they could now do so only after their marriage was officiated in a town hall and registered by a state official. These policies, coupled with the rapid urbanization of socialist Yugoslavia in the immediate postwar years, led to an increase in mixed marriages throughout the country, but particularly in new urban areas of Bosnia-Herzegovina. During the violent breakup of Yugoslavia and the concomitant bloodshed in Bosnia in the early 1990s, mixed marriage once again became the battleground for the resurrection of religiously-based ethnic identities. For example, in 1994, the Sarajevo-based Muslim daily *Ljiljan* led a concerted campaign against mixed marriage with some of its journalists insisting that such marriages were "worse than rapes"¹ and others branding them "ideologically violent" due to the fact that they had supposedly been forced upon Muslims by the godless Communist regime.²

Despite the obsession of the elites to regulate and ban mixing, however, the behavior of ordinary people reveals phlegmatic attitude towards ethnic identity. Even the most celebrated victim of a mixed marriage, Fata Omanović, claimed in an interview given to a Yugoslav newspaper in 1940 (as Darinka Prijatelj), some forty years after her supposed kidnapping, that she had left her village out of her own accord, married a Slovenian man, and had voluntarily converted to Catholicism.³ Many individuals circumvented their religious communities' bans on mixed marriage by converting to the faith of their spouse. Despite the attempts to prevent such "speculative conversions" and even after the Muslim ban on mixed marriages in 1938, many mixed couples still married in Shari'a courts by taking advantage of the exception clause that allowed such marriages if they had been officiated (but not registered) before the ban. In the early years of World War II even the Reis-ul-ulema Fehim Spaho, who had proclaimed the 1938 ban, approved the petitions of many Jews and Serbs who were desperately seeking to enter mixed marriages in order to save themselves from the murderous NDH regime.⁴

1 Mustafa Spahić Miljki, "Gore od silovanja", *Ljiljan*, 10 August 1994.

2 Enes Karić, "Od čega nas oslobađa Oslobođenje", *Ljiljan*, 24 June 1994.

3 Ramo Kadić, "Razgovor R. Kadića sa Darinkom Prijatelj. Fata Omanović—devojke čiji je slučaj zatalasao Herceg Bosnu otkriva svoju dramatsku tajnu", *Jugoslavenski list*, 21 August 1940, p. 6, in: Zoran Grijak, "Predstavka Episkopata Vrhbosanske Metropolije iz 1903. godine u svjetlu austrougarske vjerske politike u Bosni i Hercegovini." *Croatia christiana periodica* (CCP), 62, 2008, p. 78.

4 Ostavština Fehima Spahe, *Reis-ul-ulema*, Historijski Arhiv Sarajevo.

***

However, during the breakup of Yugoslavia in the 1990s many mixed marriage couples reacted to the sudden intrusion of ethnicity in their lives very much like my father did on that beach in the summer of 1991: by covering up their identity. When this managed only to further highlight their suddenly abnormal life choice many of them decided to do what my own family did: leave. The fact that the overwhelming majority of mixed marriages now inhabit the world of diaspora—desperately maintaining their links with the homeland via the pages of Facebook—speaks to the success of the nationalist project(s) in Bosnia-Herzegovina.

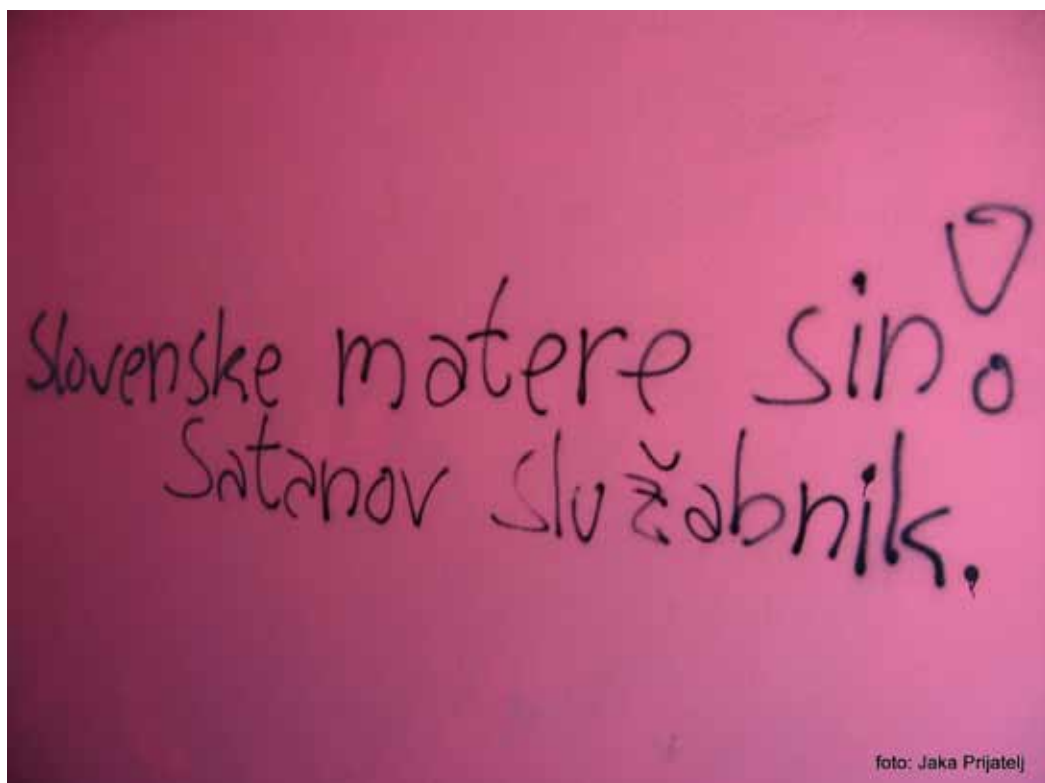

foto: Jaka Prijatelj

Ana Hofman je etnomuzikologinja in raziskovalka v Sekciji za interdisciplinarno raziskovanje ZRC SAZU. Zanimajo jo glasbene prakse različnih družbenih skupin, predvsem pa se ukvarja s tradicionalno in popularno glasbo ter spolom v socialistični Jugoslaviji. Ukvarja se tudi z marginaliziranimi skupinami ter uporabno in aktivistično znanostjo. V prostem času rada poje, ne tako dolgo nazaj pa je v vokalni skupini prepevala balkansko ljudsko glasbo.

Ana Hofman je etnomuzikološkinja zaposlena u Sekciji za interdisciplinarna istraživanja Naučnoistraživač-kog centra u Ljubljani. Bavi se muzičkim praksama različitih društvenih grupa, pre svega tradicionalnom i popularnom muzikom i rodnom u socijalističkoj Jugoslaviji. Zanimaju je i marginalizovane društvene grupe i primenjena i aktivistička nauka. U slobodno vreme i sama se bavi muzikom: do nedavno je pevala u vokalnoj grupi koja izvodi balkansku narodnu muziku.

Ana Hofman is an ethnomusicologist employed at the Centre for Interdisciplinary Research of ZRC SAZU. She takes interest in musical practices of various social groups, especially in the traditional and popular music and gender in the socialist Yugoslavia. She also deals with marginalised groups as well as applied and activist science. In her pastime she sings, and not so long ago she sang Balkan folk music in a vocal group.

Ana Hofman

Ali je domoljubno kritizirati družbo, v kateri živiš? Izkušnja nekega (anti)domoljuba

Na prostoru nekdanje Jugoslavije je bila kategorija domoljubja, še posebej v vojnem času devetdesetih letih 20. stoletja, osrednji poligon za vaje iz različnih »izmov«. Nove nacionalne države, ki so nastale na tem prostoru kot vrhunec procesa oživljanja nacionalne identitete, so srčno propagirale domoljubje (in to počnejo še danes) kot ultimativno izbiro vseh »pravih« državljanov. Ob tem so izključevale in z izdajalci označevale vse, ki se niso opredelili za domoljube. Taka vrsta domoljubja je temeljila na negaciji, na poudarjanju razlik in delitev, saj je bilo za utrditev nacionalne identitete treba pokazati, v kolikšni meri se med seboj razlikujemo. Dejansko stanje pa je govorilo prav nasprotno, kazalo je na krizo samoidentifikacije in samospoštovanja, pogosto pa tudi na nemoč.

Tako domoljubje je imelo svoje goreče zagovornike, a tudi svoje žrtve. Ti »drugi« in »drugačni« so si le redko uspeli izboriti pravico do javnega izražanja svojih stališč, tisti pa, ki so si drznili javno izraziti svoje, od večinskega drugačno mnenje, pa so naleteli na ostro obsodbo ali se znašli celo v življenjski nevarnosti.

Človek, ki v Srbiji že dolgo velja za intelektualca z etiketo »antipatriota«, je Teofil Pančić. Kolumnist in literarni kritik, ki piše za najodmevnejše časopise iz nekdanje Jugoslavije, je objavil deset knjig kolumn in esejev, poleg tega pa je objavljal tudi v državah Evropske unije, ZDA in Rusiji. S svojim pisanjem in družbeno zavzetostjo promovira drugačno obliko »domoljubja«, ki je, po njegovem mnenju, edina prava. Njegovi zapisi pogosto izzivajo ostre odzive domoljubov, ki njegovo delovanje razumejo kot protidržavno in protisrbsko. Glede na to, da poudarja problematičnost vseh glavnih nacionalnih stebrov – naroda, cerkve, vojske, državne in nacionalne integritete, – ga njegovi nasprotniki pogosto vidijo kot nekoga, ki že več kot dvajset let živi od svojih protidomoljubnih in protivojaških stališč. Čeprav se do neke mere tudi sam identificira s pripadniki manjšinskih »glasov« v današnji Srbiji, nerad sprejme etiketo disidenta:

Današnji disident je hkrati tudi današnji izdajalec, a povsem lahko tudi jutrišnji domoljub, takoj, seveda, ko se dominantni družbeni diskurz spremeni v smeri, ki ustreza njegovim nazorom. Ali nismo tega že večkrat videli? Če smo se iz tega kar koli naučili, je to lahko morda samo to: v demokraciji imamo nasprotnike, ne disidentov; disidenti so stranski produkt tiranije.

PROTI TIRANIJ DOMOLJUBJA: »EMBARGO« NA NEKRITIČNO, NEDISTANCIRANO IN NEIRONIČNO DOMOLJUBJE

Teofil Pančić je bil rojen v Makedoniji, do leta 1991 je živel na Hrvaškem in se potem preselil v Srbijo. Pravi, da je bežal najprej pred hrvaškim in potem pred srbskim nacionalizmom. In prav iz svoje osebne izkušnje – iz življenja v večkulturni Jugoslaviji in opazovanja manipuliranja z domoljubjem med vojno v bivši Jugoslaviji – vsak njegov članek implicitno (ali eksplicitno) govori o domoljubju in jasno izpostavlja njegove zlorabe. Za Pančića razlika med apriornim in kritičnim patriotizmom ne obstaja, po njegovem mnenju je vsako domoljubje ideološko konstruirano in v sodobni družbi obstaja samo kot tako:

Morda dejansko obstaja »čisti« in »neideološki« patriotizem, a jaz ga ne poznam. Odrastel sem v družbi, ki je zagovarjala »socialistični patriotizem«, kjer za naziv patriota ni bilo dovolj ljubiti dražavo (Jugoslavijo) in vse njene sestavne dele, ampak tudi njen politični in ekonomski sistem, vladajočo (in edino) partijo in Vladarja. Če niste izpolnjevali katerega koli od teh pogojev, ste bili izdajalec, drastično nasprotje domoljuba, ne glede na to, kako ste subjektivno gledali na to. Klasično ideološko paradigmo je potem zamenjala etnonacionalistična: biti domoljub po novem prepričanju je pomenilo povzdigovati svoj etnos, trditi, da ima neke posebno pomembne pravice, ki so mu kratene na račun drugih, itak manj zaslužnih in dostojnih. Ta vrsta domoljubja je implicirala tudi to, da so ljudje »napačne« (ali vsaj nejasne, neugotovljive ...) etnične pripadnosti pravzaprav »odvečni ljudje« in jih je treba zato pregnati ali vsaj popolnoma marginalizirati. Tako je patriotizem postal opravičilo za vsakršno diskriminatorno ali zločinsko prakso – od segregacije vse do genocida. Je potem sploh še ostalo kaj »čistega«, neomadeževanega patriotizma? Kaj sploh lahko ostane?

Koncept domoljubja, ki predpostavlja intimno, osebno čustvo, se Pančiću zdi problematičen prav zaradi (pogosto) pogubne manipulacije s tem čustvom v postjugoslovanskem kontekstu. Vojna v nekdanji Jugoslaviji je kategorijo domoljubja kontaminirala do te mere, da se v javnem jeziku ni mogla več uporabljati v pozitivnem smislu. Zato Pančić zagovarja prepoved/izogibanje temu pojmu v javnem diskurzu, ki je po njegovem mnenju že sicer izjemno obtežen in zastrupljen

z različnimi pomeni. Tako pravi, da je edini način za kritičen premislek o konceptu patriotizma prav radikalna zahteva po »embargu« na njegovo rabo:¹

Na območju južno od Kolpe bi jo morali vsaj za dvajset let prepovedati. Beseda patriot je skupaj z besedami, kot so domoljub, rodoljub in podobne, do te mere kontaminirana, da ne sodi več v besednjak. Treba jo je brcniti iz slovarja in jo po dolgem namakanju temeljito oprati. Sam te besede že dolgo ne uporabljam več v dobrednem pomenu in je sploh ne morem zapisati, ne da bi jo takoj postavil v kurzivo. Za to besedo stoji toliko barab, da to ni več samo moralno, temveč tudi estetsko vprašanje.

V srbskem primeru Teofil Pančić tako predstavlja enega izmed intelektualnih glasov, ki zastopajo izrazito protinacionalistično stališče in predlagajo uvedbo moratorija na resno, neironično in nedistancirano rabo besede »domoljubje«. Po vojnah, izolaciji, diktatorskem režimu Slobodana Miloševića in sto tisočih razseljenih oseb je Srbija utrpela izrazito retraditionalizacijo splošnih družbenih vrednot ter drastične spremembe »mentalne strukture« družbe:

Še naprej mislim, da bi bilo to [uvedba moratorija] zdravo, tako kot v vsaki drugi družbi, ki je šla skozi travmatično in pogubno izkušnjo »tiranije patriotizma«, in to tistega najbolj strupenega, etničnega. Srbija ni Nemčija ne v dobrem ne v slabem, a to ne pomeni, da se ne more ničesar naučiti iz nemške izkušnje po letu 1945.

DRUŽBENA KRITIKA: PARADOKSNO »DOMOLJUBNO DEJANJE«

Teofil Pančić ne kritizira samo prevladujoče konceptualizacije patriotizma v nacionalnih državah, ampak ob tem opozarja, da je lahko patriotizem močnih večnacionalnih držav ravno tako hegemonističen in destruktiven. Čeprav imajo te družbe »inherentno inkluzivne« lastnosti, ker so osnovane na »ustavnem domoljubju« (npr. ZDA) in ne na etnično-rasno-konfesionalnem, to še ne pomeni, da takšno domoljubje ni tudi hegemonsko, se pravi podreajoče v odnosih do »zunanjih dejavnikov«, tistih, ki ne pripadajo večetničnem in večrasnem »imperiju«. Okrepitev desnice, rasizma in ksenofobije v EU v zadnjem času jasno potrjuje, da niti takšne družbe niso imune na »tiranijo patriotizma«. Zato Pančić opozarja na to, da je treba domoljubje opazovati kritično

¹ Iz intervjuja Teofila Pančića, objavljenega v časopisu *Dnevnik*, 14. avgust 2010, dostopno na www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/objektiv/1042380454.

tudi v širšem kontekstu, in ob tem spremljati tudi podobnosti in razlike v ideoloških konceptualizacijah in tudi v prakticiranju domoljubja v različnih družbah.

Pančić tudi opozarja, da so mladi izredno primerna skupina za širjenje različnih radikalnih idej in indoktrinacijo s »pravim« patriotizmom. Pri tem še posebej omenja mlade, ki so odrastli v obdobju vojn in ekonomskih ter moralnih kriz na prostoru nekdanje Jugoslavije:²

Generacija, rojena takrat, danes preprosto nima pojma o ničemer in ne zna artikulirati svojih misli ali občutkov, vendar to ni opravičilo za kakršno koli nasilje. Predvsem iz desničarskih krogov pričakujem, da bodo mladeniča [ki sta nedavno napadla Pančića v mestnem avtobusu, op. a.] branili z raznimi demagoškimi argumenti v smislu, da sta še otroka, ki ne vesta, kaj počneta. Na to nikakor ne pristajam. Ne pozabimo, da so bili prav mladi jedro vsakega fašizma. Saj vendar ne morejo sedemdesetletniki v vojne! In kdo so bili esesovci? V glavnem dvajsetletniki.

Na vprašanje, ali je družbena kritika, tudi tista, usmerjena proti patriotizmu, dejansko patriotizem, Teofil Pančić odgovarja:

Pravzaprav je edino družbena kritika, če je količkaj relevantna in smiselna, pravi domoljubni angažma; to je, »pravi« v tistem »idealnem« smislu, za katerega bi rad verjel, da obstaja. Vendar, kakor sem rekel, nikoli nisem živel v družbeni ureditvi, kjer bi se takšen patriotizem prakticiralo.

Čeprav zanj domoljubje kot politično neregulirana kategorija v sodobnih družbah ne obstaja, pa njegovo pisanje in delovanje v javni sferi kažeta na to, da je ravno javna kritika ideologije domoljubja, kakršnega propagirajo v postjugoslovanskih družbah danes in ki temelji na sovraštvu, netoleranci in izključevanju, edino domoljubno dejanje. Pančić dokazuje, da je javno predstavljanje »protidomoljubnih« stališč (kritičnih do države in družbe) morda vendarle pot k izboljšanju družbe in, paradoksalno, tista »domoljubna« dejavnost, ki ima jasen cilj, da pozitivno vpliva na širšo javnost v družbi. S svojimi stališči Teofil Pančić dokazuje, da se ni treba slepo držati ponujenih interpretacij, ampak je treba misliti s svojo glavo tudi takrat, kadar to ni v skladu z razmišljanjem večine in kadar izziva odpor in obsodbo. Misliti s svojo glavo je najboljša in najproduktivnejša vrsta domoljubja, za katero smo kot posamezniki sposobni.

Ana Hofman

Da li je patriotizam kritikovati društvo u kome živiš? Iskustvo jednog (anti)patriote

Na prostoru bivše Jugoslavije, naročito u vreme ratova devedesetih ali i kasnije, kategorija patriotizma bila je glavni poligon za vežbanje različitih -izama. Nove nacionalne države nastale na tom prostoru, kao kruna procesa oživljavanja nacionalnog identiteta, zdušno su propagirale (i još uvek propagiraju) patriotizam kao ultimativni izbor svih »pravih« državljana i isključivale i proglašavale izdajnicima sve one koji se nisu deklarirali patriotama. Takva vrsta patriotizma bazirala se na negaciji, na isticanju razlika i podela, jer je za utvrđivanje nacionalnog identiteta bilo potrebno pokazati koliko se između sebe razlikujemo, iako je realno stanje pokazivalo upravo suprotno: krizu samoidentifikacije i samopoštovanja, a često i nemoć.

Taj patriotizam imao je svoje perjanice ali i svoje žrtve. Ti »drugi« i »drugačiji« retko su mogli da se izbore za pravo na izražavanje svojih stavova u javnom prostoru, a oni koji su se usudili da javno iskažu mišljenje suprotno od većinskog nailazili su na strogu osudu, i bili čak i u životnoj opasnosti.

Kao neko ko ima dug staž intelektualca sa etiketom anti-patriote, Teofil Pančić, kolumnista i literarni kritičar koji piše za najznačajnije listove širom bivše Jugoslavije, koji je objavio deset knjiga kolumni i eseja, a objavljivao je i u časopisima u EU, SAD i Rusiji, svojim pisanjem i društvenim angažmanom promovise jedan drugačiji vid »patriotizma«, za njega jedini pravi. Njegovo pisanje često izaziva oštre osude od strane »patriota« koji njegovo delo smatraju anti-državnim i anti-srpskim. Budući da »preispituje« sve glavne stožere nacionalne države: naciju, crkvu, vojsku, državni i nacionalni integritet, njegovi oponenti ga često vide kao nekoga ko već 20 godina živi od svojih anti-patriotskih i anti-ratnih stavova. Iako donekle sebe vidi kao pojedinca koji pripada manjinskim »glasovima« u današnjoj Srbiji, nerado se identifikuje sa etiketom disidenta:

Današnji disident ujedno je i današnji izdajnik, ali je vrlo verovatno i sutrašnji patriota, čim se dominantni društveni diskurs promeni u pravcu koji odgovara

njegovim nazorima. Nije li to već viđeno mnogo puta? Ako smo išta naučili iz toga, to je možda samo jedno: u demokratiji ima oponenata, ali nema disidenata; disidenti su nuspojiva tiranije.

PROTIV TIRANIJE PATRIOTIZMA: »EMBARGO« NA NEKRITIČKI, NEDISTANCIRANI I NEIRONIČNI PATRIOTIZAM

Kao neko ko je rođen u Makedoniji, živeo u Hrvatskoj do 1991 a zatim u Srbiji, Teofil Pančić je, kako sam ističe, prvo bežao pred hrvatskim a zatim pred srpskim nacionalizmom. Upravo zbog tog ličnog iskustva, kako života u multikulturnom uređenju Jugoslavije tako i manipulisanja patriotizmom tokom rata u bivšoj Jugoslaviji, svaki članak Teofila Pančića implicitno (ili eksplicitno) govori o patriotizmu i jasno upozorava na njegove zloupotrebe. Za Pančića ne postoji razlika između »á priori« i kritičkog patriotizma, za njega je svaki patriotizam ideološki konstruisan i samo kao takav postoji u savremenom društvu:

Ako uopšte postoji neki »čisti« i »neideološki« patriotizam, ja ga ne poznajem iz sopstvenog iskustva. Odrastao sam u društvu u kojem je propovedan »socijalistički patriotizam«, gde za titulu patriote po meri nije bilo dovoljno voleti svoju zemlju (Jugoslaviju) i sve njene sastavne delove, nego se imalo voleti i njen politički i ekonomski sistem, vladajuću (i jedinu) partiju i Vladara samog. Ako niste zadovoljavali bilo koji od tih uslova, bili ste izdajnik, drastična suprotnost patrioti, ma kako vi subjektivno gledali na to. Klasičnu ideološku paradigmu potom je zamenila etnonacionalistička: biti patriota, po novoj veri, značilo je uzdizati svoj etnos, tvrditi da on treba da ima neka posebno važna prava, koja su mu uskraćena na uštrb drugih, ionako manje zaslužnih i dostojnih. Ova vrsta patriotizma implicitno je podrazumevala i to da ljudi »pogrešne« (ili barem nepouzdate, neutvrđive...) etničke pripadnosti jesu »suvišni ljudi« i zato imaju biti proterani ili makar sasvim marginalizovani. Tako je patriotizam postao opravdanje za svaku diskriminativnu ili zločinačku praksu – od segregacije pa sve do genocida. Je li onda uopšte ostalo nešto od »čistog«, neukaljanog patriotizma? I da li tu uopšte ima šta da ostane?

Koncept patriotizma koji podrazumeva intimno, lično osećanje, Pančić vidi kao problematičan, upravo zbog (često) pogubnih manipulisanja tim osećanjima u post-jugoslovenskom kontekstu. Rat u bivšoj Jugoslaviji je kontaminirao kategoriju patriotizma do te mere da je onemogućio njegovu dalju afirmativnu upotrebu u javnom jeziku. Zato Pančić propagira zabranjivanje/izbegavanje

tog pojma u javnom diskursu, gde je po njegovom mišljenju on već toliko opterećen i zatrovan raznim značenjima da je jedini način da se kritički promisli upravo radikalni potez u vidu embarga na njegovu upotrebu:¹

Na prostoru južno od Kupe morali bi bar sledećih dvadeset godina da zabrane upotrebu reči partiotizam. Reč patriota je zajedno sa rečima kao što su domoljub, rodoljub i slične do te mere kontaminirana da za nju u rečniku više nema mesta. Treba je izbaciti iz rečnika i temeljno je oprati pošto se dobro potopi. Ja tu reč već dugo ne koristim u njenom doslovnom značenju i uopšte ne mogu da je napišem a da je odmah ne stavim u kurziv. Iza te reči krije se toliko baraba da to nije više samo moralno, nego i estetsko pitanje.

Konkretno u srpskom slučaju, Teofil Pančić pripada intelektualnim glasovima koji zastupaju izrazit antinacionalistički stav i predlaže da se uvede moratorijum na ozbiljnu, neironičnu i nedistanciranu upotrebu reči »patriotizam«. Usled ratova, izolacije, diktatorskog režima Slobodana Miloševića i stotina hiljada raseljenih, Srbija je pretrpela značajnu retradicionalizaciju opštih društvenih vrednosti i drastičnu promenu »mentalnog sklopa« društva:

No, i dalje mislim da bi to bilo lekovito, kao i u svakom drugom društvu koje je prošlo kroz traumatično i pogubno iskustvo »tiranije patriotizma« i to onog najotrovnijeg, etničkog. Srbija nije Nemačka ni u dobru ni u zlu, ali to ne znači da ne bi imala šta da nauči iz iskustva Nemačke nakon 1945.

DRUŠTVENA KRITIKA: PARADOKSALNI »PATRIOTSKI ČIN«

Teofil Pančić ne kritikuje samo dominantne konceptualizacije patriotizma u nacionalnim državama, već opaža i da patriotizam jakih multietničkih država može jednako biti i hegemon i destruktivan. Iako ta društva imaju *inherentno inkluzivne* osobine, jer se baziraju na »ustavnom rodoljublju« (poput SAD) a ne etničko-rasno-konfesionalnom, to još uvek ne znači da takvo rodoljublje nije i hegemonističko tj. podjarmljivo u odnosima sa »spoljnim faktorom«, dakle sa svim onim što ne pripada multietničkoj i multirasnoj Imperiji. Jačanje desnice, rasizma i ksenofobije u EU poslednjih godina jasno potvrđuje da ni takva društva nisu imuna na *tiraniju patriotizma*. Zato Pančić upozorava da patriotizam treba kritički posmatrati i u širem kontekstu, uz opažanje sličnosti i razlika u njegovim ideološkim konceptualizacijama ali i praktikovanju u različitim društvima.

¹ Iz intervjua Teofila Pančića objavljenog u časopisu *Dnevnik*, 14. avgust 2010. dostupno na www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/objektiv/1042380454.

Pančić takođe često upozorava na činjenicu da su mladi vrlo plodno tlo za širenje različitih radikalnih ideja i indoktrinaciju o »pravom« patriotizmu. Pritom naročito misli na mlade koji su odrastali u periodu ratova i ekonomskih i moralnih kriza na prostoru bivše Jugoslavije:²

Generacija koja je tada rođena danas jednostavno pojma nema ni o čemu i ne zna da artikuliše svoje misli ili osećanja, ali to nije opravdanje za bilo kakvu vrstu nasilja. Pre svega od desničarskih krugova očekujem da će mladiće [koji su nedavno napali Pančića u gradskom autobusu, A. H.] braniti pomoću različitih demagoških argumenata u smislu da su to još deca koja ne znaju šta rade. Na to nikako ne pristajem. Ne zaboravimo da su upravo mladi bili jezgro svakog fašizma. Pa ne mogu sedamdesetogodišnjaci ići u rat! I ko su bili esesovci? Uglavnom dvadesetogodišnjaci.

Na pitanje da li društvena kritika, čak i ona koja je usmerena protiv patriotizma, jeste zapravo patriotizam, Teofil Pančić odgovara:

Zapravo, jedino je društvena kritika, ako je iole relevantna i suvisla, pravi patriotski angažman; to jest, »pravi« u onom »idealnom« smislu, za koji bih voleo da verujem da postoji, ali kako rekoh, nikada nisam živeo u društvenom uređenju koje bi ga praktikovalo.

Iako za njega patriotizam kao politički neregulisana kategorija ne postoji u sadašnjim društvima, njegovo pisanje i aktivnosti u javnoj sferi upravo pokazuju kako je javno kritikovati ideologiju patriotizma kakva se propagira danas u post-jugoslovenskim državama i koja se bazira na mržnji, netoleranciji i isključivanju, upravo pravi patriotski čin. On pokazuje da javno iznošenje »anti-patriotskih« stavova (kritičkih stavova o državi i društvu) može i jeste put ka poboljšanju tog društva i, paradoksalno, »patriotska« aktivnost koja ima jasan cilj da pozitivno utiče na širu društvenu javnost. Teofil Pančić svojim stavovima pokazuje da se ne treba slepo držati ponuđenih interpretacija, već misliti svojom glavom, čak i onda kada to nije u skladu sa mišljenjem većine i kada izaziva otpor i osude. Misliti svojom glavom i jeste najbolja i najproduktivnija vrsta patriotizma za koju smo kao pojedinci sposobni.

Ana Hofman

Is criticising the society in which one lives a patriotic act? An account of an (anti)patriot

In the territory of the former Yugoslavia the category of patriotism was, at no time more than during the wars in 1990s, the central testing ground for experimentation with all kinds of -isms. New nation states that emerged in this territory as the culmination of the process of reviving national identity have lent (and continue to lend) their fervent support to patriotism as the ultimate choice of all “true” citizens. Thereby they have excluded and branded as traitors anyone who did not identify themselves as patriots. Such patriotism has been based on negation and emphasising the differences and divisions: in order to assert national identity it was necessary to demonstrate the extent of difference. The actual situation, however, reveals an opposite picture by indicating a crisis of self-identification, self-respect, and often helplessness.

Such patriotism has had both its vanguards and victims. The “others” and “different ones” were only rarely granted the right to publicly express their views, and those who dared defy the majority opinion met with scathing denunciation or even death threats.

Teofil Pančić is a long-standing intellectual in Serbia dubbed as anti-patriot. A columnist and literary critic writing for the most prominent newspapers from the former Yugoslavia, he has issued ten volumes of columns and essays, and his works are also published in the European Union, US and Russia. Through his writings and social engagement, Pančić promotes a different kind of “patriotism” as what he calls the only real patriotism. His theses often stir sharp reactions from “patriots” who regard them as anti-state and anti-Serbian. Given that he “questions” all the main pillars of the nation state – the nation, the Church, the army, as well as the state and national integrity – his opponents often see him as a person who has held is anti-patriotic and anti-military views for more than twenty years. While he, to some extent, considers himself as an advocate of minority voices in the present-day Serbia, he refuses to identify himself as a dissident:

A present-day dissident is also a present-day traitor that may turn into a tomorrow's patriot – as soon as the dominant social discourse turns its course according to its momentary views. Have we not seen it already? The only lesson we may have learnt from it is that democracy only knows opponents, not dissidents; dissidents are the by-product of tyranny.

AGAINST THE TYRANNY OF PATRIOTISM: THE “EMBARGO” ON UNCRITICAL, UNDISTANCED AND UNIRONIC PATRIOTISM

Pančić was born in Hungary, lived in Croatia until 1991 and then moved to Serbia. He says that he first fled from Croatian and later Serbian nationalism. Drawing on his personal experience – life in the multicultural Yugoslavia and observing the manipulations of patriotism during the war in the former state – all his articles furnish an implicit (or explicit) account of patriotism and throw light on its abuses. Pančić sees no difference between an “a priori” and critical patriotism. In his opinion, every kind of patriotism is an ideological construct and only exists as such in modern society:

Perhaps there truly is some “pure” and “ideology-free” form of patriotism, but I’m not aware of it. I grew up in a society in which “socialist patriotism” promoted a society in which for one to be designated a patriot it was not only necessary to love the country (Yugoslavia) and its constituent parts but also its political and economic system, the ruling (and only) party and the Sovereign. Whoever failed to meet any of these prerequisites was a traitor, a drastic opposition to a patriot, irrespective of their subjective views. The classical ideological paradigm was then replaced by the ethno-nationalist one: according to the new belief, being a patriot meant exulting one ethnos above others on the grounds that its members retained some special rights that were being encroached upon by others, by all means less deserving and decent. This kind of patriotism also implied that people of “wrong” (or at least unclear, indefinable, etc.) ethnicity were, in fact, “redundant” and hence to be exiled or at least completely marginalised. Thus, patriotism began to serve as a justification of whatever discriminatory or criminal practice – from segregation to genocide. Has, then, been anything left of the “pure”, unalloyed patriotism? What can there be left at all?

The concept of patriotism embodying an intimate, personal sentiment is, according to Pančić, problematic precisely due to the (often) ruinous manipulation with this sentiment in the post-Yugoslav context. The war in the former Yugoslavia contaminated the category of patriotism to the extent that the affirmative use in the public language was thenceforth rendered impossible. For this reason Pančić is in favour of the prohibition or avoidance of the term in the

public discourse, where, in his opinion, it is already burdened and envenomed with diverse implications. The only basis for a critical consideration on this concept is, according to Pančić, a radical demand for an embargo on its use:¹

In the area south of the Kolpa river it [this concept] ought to be prohibited for at least twenty years. The word patriot, combined with such words as nationalist, public-spirited person, has been contaminated to the extent that it no longer has its place in the vocabulary. It ought to be kicked out of it, soaked for a long time and thoroughly rinsed. I personally have stopped using this word a long time ago in its literal sense and cannot even bring myself to write it down without immediately italicising it. Moreover, the word is used by so many scoundrels that it is no longer only a moral issue but also an aesthetic question.

In the case of Serbia, Pančić is therefore one of intellectual voices that advocate an explicitly anti-nationalistic stance and propose the introduction of a moratorium on the deliberate, unironic and undistanced use of the word “patriotism”. After wars, isolation, the dictatorship of Slobodan Milošević and hundreds of thousands of displaced persons, Serbia has suffered a dramatic retraditionalisation of general social values and a drastic change in the “mental structure” of society:

I continue to believe that it [the introduction of a moratorium] would be healthy, just as in any other society that has gone through a traumatic and devastating experience of the “tyranny of patriotism” of the most venomous, ethnic kind. Serbia is not Germany, neither in good nor in bad, but this doesn’t mean that it cannot learn any lessons from the German experience after 1945.

SOCIAL CRITIQUE: A PARADOXICAL “ACT OF PATRIOTISM”

Pančić not only criticises the predominant conceptualisation of patriotism in nation states but alerts that patriotism of strong multiethnic states may be no less hegemonic and destructive. Although these societies exhibit *inclusive* traits by being based on “constitutional patriotism” (e.g. the US) rather than on ethnic-racial-confessional lines, this does not automatically imply that such patriotism is not also hegemonic, i.e. dominant in relation to “external factors” that do not belong to the multiethnic and multiracial Empire. The recent rise of the right wing, racism and

¹ From an interview with Pančić published in the *Dnevnik* daily, 14 August 2010, available at www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/objektiv/1042380454.

xenophobia in the EU confirms that not even such societies are immune from the *tyranny of patriotism*. Pančić therefore maintains that patriotism should be observed critically and within a broader context while paying heed to similarities and differences in ideological conceptualisations as well as in patriotic practices in various societies.

Pančić also consistently warns that the youth is a highly convenient group for spreading various radical ideas and indoctrination by “true” patriotism. In doing so, he draws particular attention to the young people who grew up in wartime, as well as economic and moral crisis in the territory of the former Yugoslavia:²

The generation born in those days is absolutely clueless about anything today and incapable of articulating its thoughts or feelings. But this offers no justification for any violence. What I expect especially from the right-wing circles is that they will defend the two young men [who recently attacked Pančić on a city bus, author's note] with a barrage of demagogical arguments in the sense that they are still children who don't know what they are doing. I cannot possibly acquiesce to such reasoning. We must not forget that the youth was the cornerstone of any Fascism. You can't possibly send seventy-year-olds to war! And who were the SS? Mostly twenty-year-olds.

When asked whether the social critique, including that targeting patriotism, is actually an act of patriotism, Pančić responds:

The only social critique, in fact, if it has at least a shred of relevance and meaning, is a genuine patriotic engagement; this is “the true patriotism” in the “ideal” sense, and I would like to believe that there is such a thing. But, as already said, I have never lived in a social order where such patriotism is practiced.

Although patriotism according to Pančić does not exist in modern societies as a politically unregulated category, his writings and public engagements show that the only act of patriotism is a public critique of the ideology of patriotism propagated in the post-Yugoslav societies today and based on hatred, intolerance and exclusion. Pančić argues that a public presentation of “anti-patriotic” views (critical of the state and society) may perhaps pave the way towards the improvement of society and, paradoxically, serve as a “patriotic” activity that pursues a clear goal to have a positive influence on society at large. Pančić’s views convince us that instead of adhering to the proposed

---

2 Ibid.

interpretations we should use our own minds, even at the expense of not concurring with the majority views or provoking resistance and condemnation. To use one's own mind is the best and the most productive kind of patriotism of which we as individuals are capable.

Teofil Pančić. Iz fotodokumentacije časopisa Vreme/Photo: Documentation of the Vreme Weekly.

foto: Jaka Prijatelj

Gordan Bosanac je programski sodelavec festivala Queer Zagreb in eden od urednikov prve resnejše raziskave »Ustna zgodovina homoseksualnosti na Hrvaškem«, objavljeni v knjigi z istim naslovom. Poleg raziskovanja zgodovine ustvarjanja identitet, se ukvarja tudi z zagovarjanjem pravic spolnih in seksualnih manjšin. Aktiven je tudi v Centru za mirovne študije, kjer raziskuje politike, povezane s človeško varnostjo.

Zvonimir Dobrović je ustanovitelj in programski direktor festivala Queer Zagreb, ki ga organizirajo od leta 2003. Poleg tega je zasnoval Festival Perforations, neformalno mrežo organizacij in producentov s področja Balkana. Njihov cilj je spodbujanje in promocija regionalnega sodelovanja ter odpiranje možnosti mladim umetnikom.

Gordan Bosanac programski je suradnik Queer Zagreba. Jedan je od urednika prvog sustavnijeg istraživanja »Usmena povijest homoseksualnosti u Hrvatskoj« objavljenog u istoimenoj knjizi. Osim istraživanja vezanih za povijest kreiranja identiteta radi i na zagovarjanju prava seksualnih i rodnih manjina. Uz Queer Zagreb, Gordan je aktivan i u Centru za mirovne studije unutar kojeg radi na politikama vezanim uz ljudsku sigurnost.

Zvonimir Dobrović je osnivač i programski direktor festivala Queer Zagreb koji se organizuje u Hrvatskoj od 2003. godine. Pored toga, osnovao je Perforations Festival, neformalnu mrežu organizacija i producenata sa područja Balkana sa ciljem iniciranja i promovisanja regionalne saradnje i otvaranja mogućnosti za mlade umetnike.

Gordan Bosanac is a programme co-worker of Queer Zagreb and co-editor of the first serious research, "Oral History of Homosexuality in Croatia", which was published in the homonymous book. In addition to studying the history of identity creation, he deals with the advocacy of the rights of gender and sexual minorities. He is also actively engaged at the Centre for Peace Studies, where he conducts research on policies that affect human security.

Zvonimir Dobrović is founder and Programme Director of Queer Zagreb festival that has been taking place in Croatia since 2003. In addition to Queer Zagreb, in 2009 he created Perforations Festival, an informal network of organisations and producers from the Balkan region with the goal to initiate and promote regional cooperation and create opportunities for young and emerging artists.

Gordan Bosanac, Zvonimir Dobrović

Gejevski aktivizem kot domoljubno dejanje

V zadnjih dvajsetih letih je šla Hrvaška skozi nekaj faz domoljubja in odnosa do domoljubja. Vse skupaj se je začelo z jasno določenim, borbenim domoljubjem, ki je bilo tesno povezano z državo, ozemljem, mejami, etnično določenostjo in pripadnostjo. Tako domoljubje je bilo v začetku in sredini devetdesetih let prejšnjega stoletja zelo razširjeno in odmevno in je preglasilo možnost izražanja kakršne koli druge ljubezni do domovine. To, kar se je v prvi fazi razvoja (tudi same ideje) razumelo kot domoljubje, je postalo preobčutljivo za vse, kar ni sodilo v okvir ozko določenih družbenih, statusnih, političnih, etničnih in spolnih vlog. Sistem vrednot namreč zelo togo in jasno določa zaželene in nezaželene lastnosti znotraj določene (v tem primeru narodnostne) skupnosti. Tako so jasno določene lastnosti, ki označujejo moč, ki zbujajo ponos, ki so (re)produktivne in so splošno sprejemljive – kar pade izven tega konteksta, je percepirano kot slabo, sramotno in bolno. Taka je uniformiranost zgodnje ljubezni do domovine. Vendar pa vedno obstaja tudi drugačna ljubezen, čeprav je včasih težje vidna ali celo skrita.

Eden najbolj očitnih odmikov od tovrstnih krutih razumevanj spolnih in družbenih vlog je gejevska identiteta, zato je moralo preteči veliko časa, da bi se gejevski aktivizem lahko razumelo in spoštovalo kot domoljubno dejanje. Ameriški pisatelj James Baldwin (1924–1987), tudi sam nosilec manjšinjskih identitet, črnske in homoseksualne, je zapisal, da »ima Ameriko raje kot katero koli drugo državo na svetu in da prav zaradi tega vztraja pri svoji pravici, da jo nenehno kritizira«. Ker pa v času, ko je Baldwin poskušal javno, in ne samo znotraj domačih štirih sten, prakticirati ljubezen do domovine, Amerika ni bila pripravljena na tako vrsto domoljubja, je pisatelj velik del svojega življenja preživel v izgnanstvu. Kljub temu je ostal eden največjih ameriških zagovornikov manjšinjskih pravic in prav zato ga lahko štejemo za velikega ameriškega patriota.

Podobno kot Baldwin v svojem boju za enakost seksualnih in rasnih manjšin je tudi gejevski aktivizem v svojem boju za enakost seksualnih in spolnih manjšin pravzaprav oblika patriotizma, saj izkazuje vero v boljšo, bolj tolerantno in pravičnejšo družbo. Zato tudi ne preseneča, da je na enem od letakov organizatorjev Parade ponosa v Zagrebu leta 2010 pisalo:¹

1 Franko Dota, »Dopuščanjem anti gay pridea država krši zakon«. *Jutarnji list*, 19. junij 2010, www.jutarnji.hr/dopustanje-anti-gay-pridea-drzava-krsi-zakon-/840149/.

Boj za pravice LGBT je boj za nas vse, za našo republiko, in Parada je domoljubno dejanje ... Nekega dne, v ne tako odmaknjeni prihodnosti, nas bodo otroci zaprepadeni spraševali, kako je bilo mogoče, da so imele ženske manj pravic kakor moški, kako je bilo mogoče, da je nekdo sploh lahko pomislil metati molotovke v geje in lezbijke, samo zaradi tega, kar so. Želimo si, da bi jim v tem trenutku lahko pogledali v oči in rekli, da smo bili mi na pravi strani.«

Čeprav se zdi na prvo žogo radikalno subverziven, pa gejevski (queer) aktivizem dejansko sanja o domovini, kjer ni predsodkov in nasilja do »drugičnih«. Medtem ko uradne državne politike korak za korakom širijo svoj seznam »drugičnih« in zavračajo in obsojajo nasilje proti njim, seksualne in spolne manjšine, ki zgljedno plačujejo davke in spoštujejo zakone »republike«, še vedno čakajo na dvig civilizacijske zavesti. Nedvomno je bilo na Hrvaškem po vojni ustvarjanje identitete močno zaznamovano z etničnostjo, kar pomeni, da je ideja o državljanški narodni identiteti (»jaz, državljan Hrvaške« in ne »jaz, Hrvat«) še vedno v povojih in da dekonstrukcija etnično utemeljene nacionalne identitete zahteva čas in delovanje. Etničnost kot primarna identitetna determinanta ozko določa, kdo je »pravi Hrvat«, in vse, kar iz te definicije izpade, v glavah nacionalistov predstavlja grožnjo idealizirani »avtentični« etnični identiteti in »domovini«. Zato smo »pedri« v Zagrebu zlahka postali »četniki« in pred leti so vpili na nas: »*Pojdite v Srbijo!*« V Srbiji pa so »pedre« zmerjali z ustaši. Biti Srb na Hrvaškem, ki je vključena v etnično definirano domoljubje, je dovolj nesprejemljivo, da je mogoče to identiteto prilepiti na vsakogar, ki se znajde izven etnično utemeljene identitete. In zato je tudi gejevska identiteta doživeta kot nekaj tujega (telo tujca?) v nacionalnem korpusu, čeprav gejevska identiteta seže čez meje etnične pripadnosti. Ena od bizarnejših navijaških koreografij na hrvaških stadionih je skandiranje: »*Kdor ne skače, je pravoslavac!*« – pri čemer zbrana množica radostno poskakuje. V tej maniri smo ob protigejevskem srečanju, ki je potekalo v času zagrebške parade 19. junija 2010, lahko videli poskakujočo mladež, ki je vzklikala: »*Kdor ne skače, ta je peder!*«

Domoljubje gejevskega aktivizma je boj za državljanško definicijo nacionalne identitete, ki svojo identifikacijo išče hkrati v nacionalni kulturi in tudi v človekovih pravicah. Nacionalna identiteta, ki a priori omejuje človekove pravice, je nesprejemljiva. Glede na to, da so pravice spolnih in seksualnih manjšin še vedno zelo omejene, ne preseneča, da je boj za razširitev obsega teh pravic pogojen z destabilizacijo izključno etnične identitete. Zanimivo se je spomniti na zagrebško Parado leta 2004, ko je nekdo v prvi vrsti povorke nosil transparent: »*Ljubim Carlo del Ponte*«,² in s tem izzival dvojno zgražanje, ker ne samo, da je »trans«/»peder«, ampak je tudi »izdajalec domačih herojev«.

2 Carla del Ponte je bila v tem času tožilka Mednarodnega kazenskega sodišča za bivšo Jugoslavijo in med hrvaškimi nacionalisti ena najbolj osovraženih osebnosti, ker je vodila preiskave in vlagala obtožnice zoper pripadnike Hrvaške vojske, osumljene vojnih zločinov v času vojne na Hrvaškem 1991–1995.

Odnos do manjšinskih identitet v določeni državi je pogosto merilo demokratizacije države. Tako je bil na Hrvaškem zakonsko, torej vsaj na papirju, urejen status nacionalnih manjšin, ki so jim zagotovljene številne pravice. Še več, v okviru nedavnih ustavnih sprememb je bil razširjen seznam nacionalnih manjšin, ki so zdaj v ustavi tudi taksativno navedene. Lahko bi celo rekli, da je dozorela politična zavest o pomembnosti raznolikosti nacionalnih identitet v državi. Vendar pa so si po drugi strani tudi organizacije LGBT prizadevale, da bi tudi seksualno usmeritev v ustavi priznali kot identiteto, ki jo je treba zaščititi pred diskriminacijo. Ta predlog je bil zavržen. Takrat smo v šali komentirali, da bi bilo za domače pripadnike seksualnih in spolnih manjšin pametneje, če bi svojo identiteto definirali kot nacionalno. To seveda odpre vprašanje, kateri domovini pripadamo. Biti gej, lezbijka, biseksualna ali transseksualna oseba ne more biti vprašanje nacionalnega, lahko je samo domoljubno vprašanje. Kjer koli že smo, domovina nas mora imeti rada in spoštovati. Zaradi tega morajo biti pravice oseb LGBT univerzalne in priznane ne glede na to, v kateri državi živimo.

Foto/Photo: Dokumentacija Zagreb Pride-a/Documentation of Zagreb Pride

Gordan Bosanac, Zvonimir Dobrović

Gay aktivizam kao domoljuban čin

Hrvatska je prošla kroz nekoliko faza patriotizma i odnosa prema patriotizmu u proteklih dvadeset godina. Kao što je uobičajeno, počelo je s vrlo jasno određenim, borbenim domoljubljem, koje je bilo usko vezano uz zemlju, granice, etničku određenost i pripadnost. Takvo je domoljublje početka i sredine devedesetih godina prošlog stoljeća bilo masovno rasprostranjeno i bilo je najglasnije te zaglušivalo bilo kakvu mogućnost drugačije ljubavi prema domovini. Ono što se podrazumijeva pod patriotizmom u toj fazi razvoja (i same ideje) patriotizma postaje hiperosjetljivo na sve ono što ne spada u usko određene društvene, statusne, političke, etničke i rodne uloge. Sustav vrijednosti je vrlo kruto i jasno određen naspram poželjnih i nepoželjnih kvaliteta unutar određene (u ovom slučaju etničke) zajednice. Vrlo su jasno postavljene kvalitete koje označavaju snagu, kojima se ponosi, koje su (re)produktivne i koje su opće prihvaćene – sve izvan toga se percipira kao slabo, sramno i bolesno. Takva je uniformnost rane ljubavi prema domovini. Međutim, drugačija ljubav uvijek postoji, iako je ponekad skrivena ili manje vidljiva.

Jedan od najočitijih odmak od takvih krutih shvaćanja rodnih i društvenih uloga je gay identitet i zato je potrebno mnogo vremena i vidljivosti da bi se gay aktivizam doživio i slavio kao domoljubni čin. Američki pisac James Baldwin (1924. – 1987.), i sam manjinskih identiteta, s obzirom da je bio crnac i homoseksualan, napisao je svojedobno da »voli Ameriku više nego ijednu drugu državu na svijetu i da upravo iz tog razloga inzistira na svom pravu da je bez prestanka kritizira«. U vrijeme kad je Baldwin pokušavao javno, a ne samo unutar vlastita četiri zida prakticirati takvu vrstu ljubavi prema domovini, Amerika nije bila spremna na takvo domoljublje. James Baldwin je proveo velik dio svog života u egzilu, izvan svoje zemlje, i dalje bivajući jedan od najvećih zagovornika manjinskih sloboda u Americi, što ga je zapravo činilo velikim američkim patriotom.

Slično Baldwinovoj borbi za jednakost seksualnih i rasnih manjina, i gay aktivizam u Hrvatskoj, u svojoj borbi za jednakost seksualnih i rodnih manjina je zapravo oblik patriotizma, jer dokazuje vjeru u bolje, tolerantnije i pravednije društvo. Zbog toga i ne čudi da je u jednom od ovogodišnjih proglašavanja organizatora Povorke ponosa u Zagrebu stajalo sljedeće:¹

1 Franko Dota: »Dopuštanjem anti gay pridea država krši zakon«, *Jutarnji list*, 19. jun 2010, www.jutarnji.hr/dopustanje-anti-gay-pridea-drzava-krsi-zakon-/840149/.

Borba za LGBT prava je borba za sve nas, za našu Republiku, a Pride je domoljubni čin. ... Jednog dana, u ne tako dalekoj budućnosti, naša će nas djeca zaprepašteno pitati kako je bilo moguće da su žene imale manje prava od muškaraca, kako je bilo moguće da netko pomisli baciti Molotovljeve koktele na gejeve i lezbijke zbog onoga što jesu. Želimo da ih u tom trenutku možemo pogledati u oči i reći da smo mi bili na pravoj strani.

Iako na prvu ruku radikalno-subverzivan, gay / queer aktivizam u stvari sanja o domovini u kojoj nema predrasuda i nasilja prema »drugacijima«. Dok službene državne politike korak po korak šire svoju listu »drugacijih« prema kojima se odbacuje i osuđuje nasilje, seksualne i rodne manjine uredno plaćajući poreze i poštujući zakone »republike«, čekaju na svoj red u pomaku civilizacijske svijesti. Nema sumnje da je u post-ratnoj Hrvatskoj kreiranje nacionalnog identiteta snažno obilježeno etnicitetom, tj. ideja o građanskom nacionalnom identitetu (»ja, građanin Hrvatske«, a ne »ja, Hrvat«) je još u povojima, te da dekonstrukcija etnički temeljenog nacionalnog identiteta zahtijeva i vremena i akcija. Etnicitet kao primarna identiteska odrednica usko definira tko je »pravi Hrvat« i sve što iskače iz te definicije predstavlja u glavama nacionalista ugrožavanje idealiziranog »iskonskog« etničkog identiteta pa tako i »domovine«. Zbog toga su »pederi« u Zagrebu olako postali »četnici« te nam se vikalo prijašnjih godina *Idite u Srbiju*, dok se u Srbiji na »pedere« vikalo »ustaše, ustaše«. Biti Srbin u Hrvatskoj omeđenoj etnički određenim patriotizmom dovoljno je neprihvatljivo da tim identitetom bivaju okićeni svi oni koji su van etnički temeljenog identiteta pa se i gay identitet doživljava se kao strano tijelo (tijelo stranca?) unutar nacionalnog korpusa, iako gay identitet naravno nadilazi etničku pripadnost. Jedna od bizarnijih navijačkih koreografija na stadionima u Hrvatskoj je skandiranje *Tko ne skače, taj je pravoslavac!* – pri čemu okupljena gomila radosno skakuće u zrak i izvikuje tu parolu. Prigodno, za potrebe »anti-gay skupa« održanog za vrijeme trajanja Zagreb Pridea 19. lipnja 2010. godine, gledali smo skakutanje omladine uz uzvike *Tko ne skače, taj je peder!*

Domoljublje gay aktivizma je borba za građanski definiran nacionalni identitet koji će svoju identifikaciju nalaziti u nacionalnoj kulturi, ali istovremeno i u ljudskim pravima. Neprihvatljiv je onaj nacionalni identitet koji a priori ograničava ljudska prava. Budući da su prava seksualnih i rodni manjina još uvijek tako sužena nije ni čudno da je borba za proširenje opsega tih prava uvjetovana destabilizacijom ekskluzivno etničkog identiteta. Zato je zanimljivo prisjetiti se i Zagreb Pridea 2004. godine kada je na čelu povorke osoba nosila transparent *Ja volim Carlu del Ponte*,² izazivajući dvostruku sablaznost – em trans/peder, em »izdajnik domaćih heroja«. Odnos prema manjinskim identitetima unutar neke države jedno je od mjerila demokratizacije društva. Tako

2 Carla del Ponte bila je u to vrijeme tužiteljica Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju i jedna od omraženijih figura među domaćim nacionalistima jer je provodila istrage i podizala optužnice protiv pripadnika Hrvatske vojske osumnjičenih za ratne zločine počinjene tijekom rata u Hrvatskoj 1991-1995.

je, u slučaju Hrvatske, puno zakonski napravljeno na poboljšanju statusa nacionalnih manjina, koje barem na papiru uživaju brojna prava. Štoviše, u okviru nedavnih ustavnih promjena, proširena je lista nacionalnih manjina koje se taksativno navode u Ustavu. Rekli bismo čak i da je sazrijela politička svijest o važnosti raznolikosti etničkih identiteta. S druge strane, LGBT organizacije zalagale su se za to da Ustav prepozna i seksualnu orijentaciju kao identite koje treba posebno zaštititi od diskriminacije. Taj prijedlog je odbijen. U šali smo tada komentirali da bi za domaće pripadnike seksualnih i rodni manjina bilo pametnije da svoj identitet definiraju kao nacionalni identitet. Naravno tada ostaje otvoreno pitanje kojoj to domovini pripadamo? Biti gej, lezbijka, biseksulana ili transrodna osoba ne može biti nacionalno pitanje, može biti samo domoljubno pitanje. Gdje god da jesmo, domovina nas mora voljeti i poštovati. Zbog toga prava LGBT osoba moraju biti univerzalna i prepoznata neovisno o domovini u kojoj živimo.

Foto/Photo: Dokumentacija Zagreb Pride-a/Documentation of Zagreb Pride

Gordan Bosanac, Zvonimir Dobrović

Gay activism as an act of patriotism

Over the last twenty years Croatia has gone through several stages of patriotism and relation to it. The process began with a clearly defined belligerent patriotism closely associated with the state, territory, borders, as well as ethnic determination and affiliation. In the early and mid-1990s such patriotism was widespread, popular and by far more vocal than any other expression of love for the homeland. What was considered as patriotism in the first stage of development (including of the idea itself) grew hypersensitive to anything that did not fit the strictly ordained social, status, political, ethnic and gender roles. The system of values defines the desired and undesired characteristics within a certain (in this case ethnic) group with brutal clarity. The clearly defined values thus signify power and instil pride; they are (re)productive and universally acceptable. Anything outside this context is perceived as bad, shameful and sick. Such is the uniformity of the early love for the homeland. But there has always been another kind of love, albeit far less noticeable or even concealed.

Gay identity constitutes a most significant shift from such a callous understanding of gender and social roles. Therefore, it will take an enormous amount of time and attention to be able to understand and respect gay activism as an act of patriotism. The American author, James Baldwin (1924—1987), who himself maintained a double minority identity by being black and a homosexual, wrote that he loved America more than any other country in this world, and, exactly for this reason, he insisted on the right to criticise her perpetually. However, at the time when Baldwin tried to move such an expression of patriotism from the private into the public domain, America was not prepared for such a change. Although that caused him to spend most of his life in exile, he remained one of the greatest American advocates of minority rights, and can still be regarded as a great American patriot.

Just as Baldwin's struggle for the equality of gender and racial minorities, gay activism with its struggle for the equality of sexual and gender minorities constitutes a form of patriotism by demonstrating its faith in a better, more tolerant and more just society. Therefore it is little wonder that one of flyers for the 2010 Zagreb Pride Parade stated:¹

---

1 Franko Dota, "Dopuštanjem anti gay pridea država krši zakon", *Jutarnji list*, 19 June 2010, www.jutarnji.hr/dopustanje-manti-gay-pridea-drzava-krsi-zakon-/840149/.

“The struggle for LGBT rights is a struggle for all of us, for our republic, and the Parade is a peaceful act [...] One day, in a not so distant future, children will ask, dumbfounded, how it was possible that women had fewer rights than men, how anyone could possibly think of throwing Molotov cocktails at gays and lesbians, simply because of what they were. When that moment comes, we want to be able to look them in the eye and tell them that we were on the right side.”

However, although radically subversive at first sight, gay/queer activism actually dreams of a homeland that will be free of prejudice and violence against the “different”. While official state policies are gradually expanding the list of “the different” any violence against which ought to be denounced and condemned, sexual and gender minorities, which pay taxes regularly and abide by the laws of “the republic”, are still caught in the limbo of lacking civilisational consciousness. Postwar Croatia has undoubtedly borne witness to the creation of a strong ethnic identity, which means that the idea of a civic national identity (“I the citizen of Croatia” rather than “I the Croat”) is still in its nascency and that the reconstruction of an ethnically based national identity requires more time and action. Ethnicity as a primary identity determinant provides a strict definition of a “true Croat”. Everything outside this definition is perceived by nationalists as a threat to the idealised “authentic” ethnic identity and the “homeland”. No wonder that “faggots” have quickly become “Četniks” in Zagreb and that a few years ago people screamed at us, »*Go back to Serbia*«, while in Serbia, we were called “Ustaše, Ustaše”. Being a Serb in Croatia, a country saturated by ethnically defined patriotism, is unacceptable enough for this identity to be attached to anyone that falls outside ethnically based identity. For this very reason, gay identity, too, is perceived as a foreign body (body of a foreigner?) in the national corpus, even though it transcends ethnic affiliation. One example of bizarre supporter choreography in Croatian stadiums is scanning, »*Orthos can't jump!*«, while the crowds are jumping for joy. A similar scene was playing out at an “anti-gay meeting” that took place during the Zagreb Parade, on 19 June 2010, with jumping youths shouting, »*Faggots can't jump!*«

The patriotism of gay activism is a struggle for the civic definition of national identity, which is still trying to find its place as much in national culture as in human rights. National identity that a priori limits human rights is unacceptable. Given that the rights of sexual and gender minorities are still very much limited, it is no surprise that the struggle to enhance the scope of these rights still depends on the destabilisation of exclusively ethnic identity. It is interesting to recall the Zagreb Parade of 2004, at which someone at the head of the procession provoked a double scandal

with a transparent that said, “I love Carla Del Ponte,”² i.e. for being a transsexual/faggot and for “betraying national heroes”.

The relationship towards minority identities in a certain state is often indicative of its level of democratisation. In the case of Croatia much has been done by legislators with regard to the status of national minorities by granting them many rights, at least on paper. What is more, the recent constitutional amendments have led to the expansion of the list of national minorities that are now exhaustively indexed in the constitution. One might even say that the political consciousness has matured with respect to the importance of the diversity of national identities in the state. On the other hand, organisations under LGBT went to great lengths for the constitution to also include sexual orientation as an identity that should be protected against discrimination; however, their proposal was rejected. At the time we commented in a jest that Croatian members of sexual and gender minorities had rather classify their identity as national. This, of course, raises the question as to which country we belong. Being a gay, a lesbian, a bisexual or a transsexual cannot be a question of national identity but only a patriotic question. Wherever we are, our homeland ought to care for us and respect us. This is why the rights of LGBTs must be universal and acknowledged, irrespective of which country we live in.

---

2 Carla del Ponte, appointed Prosecutor for the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia at the time, roused bitter hatred among Croatian nationalists for leading investigations and filing charges against members of the Croatian Army who were suspected of committing war crimes during the war in Croatia 1991—1995.

Ana Hofman

»Domoljubje ni ljubezen do države, domoljubje je ljubezen do izbire« Domoljubje z vidika anarhistov

Čeprav se zdi, da je pojem domoljubje jasno definiran, da ima jasno opredeljene pomene in vrednote, ta koncept dejansko predstavlja »odprto kategorijo«. Ta je napolnjena z različnimi ideološki pomeni, ki so podlaga za vzpostavitev različnih in pogosto nasprotujočih si razlag.

Da ljubezen do domovine lahko razumemo na veliko načinov, potrjujejo tudi aktivisti anarhističnega gibanja, ki ima za cilj dekonstrukcijo državne in družbene strukture. Njihove zgodbe, stališča in dejavnosti tako ponujajo premislek o dominantnih interpretacijah domoljubja in kažejo, da se skozi narative, ki izzivajo povezanost partiotizma z državo in narodom, odpirajo nova razumevanja koncepta domoljubja. Njihova stališča destabilizirajo hegemonistično razumevanje domoljubja kot kategorije, prakse ali občutenja, ki je nujno povezano z narodno ali nacionalno zavestjo ter nacionalno državo. Zgodbe aktivistov s slovenskega anarhističnega portala in članov Anarho-sindikalistične iniciative iz Beograda kažejo na večplastnost koncepta domoljubja in možnost njegovih najrazličnejših rab in pomenov.

Zakaj torej sploh nameniti pozornost anarhistom kot družbenemu gibanju in njihovem razumevanju domoljubja? Filozofija, ki je v ozadju tega gibanja, je v dominantnem diskurzu pogosto interpretirana kot radikalna, nestrpna in v svojih stališčih hegemonistična. Kako pa anarhisti sami definirajo svojo pozicijo v sodobni družbi?

Anarhisti brezvladja ne razumejo dobesedno (*an* – brez in *arche* – oblast) kot cilj svojega gibanja, temveč ga pojmujejo v družbeno-filozofskem smislu kot ustvarjanje družbe brez oblasti in vseh oblik prisile: družbe, ki temelji na pravici, enakosti in medsebojnem sodelovanju svobodnih posameznikov. Anarhisti pravijo, da zagovarjajo mirno pot do sprememb, po kateri je edino mogoče vzpostaviti anarhistično družbo. V svojih stališčih ne zagovarjajo le ideje revolucije, ampak se nagibajo tudi k postopni preobrazbi družbe: v smeri širjenja pravic posameznikov in ukinjanja privilegijev, ki izbrancem omogočajo izkoriščanje vseh ostalih. Kot osrednji cilj poudarjajo ustvarjanje družbe brez predsodkov in osvobodjene iluzije, da je oblast koristna ali celo nujno potrebna ter da bi brez oblasti zavladala kaos in nasilje. Za anarhiste oblast ni abstraktna družbena sila, ki bi ji po naravi pripadala pravica do vladanja, temveč oblast utelešajo posamezniki, ki imajo moč, da sprejemajo zakone, in hkrati moč, da lahko vsakogar prisilijo, da se tem zakonom pokori.¹

1 Mala šola anarhizma, www.ruleless.com/portal/faq.php.

Država je sklop institucij, političnih, zakonodajnih, sodnih, vojnih, finančnih itd., s pomočjo katerih je ljudem odvzeto upravljanje svojih zadev in odločanje o lastnem ravnanju; vse to je zaupano določenim posameznikom, ki jim je dana pravica, da sprejemajo zakone za vse in o vsem in da ljudi prisilijo k spoštovanju teh zakonov, za kar uporabljajo moč celotne skupnosti.

V svojih stališčih se anarhisti naslanjajo na dela teoretikov, kot so Mihail Bakunin, Lev Nikolajevič Tolstoj, Peter Kropotkin, Ema Goldman, Array Alexander Berkman. Vsekakor pa je pomembno poudariti, da tudi med anarhisti obstajajo različne skupine, ki zastopajo različna stališča glede domoljubja in drugih družbenih kategorij in fenomenov.

»DOMOLJUBI BOLJ KOT DOMOVINO LJUBIJO DOMOLJUBE«: KRITIKA »NARODNOSTNEGA DOMOLJUBJA«

Ne glede na to, iz katere države prihajajo, anarhisti vidijo problem v dejstvu, da je diskurz o domoljubju v osnovi vezan na desničarske in/ali nacionalistične organizacije. Pogosto tudi opozarjajo na zlorabo domoljubja s strani oblasti in političnih elit. Za izhodišče uporabljajo misel Samuela Johnsona iz leta 1775, da je patriotizem zadnje zatočišče podležev (»Patriotism is the last refuge of a scoundrel«). Ob tem poudarjajo, da je zelo pomembno prepoznati, kaj vse se lahko skriva pod masko domoljubja: »Večinoma so ljudje navadni ksenofobi in nestrpneži, ki svoje komplekse in agresijo skrivajo za masko domoljubja.«² Poudarjajo tudi enostranskost tovrstne interpretacije, ki izključuje drugačne poglede: »Če na kakršen koli način odstopaš od običajnega načina razmišljanja, te bodo označili za izdajalca višjih interesov naroda, ki mu pripadaš. Če ne mislimo na isti način kot vladajoča politična elita, nismo domoljubi?«³

Anarhisti kritizirajo javne narative, ki koncept patriotizma konstruirajo skozi poudarjanje neposredne povezave med nacionalno identiteto in domoljubjem in ki nacijo predstavljajo kot homogeno entiteto. Problematizirajo enačenje države in naroda in s tem koncept t. i. »narodnostnega domoljubja«. Poudarjajo, da ti narativi pogosto mobilizirajo stereotype in ponotranjajo zelo močne ideološke kategorije, kot so nacionalna zgodovina ali nacionalna enotnost. Na ta način si država zagotovi monopol nad temi pojmi v javnem prostoru. Pogosto pa »narodnostni domoljubi« legitimnost takšnih stališč iščejo v kritiki denacionaliziranega sveta, globalne ekonomije ali globalne popularne kulture.

2 Carpathian, 16. oktober 2008, 19:07, www.ruleless.com/cgi-bin/rull.exe?a=1&b=3&forumid=3&threadid=808&start=20&design=&SeS=662496511614365-12521764.

3 Neznane/ka, 18. oktober 2008, 18:26, www.ruleless.com/cgi-bin/rull.exe?a=1&b=3&forumid=3&threadid=808&tart=20&design=&SeS=8914236803028-1299497907.

Za anarhiste domoljubje kot produkt prevladujoče politike temelji na moči in nasilju, na kaznovanju ali na strahu pred kaznijo. *Neznanka* na enem od anarhističnih spletnih portalov pravi: »To je tako, kot da bi rekla, da je »naš« narod kaj boljši od drugih. Domovina je relativen pojem. Za te je domovina kos zemlje, določen z mejami, zame je domovina svet.«⁴ Milan Stojanović iz Beograda, aktivist Anarho-sindikalične iniciative, poudarja:⁵

Meni se to lepljenje etiket, deljenje na domoljube in nedomoljube, v osnovi ne zdi dobro. Temelji na izenačevanju naroda in države ter ljudi, ki so domoljubi, postavlja na stran države. Mi smo proti takšnemu domoljubju, ki je namenjeno vladajočemu razredu in nacionalnim interesom. Interesi vladajočega razreda so nasprotni interesom delavskega razreda. Mi smo internacionalisti in smo proti nacionalni politiki, ki se predstavlja skozi formo domoljubja.

Eden izmed osrednjih ciljev anarhistov, čeprav zagovarjajo ukinitve vlade in vsakršne oblasti, je svobodna družba enakopravnih posameznikov, ki naj bi temeljila na medsebojnem sodelovanju in ne na načelu ukazujoče oblasti in poslušnih državljanov. In prav na ta način predstavljajo svoj odnos do domoljubja. Posebej pa je zanimivo, da privrženci anarhističnega gibanja poudarjajo internacionalizem in da se v njihovem pojmovanju »patria« lahko definira ne le kot država ali kaka druga državno-politična skupnost, ampak tudi samo kot ulica, mesto ali pa celoten svet, ki je prav tako abstrakten in neotipljiv pojem kot domovina. Kot pravi *Neznaneč* s foruma: »Kot anarhist razmišljam onkraj nacij, ras in meja.« Milan dodaja: »V tem smislu ne morem reči, da sem patriot, čeprav imam rad Beograd, rad imam Srbijo kot geografsko enoto, rad imam narod, spoštujem pravoslavne običaje, slave, litije, in to rad populariziram, kar pa ne pomeni, da drugih ne maram. Nisem nastrojen protisrbsko, niti nisem sovražnik Srbije, kakor nas poskušajo predstavljati.«

Pogledi anarhistov na domoljubje so zanimivi iz več razlogov. Čeprav veljajo za eno izmed najbolj radikalnih gibanj v sodobni družbi, njihove zgodbe ne sprožajo izključevalnih mehanizmov do drugega in drugačnega, temveč ponujajo zelo pluralističen odnos do domoljubja. Čeprav v svojih stališčih izražajo radikalno nasprotovanje nacionalistom, ki sebe vidijo kot »prave« in »edine« domoljube, na ta način pokažejo, da nacionalisti nimajo pravice do prilaščanja tega pojma. Za anarhiste domoljubje ni varovanje nacionalnih ali državnih interesov, nasprotno njihove zgodbe pokažejo, kako si država to kategorijo prilašča za svoje interese, za ustvarjanje družbene kohezije ali doseganje ciljev politične oblasti.

Druga posebnost anarhistične interpretacije domoljubja je, da anarhisti domoljubja ne doživljajo kot žlahtno sestavino nacionalne pripadnosti, saj se sami ne identificirajo zgolj z etnično skupino,

4 www.ruleless.com/portal/default.php

5 Vsi navedki Milana Stojanovića so iz pogovora, ki sva ga imela v Beogradu junija 2010.

narodom ali z državo, v kateri živijo. Izjemno zanimivo pri tem je, da v svojih stališčih z domoljubjem, ki je praviloma razumljeno predvsem skozi prizmo nacionalnega, združujejo na videz nezdržljive koncepte internacionalizma in kozmopolitanizma. Na ta način omogočajo razumevanje te kategorije na humanističen in univerzalističen način in poudarjajo njen človekoljubni naboj. Njihove zgodbe kažejo, da je lahko vsakdo domoljub na svoj način.

Pogledi anarhistov, predstavljeni v tem prispevku, ne predstavljajo stališč celotnega anarhističnega gibanja ali vseh anarhističnih skupin. So pogledi posameznikov znotraj tega gibanja. Glede na to, da sami izpostavljajo pomembnost alternativnega, nehierarhičnega in individualnega pogleda na sodobno družbo, pogleda, ki temelji na pravici do izbire, se nam je zdelo vredno pokazati izbire nekaterih med njimi, ko gre za razumevanje in prakticiranje domoljubja.

Foto/Photo: Ana Hofman

Ana Hofman

»Patriotizam nije ljubav prema državi, patriotizam je ljubav prema mogućnosti izbora« Patriotizam iz perspektive anarhista

Iako se čini da je patriotizam jasno definisan pojam sa jasno definisanim značenjima i vrednostima koje priziva, ovaj koncept u stvari predstavlja tzv. »otvorenu kategoriju«. Ona može biti ispunjena različitim ideološkim značenjima, koja predstavljaju osnovu za uspostavljanje njegovih različitih i često suprotnih tumačenja.

Da se ljubav prema domovini može razumeti na više načina potvrđuju i aktivisti anarhističkog pokreta čiji je glavni cilj dekonstrukcija državnih i društvenih struktura. U skladu s tim, njihove izjave, stavovi i aktivnosti nude promišljanje dominantnih interpretacija patriotizma i pokazuju da se kroz kritiku narativa koji dovode u pitanje povezanost patriotizma sa državom i narodom otvaraju mogućnosti za njegovo drugačije razumevanje. Stavovi anarhista destabilizuju hegemono razumevanje patriotizma kao kategorije, prakse ili osećanja nužno povezanog sa narodnom ili nacionalnom svešću i sa nacionalnom državom. Izjave aktivista sa slovenačkog anarhističkog portala i članova Anarho-sindikalističke inicijative iz Beograda ukazuju na višestranost koncepta patriotizma i na mogućnost njegovih različitih upotreba i značenja.

Zašto je važno skrenuti pažnju na anarhiste kao društveni pokret i predstaviti njihovo viđenje patriotizma? Filozofija na kojoj se zasniva ovaj pokret je u dominantnim diskursima često prepoznata kao radikalna, netolerantna i hegemon. Kako sami anarhisti definišu svoju poziciju u savremenom društvu?

Anarhisti nemaju za cilj svog delovanja bezvlašće kao takvo (*an* »bez« in *arche* »vlast«), već ga razumeju u širem društveno-filozofskom smislu kao uspostavljanje društva bez vlasti i svih oblika prisile – društva koje počiva na pravdi, jednakosti i međusobnoj saradnji slobodnih pojedinaca. Anarhisti ističu da se zalažu za mirni put do promena, bez kojih nije moguće uspostaviti anarhističko društvo. Za njih revolucija nije jedini način uvođenja promena, već svoje delovanje baziraju na konceptu postepenog preobražaja društva kroz širenje prava pojedinaca i ukidanja privilegija koje izabranima omogućavaju iskorišćavanje svih ostalih. Kao svoj glavni cilj navode stvaranje društva bez predrasuda, oslobođenog iluzija da je vlast korisna i uopšte potrebna, te da bi bez vlasti zavladao kaos i nasilje. Za anarhiste vlast nije nikakva apstraktna društvena sila koja

bi »po prirodi stvari« imala pravo da vlada, već vlast čine pojedinci koji imaju moć da menjaju zakone, a time i moć da svakog prisile da se tim zakonima pokori:¹

Država je sklop institucija, političkih, zakonodavnih, sudskih, vojnih, finansijskih itd. uz čiju pomoć je ljudima oduzeto pravo da upravljaju svojim stvarima i odlučuju o sopstvenom ponašanju; sve to je povereno određenim pojedincima kojima je dato pravo da menjaju zakone za sve i o svima i da ljude prisile na poštovanje tih zakona, za šta upotrebljavaju moć čitave zajednice.

Anarhisti se u svojim stavovima pozivaju na dela teoretičara kao što su Mihail Bakunjin, Lav Nikolajevič Tolstoj, Petar Kropotkin, Ema Goldman ili Array Alexander Berkman. Svakako je važno naglasiti da i među anarhistima postoje različite grupe koje zastupaju različite stavove u vezi sa patriotizmom i sa drugim društvenim kategorijama i fenomenima.

»PATRIOTE OD DOMOVINE VIŠE VOLE PATRIOTIZAM«: KRITIKA »ETNIČKOG PATRIOTIZMA«

Bez obzira iz koje države dolaze, anarhisti glavni problem vide u tome da se u dominantnim diskursima o patriotizmu on prevashodno vezuje za desničarske i/ili nacionalističke organizacije. Često upozoravaju na zloupotrebu patriotizma od strane vlasti i političkih elita i pritom upotrebljavaju misao Samuela Johnsona iz 1775 godine da je *patriotizam poslednje utočište hulja* (»Patriotism is the last refuge of a scoundrel«). Takođe, naglašavaju da je izuzetno važno prepoznati šta se sve krije ispod maske patriotizma: »Iza maske patriotizma se obično krije ksenofobija i netolerantnost.² Ističu jednostranost takve interpretacije koja isključuje druge poglede: Ako na neki način odstupaš od uobičajenog načina razmišljanja označiće te kao izdajnika viših interesa naroda kome pripadaš. Ako ne mislimo na način kao vladajuća politička elita, nismo patriote?«³ Anarhisti kritikuju javne narative koji patriotizam konstruišu kroz isticanje njegove direktne veze sa nacionalnim identitetom i koji naciju predstavljaju kao homogeni entitet. Kao problematično vide izjednačavanje države i naroda, a time i koncept tzv. »etničkog patriotizma«. Naglašavaju da ti narativi često mobilišu stereotype i aktiviraju moćne ideološke kategorije kao što su nacionalno nasleđe ili nacionalno jedinstvo. Na taj način država sebi obezbeđuje monopol nad ovim pojmovima u javnom prostoru, a »etničke patriote« često legitimitet za takve stavove traže u kritici denacionalizovanog sveta, globalne ekonomije ili globalne popularne kulture.

1 Mala šola anarhizma, www.ruleless.com/portal/faq.php.

2 Carpathian, 16. oktobar 2008, 19:07, www.ruleless.com/cgi-bin/rull.exe?a=1&b=3&forumid=3&threadid=808&start=20&design=&SeS=8914236803028-1299497907.

3 Neznaneć/ka, 18. oktobar 2008, 18:26, <http://www.ruleless.com/cgi-bin/rull.exe?a=1&b=3&forumid=3&threadid=808&start=20&design=&SeS=8914236803028-1299497907>.

Za anarhiste se patriotizam, kao proizvod dominantne politike, bazira na moći i nasilju, na kazni ili strahu od kazne. Na jednom od anarhističkih portala *Neznanka* piše: »To je isto kao kad bih rekla da je naš narod bolji od drugih. Domovina je relativan pojam. Za tebe je domovina parče zemlje omeđeno granicama, za mene je domovina svet.«⁴ Milan Stojanović, aktivista Anarho-sindikalitične inicijative, dodaje:⁵

Meni generalno to lepljenje etiketa, deljenje na patriote i nepatriote, nije u redu. Polazi od izjednačavanja naroda i države i ljudi koji su patriote se stavljaju na stranu države. Mi smo protiv takvog patriotizma koji je okrenut vladajućoj klasi i nacionalnim pitanjima. Interesi vladajuće klase su suprostavljeni radničkoj klasi. Mi smo internacionalisti i protiv nacionalne politike, koji se predstavlja kroz formu patriotizma.

Budući da se zalažu za ukidanje vlade i svake druge vlasti, jedan od glavnih ciljeva anarhista je slobodno društvo jednakih pojedinaca koje se bazira na međusobnoj saradnji, a ne naprincipu naredivačke vlasti i poslušnih državljana. I upravo na taj način anarhisti predstavljaju svoj odnos prema patriotizmu. Imajući u vidu da aktivisti anarhističkog pokreta naročito ističu internacionalizam, u njihovoj interpretaciji se »patria« može definisati ne samo kao država ili neka druga državno-politička zajednica, već i kao ulica, grad, pa i ceo svet, koji je i sam jednako apstraktan i neopipljiv pojam kao domovina. Kako piše *Neznanac* na forumu anarhističkog portala: »Kao anarhista razmišljam izvan nacija, rasa i granica.« Milan takođe kaže:

U tom smislu ne bih mogao da kažem da sam patriota, ali ja volim Beograd, volim Srbiju kao geografski deo, volim narod, poštujem pravoslavne običaje, slave, litije i volim to da popularizujem, što ne znači da ne volim druge. Nisam anti-srpski nastrojen kao što pokušavaju da nas predstave kao najveće neprijatelje Srbije.

Videnje patriotizma iz perspektive anarhista je zanimljivo iz više razloga. Prvo, iako važe za jedan od najradikalnijih društvenih pokreta, njihovi stavovi se ne zasnivaju na mehanizmima isključivanja »drugih« i drugačijih – upravo suprotno, oni nude vrlo pluralistični pogled na patriotizam. Na taj način, iako se u svojim stavovima radikalno suprostavljaju nacionalistima koji sebe vide kao jedine »prave« patriote, anarhisti zapravo pokazuju da nisu samo nacionalisti ti koji imaju pravo na jedinu validnu interpretaciju ovog pojma. Za anarhiste patriotizam nije

4 www.ruleless.com/portal/default.php.

5 Svi citati Milana Stojanovića su preuzeti iz razgovora koji koji smo imali u Beogradu junija 2010.

briga o nacionalnim ili državnim interesima; u svojim izjavama ističu da država tu kategoriju uzurpira za svoje interese, za jačanje društvene kohezije ili ostvarivanje ciljeva političkih vlasti.

Druga važna odlika anarhističke interpretacije patriotizma je da anarhisti ne doživljavaju patriotizam kao kategoriju neodvojivu od nacionalne pripadnosti jer se ni sami ne identifikuju isključivo sa etničkom zajednicom, narodom ili državom u kojoj žive. Posebno zanimljivo je da anarhisti u svojim interpretacijama kocept patriotizma, koji se najčešće razume kroz prizmu nacionalnog, povezuju sa naizgled nespojivim konceptima internacionalizma i kosmopolitanizma. Na taj način omogućavaju razumevanje tog pojma kroz prizmu internacionalizma i kosmopolitanizma i naglašavaju njegov humanistički potencijal. Njihove priče naime pokazuju da svako može biti patriota na svoj način.

Pogledi anarhista predstavljeni u ovom prilogu nisu stavovi celog anarhističkog pokreta ili svih anarhističkih grupa. To su pogledi pojedinaca i njihovih individualnih glasova unutar tog pokreta. Imajući u vidu da anarhisti i sami ističu značaj alternativnog, nehijerarhijskog i individualnog pogleda na savremeno društvo, pogleda koji je baziran na pravu na izbor, smatrali smo da je vredno da pokažemo stavove o razumevanju i praktikovanju patriotizma nekih od njih.

Ana Hofman

“Patriotism is not the love of the state but of choice”

Patriotism according to anarchists

Although patriotism may appear a clearly defined concept with clearly defined implications and values, it is in fact an “open category” impregnated with various ideological strains that give rise to different and often contradictory implications.

The love of one’s country can be understood in many different ways. This is also confirmed by the activists of the anarchy movement, which seeks to deconstruct the state and social structure. Their stories, viewpoints and activities therefore call for a reconsideration of dominant interpretations of patriotism and show that narratives which destabilise the relation of patriotism to the state and nation lead to new ways of understanding patriotism. Their perspectives destabilise the hegemonistic understanding of patriotism as a category, practice or sentiment inevitably associated with national consciousness and the nation state. Stories of activists from the Slovenian anarchy website and members of the Anarcho-Syndicalist Initiative from Belgrade point to the multi-faceted nature of the concept of patriotism and to a variety of its possible uses and implications.

Why, then, should one pay attention to anarchists as a social movement and their understanding of patriotism? The philosophy behind the movement is often portrayed by the dominant discourse as radical, intolerant and hegemonistic. But how do anarchists themselves define their position in modern society?

Rather than taking anarchy in the literal sense (*an* - without and *arche* – government) as the objective of their movement, anarchists conceive of it in a socio-philosophical sense as a creation of a society without rulership or any kind of enforced authority, that is, a society based on rights, equality and voluntary cooperation of free individuals. Anarchists maintain that they lead a peaceful path towards change, the only path that enables the establishment of an anarchist society. They support not only the idea of a revolution but also an idea of a gradual transformation of society towards the expansion of individual’s rights and abolishment of privileges enabling the select few to exploit all others. Their central objective is to create a society without prejudice and free of illusion that rulership is useful or even strictly necessary and that the absence of government will

lead to chaos and violence. Anarchists see the authority not as an abstract social force that can by nature claim the right to rule, but as an embodiment of individuals who have the power to pass laws as well as the power to coerce each and every individual to obey them:¹

The state is an aggregate of political, legislative, judicial, military, financial, etc. institutions disempowering people from taking control of their own lives and making their own decisions. This authority is vested in certain individuals who are given the right to pass laws for everyone and everything, and coerce people to respect them by using the power of the entire community.

Anarchists base their views on the works of theoreticians, such as Mikhail Bakunin, Ljev Nikolajevich Tolstoj, Peter Kropotkin, Emma Goldman, and Array Alexander Berkman. However, it is also important to be mindful of the fact that there are different anarchist groups representing different views with regard to patriotism and other social categories and phenomena.

“PATRIOTS LOVE PATRIOTISM ABOVE THEIR COUNTRY”: A CRITIQUE OF “ETHNIC PATRIOTISM”

Regardless of which country they come from, anarchists see the problem in the fact that the dominant discourse on patriotism is essentially tied to rightist and/or nationalist organisations and frequently call attention to the abuse of patriotism by the authorities and political elites. They take as their starting point Samuel Johnson’s pronouncement in 1775 that patriotism is the last refuge of a scoundrel, alerting that it is extremely important to recognise what lies beneath the mask of patriotism: “Most people are ordinary xenophobes and bigots hiding their complexes and aggression behind the mask of patriotism.”² They also accentuate the one-sidedness of such an interpretation: “If you in any way deviate from the ordinary way of thinking, you will be designated as a traitor of the higher interest of the nation to which you belong. So if we don’t share the same way of thinking as the governing political elite, we are not patriots?”³

Anarchists criticise public narratives that construct the concept of patriotism through emphasising the direct connection between national identity and patriotism and present the nation as a homogeneous entity. Furthermore, by challenging the equalisation of the state and the nation, they also problematise the concept of the so-called “ethnic patriotism”. According to anarchists,

1 Mala šola anarhizma, available at www.ruleless.com/portal/faq.php.

2 Carpathian, 16 October 2008, 19:07, www.ruleless.com/cgi-bin/rull.exe?a=1&b=3&forumid=3&threadid=808&start=20&design=&SeS=8914236803028-1299497907.

3 Neznaneč/ka, 18 October 2008, 18:26, www.ruleless.com/cgi-bin/rull.exe?a=1&b=3&forumid=3&threadid=808&tart=20&design=&SeS=8914236803028-1299497907.

these narratives often mobilise stereotypes and internalise extremely strong ideological categories, such as national history or national unity, enabling the state to secure itself monopoly over these notions in public space. On the other hand, anarchists frequently seek the legitimacy of such positions in the criticism of a denationalised world, global economy or global popular culture.

According to anarchists, patriotism as a product of the dominant politics is based on the power and violence, on punishment or fear thereof. Or as *neznanka* puts it on one of anarchist websites: “It’s like saying that ‘our’ nation is any better than any other. Homeland is a relative concept. For you it can signify a piece of land defined by borders, for me it’s the whole world.” Milan Stojanović from Belgrade, an activist of the Anarcho-Syndicalist Initiative, says:⁴

I find such labels, divisions into patriots and non-patriots problematic. They’re based on the equalisation of the nation and the state, and place patriots on the side of the state. We reject any sort of patriotism that serves the ruling class and national interests. The interests of the ruling class antagonise the interests of the working class. As internationalists, we are against any national politics that presents itself through the form of patriotism.

Since they advocate the abolition of government and any type of authority, one of anarchists’ central objectives is a free society of equal individuals that is based on voluntary cooperation rather than on the principle of coercive authority and obedient citizens. And this is precisely what defines their relationship to patriotism. Given that the adherents of the anarchist movement emphasise internationalism, their notion of “patria” may focus not only on a state or any other state-political community, but on a street, a city or the whole world, which is in itself as abstract and intangible a notion as fatherland. Or as *neznaneć* comments in the forum: “As an anarchist I think beyond nations, races and borders.” To which Milan adds:

This is why I can’t say I’m a patriot, even though I love Belgrade. I love Serbia as a geographic unit, I love the nation, I respect Orthodox customs, patron’s feasts, Artoklasia, and I enjoy popularising it. But this doesn’t mean I don’t like others. I’m not anti-Serb, nor am I an enemy of Serbia as they’re trying to make us look.

Anarchist views of patriotism are interesting for several reasons. Firstly, although anarchists are regarded as one of the most radical movements in modern societies, their stories do not activate exclusion mechanisms targeting the other and the different. Quite to the contrary, they offer an extremely pluralistic attitude towards patriotism as the focal concept on which the nation state

⁴ All quotations of Milan Stojanović are taken from our conversation that took place in Belgrade in June 2010.

rests. In this way anarchists not only differ radically from nationalists who perceive themselves as 'true' and 'only' patriots but also tell them that they have no right to monopolise this concept. Anarchists do not recognise patriotism as a means to defend national or state interests. Quite to the contrary, their stories show how the state has usurped this category in the name of its own interests, creating cohesion or achieving objectives set by the political authority.

Another specificity underlining the anarchist interpretation of patriotism is that anarchists do not experience patriotism as a sublime element of national affiliation, as they do not identify themselves with only one ethnic group, nation or state in which they live. What is particularly interesting about anarchist views of patriotism, which is almost exclusively conceived of through the prism of national identity, is that they fuse seemingly irreconcilable concepts of internationalism and cosmopolitanism, and thus contribute to an understanding of these categories in a humanist and universalist way and emphasise its humanitarian impact. Their stories show that everyone can be a patriot, albeit in their own unique ways.

The anarchist views described here do not represent the views shared by the entire anarchist movement or all anarchist groups. They are the views held by individuals, individual voices within the movement. Given that anarchists themselves alert to the importance of an alternative, non-hierarchical and individual outlook on modern society, a view that builds on the right to choose, we considered it worthwhile to demonstrate the choices made by some of them with regard to understanding and practicing patriotism.

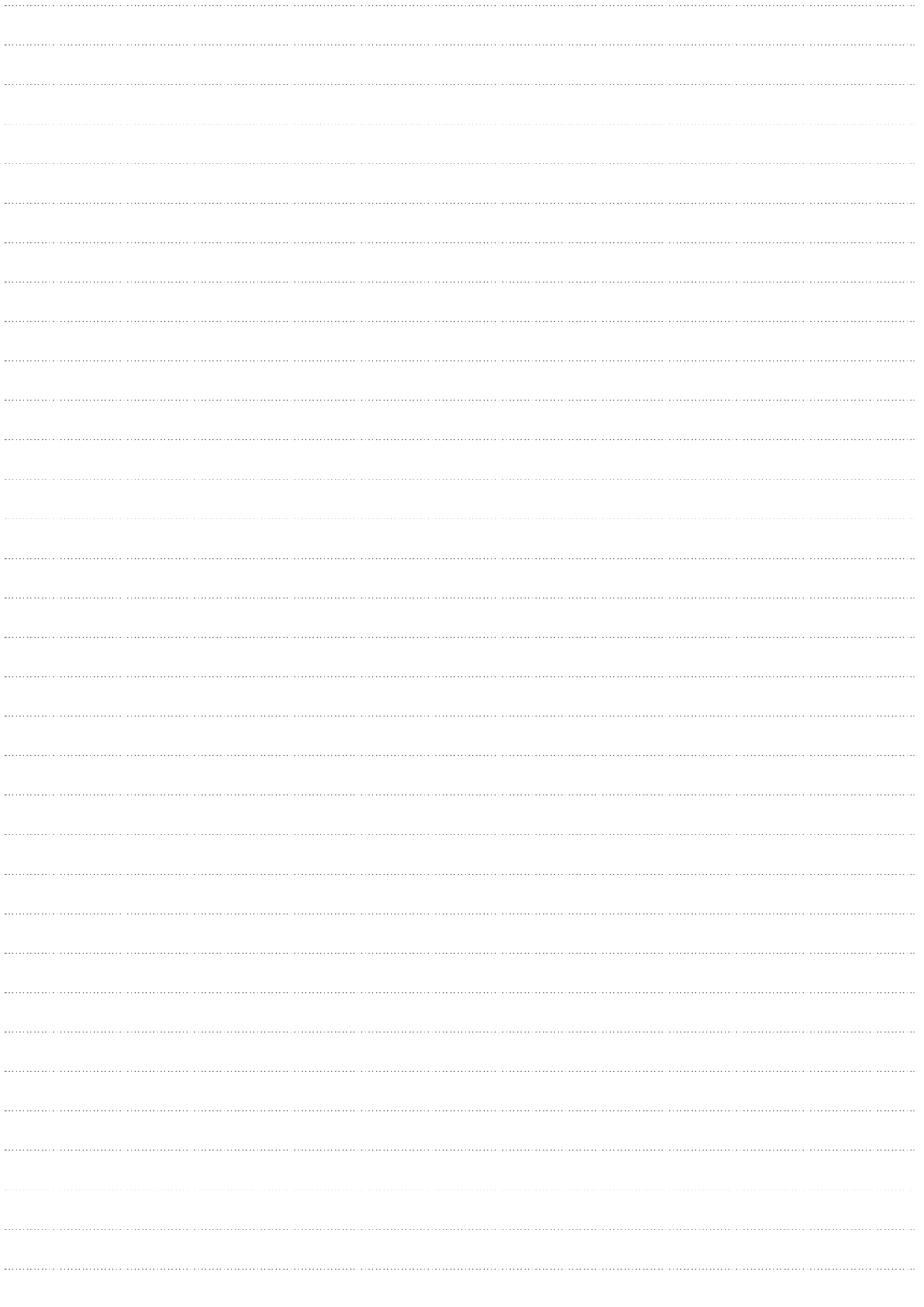

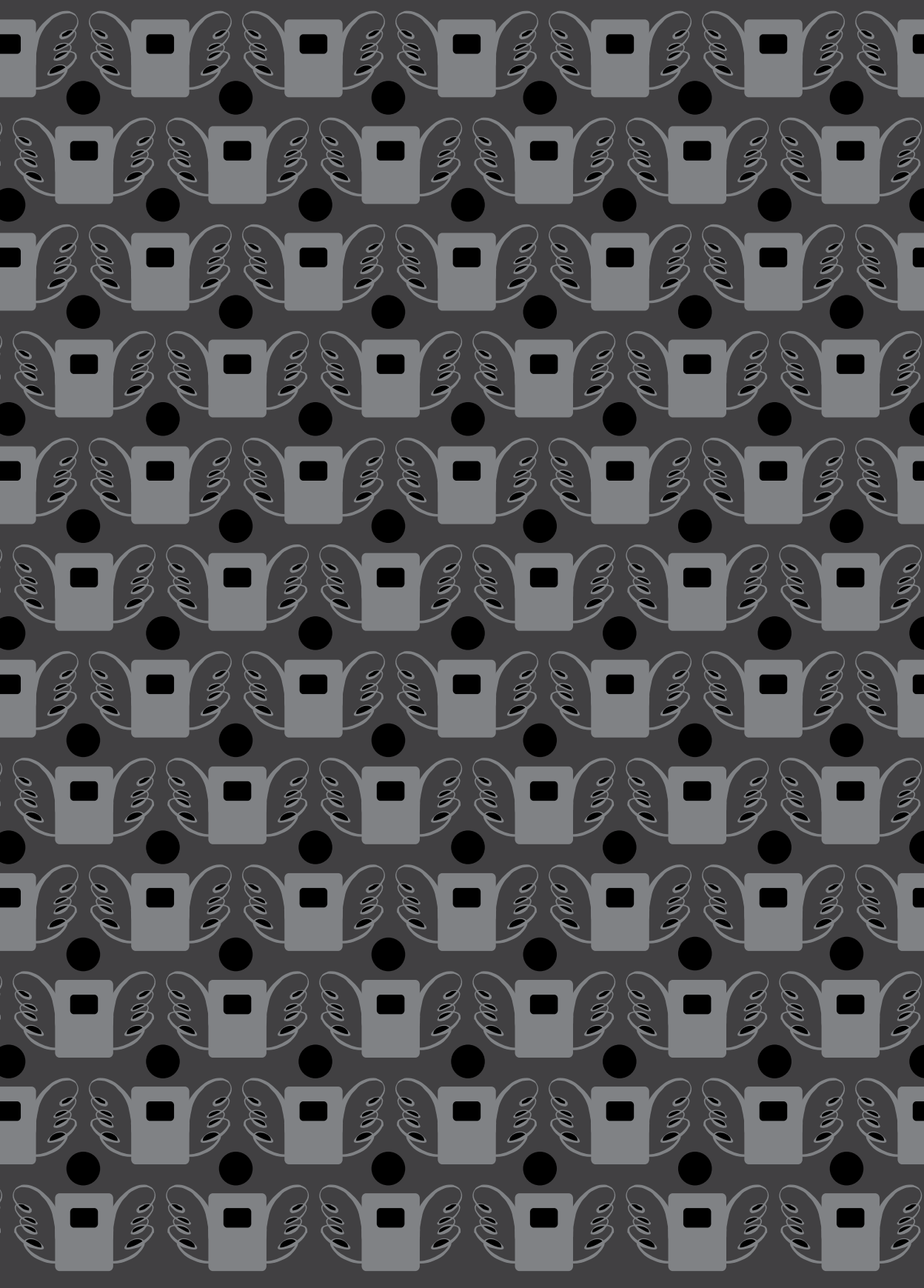

A series of horizontal dotted lines for writing.

ŽIVE
NA JVSIMARODI
SVETOLEP

BOMB WHE CITY

SLAVENIA